

ՄԻՈՆ

ՄԻՈՆ

ԼԹ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

« سيون » مجلة أرمنية شهرية ، دينية ، أدبية ، ثقافية .

" SION " ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY

1965

Ապրիլ - Մայիս

Թիւ 4 - 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Պ Ր Ի Լ 24

Այս տարի կը լրանայ Յիսնամեակը Ապրիլ 24-ի տեւաւոր եղեռնին և մեր մէջ ու կէս միլիոն գարնանաման վկաներուն, որոնց բոլորի կարմիր յիշատակովը, անգամ մը եւս կը բացուին մեր սիրտերը, գերագոյն ոգեկոչումի մը մէջ ոգելու անոնց անթառամ փառքը, որքան եղբարկան նոյնքան խրախուսիչ, որովհետեւ անոնք գիտցան մահուամբ կոխել մահը, վերածելով իրենց դժոխքը երանութեան մութ հանդէսին:

Արեւախիւսն ու գարեւորանքը զոր արդար մեր ժողովուրդը ապրեցաւ, կամ աւելի ճիշդ ապրելու հարկադրեցին զինքը յիսուն տարիներ առաջ, իր տեւաւոր գործադրութեամբը տակաւին կը հեգնէ մեր մտքին կարելի սահմանները զայն կարենալ ընդգրկելու: Հակառակ անցնող տարիներու անջրպետին, մեր հոգիները չեն պաղած թափուած արիւնէն հարազատներու և մեր աչքերը կը պահեն սահմակեցուցիչ տեսարանները մեծ սպանդին, քիչ անգամ գործադրուած մարդկային պատմութեան մէջ:

Ապրիլ դարերով լաւագոյն օրերու յայտով, յանձնառու ըլլալ ամէն կարգի գոհողութեանց, կրծելով գերութեան ժանգոտած շղթաները, զալ հասնիլ քաներորդ դարուն, որ փոքր ժողովուրդներու ազատութեան արշալոյսով էր ոսկեգօծուած, և հոն, քաղաքակրթութեան սեմին՝ մորթուիլ անխնայ, ի տես հա-

մայն աշխարհի, իրազուրիւմ մըն է որում հետ կարելի չէ հաշ-
տելիլ, առանց ատելու մարդկութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը:

Մեր բիւրաւոր նահատակներու մարմինները մնացին ան-
թաղ, հեռաւոր և ամայի անապատներու մէջ, կեր վայրի գազան-
ներու և գիշակեր թռչուններու, ոչ երկմէի լոյսը և ոչ ալ արդա-
րութեան ցօղը իջաւ անոնց ցրուած ռսկորներուն վրայ: Մեր դա-
լար կոյսերն ու մատաղեքամ մանուկները ապշոպուեցան վատ-
շըւէր և անարգ շահագործումներու ի հաշիւ, իսկ անոնք որոնք
հազար ու մէկ մահերէ վերջ հրաշքով կրցին ողջ մնալ, աստան-
դական նետուեցան օտար մշուշներու ծոցը, շարունակելու հա-
մար իրենց քաւարանեան կեանքը, անցեալ վերջիշումներու պախ-
ներէն՝ բզիկ բզիկ:

Սեւ գիշերը իջաւ մեր իզոներում և երագներուն վրայ, ամա-
յացաւ մեր երկիրը իր գաւակներէն, մեր երագներու բոցավառ
խարոյկէն մնաց միայն ազօտ ու տրտում ճառագայթ մը Արա-
գածի ստորոտին՝ որուն տմոյն շողերը կը մնան գերագոյն ապա-
հովութիւնը մեր երէկուան երագներուն և վաղուան յոյսին: Իսկ
Արագածն անդին որք և ամայի կը մնայ մեր դարաւոր արիւններու
գինը եղող դրախտաման հայրենիքը, մեր նախնաց սրբազան
Ժառանգութիւնը:

Մեր նիւթական Ժառանգութեանը հետ պիտի կորսնցնէինք
նոյնպէս մեր հոգեկան գանձերը, մեր հայրերու սրտի և մտքի
արգասիքը եղող հազարաւոր ճեռագիրները, մեր մարտարապե-
տական կռքողները, մեր վանքերն ու եկեղեցիները, մեր մշա-
կոյթի և արուեստի նմոյշները: Պիտի անհիտուէր մեր սփռնելի
և անմահ փաղանգը մտաւորականներուն և գործիչներուն, ո-
րոնց նմանը կարեմալ ունեմալու համար, հարիւրամեակներ պէտք
են: Այնքան մեծ ու ծանր է մեր կորուստը, որ կարելի չէ մարդ-
կային մտքին ու երեւակայութեանը մէջ պարտկել, բայց մտնա-
ւանդ անոր հետ հաշտուիլ: Մոռացումը չէ, անտարակոյս, որ
պիտի ամոքէ մեր բեկուած ու կողոպտուած հոգին. մոռացումի
դաւաճանութիւնը ընդհակառակն, ճնիքի հաւասար տրարք մը
պիտի ըլլար, այս անգամ մեր իսկ ձեռքով գործադրուած:

Անշուշտ առաջին անգամ չէր որ արիւնը կ'աղողէր մեր
երկիրը: Պատմութեան կատաղի ցուլը շատ անգամներ ան-
ցած է մեր բզկտուած մարմնի վրայէն: *Երկէն էրկէն և երկիրը*
մեր տիեզերածնութիւնն ու դիւցազնախօսութիւնը խորհրդանշող
պատկեր մը չէ միայն, այլ պատկերը մեր ժողովուրդի դարաւոր
ագոթումին և արիւնումին:

Արտաքին մահացումներ շատ են փորձուած մեր վրայ, սա-
կայն մենք ունեցած ենք միշտ հոգեկան ոյժ մը, զոր վերլուծելը
դիւրին չէ, որում մէջ կը միանան ու կը մոխրանան լեզու, կրօն,

աւանդութիւն, ցեղային ընդունակութիւններ, քաղաքակրթական ձգտումներ, ընկու համար ժողովուրդ մը կենսունակ և ուժեղ. ապահովելով անոր գոյատեւման խորհուրդը, հակառակ իր վրայ տեղացող հարուածներուն:

Ժողովուրդ մը արտաքին այսպէս հարուածներուն կարենալ դիմանալու համար պէտք է գիտակից ըլլայ իր ներքին արժէքին: Մեր նախահայրերը չեն մեռած մեռած ըլլալու սիրոյն, անոնց այդ մակատագրական կեցումներն մէջ կայ մեր ժողովուրդի կատարելութեան գաղափարը: Մենք կը տարբերինք ուրիշ ժողովուրդներէն ոչ միայն մեր ինքնութեամբ, այլ մանաւանդ զայն իրագործելու կերպով, վերածելու մահը անմահութեան արշալոյսին:

Մեր ժողովուրդի ողջակէզը քաղաքական փաստ մը ըլլալէ աւելի, մեր հոգիին արիւնումն է, այն ոգիին, որ գիտցած է ժամանակը ոտնահարել: Վիրաւոր բայց հօգոր հոգի մը, որ ունեցած է անծանօթ հեղուկը հօգորագոյն երազին՝ զոր արեւելքը ռստայնած ըլլայ երբեք: Ի վերջոյ պէտք է մոռնալ որ հայութեան արեւմտահայեաց հակումները քաղաքական ձգտումներ ըլլալէ աւելի քաղաքակրթական միտումներ եղած են, յոյսին վազելու բաղձանք մը, որ մոտով արթուն ժողովուրդներու այրող տենդն է եղած:

Մշակոյթը ոգի է, պայքար է, գերազանցօրէն լինելու ձգտում մը: Այդ պայքարը մենք տարած ենք մեր էութիւնը իր կատարելութեան ու միութեան տանելու համար: Հայ ժողովուրդը այդ ներքին պայքարին գոհն է: Իբրեւ յոյսի զինուոր և քաղաքակրթութեան պահակ, հայը եղբարական հանգիստութիւնը ունի մարդերուն յոյս բերող, թայց ժայռին շղթայուած դիցարանական հերոսին, որուն լեռնային ամէն ժամ անգը մը իր սատակ կտուցը կը փորձէ: Ով որ յոյս կը բերէ մութին մէջ նստողներուն, թայց մանաւանդ յոյսի դաւադիրներուն, կը քաշէ իր սրբազան ոգիները: Հայ աշխարհը միայն լեռնակողի մը չէ, ուշադրութեան առարկայ և թիրախ եղած մեծ ու փոքր ժողովուրդներու, այլ ունեցած է նոյն ատեն հոգեկան կեցումներ: Հայը քաղաքակրթութեան առաջին օրերէն սկսեալ, պիտի թաքսի իր հոգիէ հեղինակաւ արուեստի և մտածողութեան ոսկեգուրդին, և պարսկական մշակոյթի բիրեղ արծաթին մէջ, հոգեկան մարմնի և արիւնի վերածելով գիտական ու իմաստասիրական գանձերը ծանօթ քաղաքակրթ աշխարհներուն, այս կերպով վերածելու նիւթը մտքի և միտքը կեցումներ:

Մեր ժողովուրդը հոգեկան արժէք մըն է եղած. անոր պայքարներն են իր լեզուն, իր ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը, իր եկեղեցին, և այս բոլորը իրագործող հանձնարար

կամֆը: Այս յատկութիւնները իրենց գերագոյն ծաղկումին պիտի հասնէին շնորհիւ քրիստոնէութեան: Հայ համաարին նիւթը բեզմնաւորուած քրիստոնէութեան լոյսով, սիրով, հաւատով ու շունչով, պիտի ծնէր հայ մեծագործութեան դարերը, որոնք իր փառքը և իր ազէտը պիտի կազմէին, սրտառուչ գեղեցկութեամբ:

Իրաւունք ունէր եռկոսլա մեծ գործիչը, երբ կ'ըսէր. «Հաւատա Հայ ժողովուրդ, երբ օր մը մարդկութիւնը սքափի իր այծմու բարոյական քմբիւրէն՝ գութ չէ որ պիտի ունենայ բու հանդէպ, այլ հիացում»: Մեր ժողովուրդը դարերով ոչ գութ և ոչ ալ հիացում ակնկալած է, հակառակ իր կրած բիւրագան հարուածներուն և վերքերուն, այլ Աստուծոյ արդար արեւին տակ խաղաղ և ազատ ապրելու իրաւունքը: Յիսուն տարիներ առաջ, Ապրիլ 24-ին, մարդկային այդ իրաւունքին բռնաբարումն էր որ տեղի ունեցաւ, քաղաքակիրթ կոչուած մարդկութեան անուարքեր նայուածքին առջեւ:

Եթէ կէս դար առաջ մեր դահիճը ի վիճակի չէր հակալըշուելու իր տափաստանային մղումները, կարենալ մտնելու մարդերու միսին հեշտանքը, ո՞ր էին քաղաքակիրթ կոչուած ժողովուրդները, որոնք յետոյ պիտի պատռէին բարոյական յղացները իրենց խղճմասնէն, մարդակերութեան այս արարքը վերածելու ինքնապաշտպանութեան տարագի, վարձատրելով ո՞նքագործը իր քաղաքակիրթ արարքին համար: Մարդ մտքելու անասնական ախորժակը, այս կերպով պիտի վերածուէր քաղաքական արժէքի:

Հագար տարիներ առաջ կէս քաղաքակիրթ ժողովուրդներու դաշնակցութիւն մը պիտի խղճահարէր անմեղ ժողովուրդներ ոճրագործներու վայելքին ծախելու: Երէկուան քաղաքակիրթ կոչուած ազգերը գագան ժողովուրդներու լեցնին ցրի հօտեր, որոնց մեղքը անօգուտ ըլլալն էր տիրողներու շահերուն: Հագար տարիներ առաջ, մեր հոգին ունի մօտ էր մեր մարմինին:

Սուգի յիսուն տարիներ են անցեր մեր մեծ ազէտէն ի վեր, բայց մենք նորէն միեակ ենք մեր դիակներուն հետ, հեռու մեր դրախտանման հայրենիքէն, որուն մէկ փոքրիկ կտորը միայն մնացեր է մեզի, Արարատի ոտքին, իբրեւ գերագոյն ապահովութիւնը մեր վաղուան, իբրեւ կախարդ քթմորը մեր ամբողջական իրաւունքին:

Անշուշտ թէ չենք կրնար հրաժարիլ մեր իրաւունքներէն, մեր աստուածարեալ նախնիներու արեան գինը եղող հողերէն, որուն տէրը անհերքելի և չիկնցող զգացում մըն է, անհուն մուրհակը մեր դարաւոր ժառանգութեան: Հողը հոգի ունի, կը սնուցանէ ու կ'ապրեցնէ իր վրայ եղող ժողովուրդը: Ժողովուրդն ու

հայրենի հողը կը կազմեն անֆակտիկ գոյացութիւն մը, մին աւանց միւսին չեն կրնար ապրիլ: Այդ հողին ձայնը, շքեհիւր լոյսը, պէտք է մարի մեր հոգիներուն խորը, այլապէս մենք կը մեռնինք: Ամէն հայ մեծ է և ամբողջ միայն իր հայրենի հողին վրայ: Մեր մեռելները անգամ մը եւս կը մեռնին եթէ մենք չկարենանք մեր մէջը ապրեցնել անոնց երազը: Վայ այն ժողովուրդին, որ երկրորդ անգամ կը մեռցնէ իր մեռելները:

Յիսուս տարիներ յետոյ կուգան անոնք, հազար ակումբներէ հոսող լոյսի թելերու պէս: Կուգան մեր մեռելները, անպատի աւագներէն, օտար ջուրերէն, լեռներէն ու դաշտերէն, իրենց վերքերու զանազանութեամբ: Շատերու պարանոցին վրայ դեռ կը նշմարուի տապարին կիսալուսինը, ուրիշներու վիզէն կախ է անա պարանին օղակը: Հոն է արեւաչառի մանուկը, որուն կուրծքին վրայ դեռ փռ է մնացեալ տեղը ձիւ պայտին, որ օր մը զինքը աւագին տակ թաղեց: Ահա փաղանգը ողջ թաղուածներուն, հրդեհներու մէջ ածխացածներուն և մորթուածներուն: Կուգան անոնք, լուսադրելով մահուան ճամբան իրենց հոգիներու երազով, ընելով իրենց մահը իրենցմէ անդին, յարութեան փառքի: Որովհետեւ անոնց բոլորի նայուածքներուն խորը կ'առկայժի տակաւին բոցը լոյսին, զոր չլրցին մարել կրկնակ բարբառոտութիւնները մեր օրերուն:

Գերեզմաններու առջեւ միայն կարելի է մտածել անմահութեան, կ'ըսէ ֆրանսացի մեծ բանաստեղծը, և չկայ մեզի համար աւելի մեծ և խորհրդաւոր գերեզմանաց մը. քան Ապրիլ 24-ը, որուն գոյգ թիւերուն տակ կը ծածկուին մեր մէկուկէս միլիոն մահատակներու մարմինները: Տխուր է այդ պատկերը բայց ոչ անփառունակ, որովհետեւ մահուան արեւալիքը չէ միայն որ կը սաւառնի հոն, այլ անմահութեան յոյսը, որ արիւնոտ բայց անթառամ ծաղիկի մը նման կը բացուի մեր պատմութեան և հոգիներուն խորը: Որովհետեւ այդ մահը ակամայ և անգիտակցօրէն կըրած մահ մը չէ, այլ գիտակցօրէն դիմաւորուած մահատակութիւն մը, որ դիւցազնօրէն դէպի մարտիրոսութիւն վագոզ ժողովուրդի մը արշաւը եղաւ, յանուն հայօրէն ապրելու երազին և իրաւունքին:

Յիսուս տարիներէ ի վեր, բոլորս ալ կը մնանք շրջապատուած մեր նահատակներու շարքերով: Ամէն տուն տակաւին իր սուգը ունի, ամէն ընտանիքի մէջ նահատակի մը յիշատակն ու մասունքը կայ, ամէնքս ալ սուրբի մը փառքը ունինք, որովհետեւ անոնք գիտցան պահել անյաղթ խորհուրդը ցեղին, յօրինելով արիւնոտ բայց ոսկեղբուրաց մեր պատմութիւնը և վերածելով իրենց մահը անմահութեան:

Ամէն ժողովուրդ իր եղբարական անցեալը ապագայ փառքի

վերածելու խորհրդանշան մը ունի: Ամերիկացիները ունին Ֆիլադելֆիոյ քաղաքացիտարանի աշտարակէն կախուած *Ալաու-թեան Զահրը*, որուն ձայնով, աւելի քան հարիւր տարիներ առաջ, ամերիկացիները իրենց ազատութեան պայքարը տարին: Անգլիացիներ ունին *Թրաֆալկար Սքուէրը*, Գերմանացիներ՝ *Յալ-հալայի Գերեզմանոցը*, Հրեաներ իրենց *Լացի Պատը* և մենք հայերս *Ապրիլ 24-ը*: Այդ մեծ յիշատակարաններու խորհուրդով է որ ժողովուրդները կը շարունակեն իրենց պատմական կեանքը, անոնց սրբազան յարգանքին մէջ կը գտնեն անհրաժեշտ ուժը անցեալ եղբրականութիւնը վերածելու ապագայ փառքի: Այն՝ ինչ որ կ'ընէ եկեղեցին իր մարտիրոսներուն և սուրբերուն համար, առնելով զանոնք իր մէջ, վերածելու զանոնք կենդանի ներկայութեան մը, հոգեւոր մխիթարութեան մը: Ու չկայ հոգեւոր մխիթարութիւն առանց ներշնչումի, այսինքն այն ստեղծագործ ուժին, որուն շնորհիւ ազգերն ու արուեստագէտները, իւրաքանչիւրը իր նամբով ու ձեւով, կը պայծառակերպեն յիշատակը անցեալ մեծութիւններու և մեծագործութիւններու:

Ազգ մը ոգի մըն է և բարոյական սկզբունք մը: Երկու բաներ կը կազմեն այդ ոգին, անցեալի ժառանգութիւնը և ներկայի սէրը: Ապրիլ 24-ը եղբրական ժառանգութիւնն է մեր անցեալին, իսկ իր լուսաւոր յիշատակը մեր մէջ ապրեցնելու գործը գերագոյն պարտականութիւնն է մեր ներկայ սերունդին: Եթէ կարենանք պահել այն իտեպները, որոնց համար մեռան իրենք, և մեր սիրելիներու քաղցր յիշատակին ընդմէջէն երկարին մեր ձեռքերը իրարու եղբայրական գերագոյն սիրով, այն ատեն մեր մեռելները կ'ունենան հոգին խաղաղութիւնը, իսկ մենք մեր պարտականութիւնը լիովին կատարած ըլլալու խզիկ պարտքը: Եւ միայն այն ատեն իրարումք պիտի ունենանք ըսելու, թէ սուգի օր մըն է որ կ'ապրինք, բայց փառքի տօն մըն է որ կը տօնենք: Կորսնցողինք, բայց չկորսուեցանք, պիտի կորսուէինք գուցէ, եթէ չկորսնցնէինք: Մեր մեռելները մեր անմահութիւնը շինեցին, վասնզի մեռան յոյսով մը որ լի է անմահութեամբ:

Օրհնութիւն և փառք իրենց յիշատակին:

Ե.

«ԳՈՂԳՈԹԱ

ԹՐՔԱՅԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ՀՕՏԻՆ»

(ԱՂԵՏԱԼԻ 1915 ՏԱՐԻՆ)

Երուսաղէմի մեր ձեռագրատան մէջ պահուած կը մնայ անաւարտ այս աշխատասիրութիւնը, պատրաստուած Թէոդիկի կողմէ: Զորա հատորներէն ունինք միայն երեքը և երրորդի վերջաւորութեան՝ չորրորդի բովանդակութեան ցանկը:

«Հարգ և վերջին հատորին բովանդակութիւնը պիտի ըլլայ.

- 15.— Գօմիայի Կուսակալութիւնը
- 16.— Ատամայի Կուսակալութիւնը
- 17.— Մուսուլ-Պաղտատի Կուսակալութիւնը
- 18.— Հալէպի Կուսակալութիւնը
- 19.— Պէշրուքի Կուսակալութիւնը
- 20.— ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ
- 21.— Սուրիայի Կուսակալութիւնը

և

22.— ՏԷՐ ԶՕՐ

Մեղի հասած տեսարակներու 574 էջերը կը նկարագրեն Հայ եկեղեցական դասին նահատակութեան պարագաները տասնչորս գլուխներու մէջ, բաժնուած Թուրքիոյ կուսակալութիւններու հիման վրայ: Իւրաքանչիւր կուսակալութեան մէջ ապրող հայութեան ցանկերը, ըստ քաղաքի և գիւղի, եկեղեցիները և հոն ծառայող հոգեւորականները՝ ըստ կարգի, կը կազմեն ամբողջական քայքայ սկզբ և՛ ըստարանային պատկերը եկեղեցականութեան նահատակութեան:

Թէոդիկի լուրջ այս վկայութիւնը կը ներկայացնէ յիսնամեակի յիշատակութեամբ անգամ մը եւս աշխոժած հոգիներուն, որպէսզի երախտագիտութեան զգացում մը և յիշատակութեան պարագ մը ընծայած ըլլանք այն հոգիներուն, որոնք իրենց ժողովուրդին հետ և յաճախ անկէ առաջ՝ ըմպեցին աքսորի և նահատակութեան դառն բաժակը Վաղեսույի 1915 տարին:

Թրքահայաստանը, Օսմանեան օրէնքի տրամադրութեամբ «միլլէթ» իրրեւ, կազմակերպուած և պետութեան կողմէ ճանչցուած էր որպէս եկեղեցական համայնք: Ոչ միայն իր ներքին կազմակերպութեամբ, այլ նաեւ պատմական գործունէութեամբ և յարաբերութիւնով, Հայկական կեանքի կորիզն էր Եկեղեցին և հոգեւոր ու ազգային պետը՝ եկեղեցականը:

Երկու Կաթողիկոսական Աթոռներ (Սիւս և Ալթամար) և երկու Պատրիարքական Աթոռներ (Պոլիս և Երուսաղէմ) կը կառավարէին եօթնասուն երկու թեմեր՝ երեք Հազարէ աւելի եկեղեցականներով, առանց խօսելու տակաւին Հայ Կաթողիկէ և Աւետարանական համայնքներու մասին:

Օսմանեան կը յիշատակէ 2155 գործող Հայ եկեղեցիներ Օսմանեան Կայսրութեան սահմաններուն մէջ, առանց Հաշուելու աւերակ սրբավայրերը, ուխտատեղիները, վանքերը, զորս կրօնասէր և յինարար մեր ժողովուրդը կը պահէր իրբեւ իր հոգիին հայրենիքը, ազօթքին և մօմին գութգութներով:

Հայ պետականութեան աւերումէն ետք, Հայ Եկեղեցին իր թեւերուն

տակ հաւաքած էր իր հօտը և, ինչպէս Արշակունեաց կամ Բագրատունեաց անկումէն հոգ, այնպէս ալ Գրիգորի վերջին թաղաւորի աքսորէն հոգ, ոչ միայն կրթական այլևս ազգային կիանքի իրականացումներն ու ձգտումները եկեղեցիին կնիքով էին օժտած: Եւ որովհետեւ պատառախանքաւորութիւնները կը պրկեն միւտ մարդուն ներքին կարողութիւնները և կը բարձրացնեն զայն իր կոշտի կատարելութեան, հայ հոգեւորականը, ըլլալ վերջ հովիւ, ուսուցիչ, տեսուչ, խմբագիր, հեղինակ, բանաստեղծ և երգիչ, գիտցաւ ըլլալ վարժապետեան, Ռրիմեան, Դուրեան, Օրմանեան և ասոնց նման՝ աղպարեւտ և մարմնացում Ազգին երազներուն և պոռթկումներուն: Վերջին ինք պարբերութեամբ հայտատանի մեր պատմութիւնը ստեղծեց եկեղեցական մեծ Առաքնորդներու տիպարներ, որոնք իրենց վայելչութեամբ, հոգեկան ճոխութեամբ, սրտի և մտքի զանգեցումով, թրջական կեանքի դժուարին պայմաններուն մէջ՝ պատուով փոխարինեցին հայ իշխաններու թշուառականութիւնը:

Թարգմանիչներու շունչով վարժապետներ՝ որոնք տարածեցին հայ տպագրութիւնը և խաւարի աղբ դարերուն լոյսի մեծ տերմոսացանները, և ինչպէս ինքնաշարժներ և բանաստեղծներ՝ որոնք հին լեզուին անկէն պահպանեցին և նորին ծաղկումին մեծ մշակները եղան: Համալսարանական գիտնականներ՝ որոնք Արմաշներ կերտեցին: Պերճաբան քարոզիչներ՝ որոնք մեր եկեղեցւոյ բնիկ զարդարեցին և բանին հրաշքով դառնալիցեցին հայ հոգին: Եւ տակաւին վարժական ճշունդութեամբ և բնածին իմաստութեամբ ծնած մարդիկ, որոնք իրենց հօտը գիտցան պաշտպանել արիւնարբու ախորժակներու և երբեմն անշնչելի կացութիւններու մէջ:

Այդտեղ նախորդող տասնամեակներուն, թրջահայոց եկեղեցին վերածընունդի նոր դարաշրջանի մը բացած՝ հմուտ, գիտնական, վարպետ և անձնակազմի հոգեւորականներու հոյ մը առած էր Ազգին, մեր գրական և մշակութային մեծ վերելքը առաջնորդող: Եւ բոլորէն վեր՝ ընկերային և ազգային մեծ հոսանքները առաջնորդող վիթխարի վեղարաւորներ էր ծնած:

Եւ ինչպէս մեր մտաւորականութիւնը, մեր եկեղեցական իշխանութիւնը հաւատացած էր թէ վերջապէս ծաղկած է գիտութեան և մարդկային ինքնագիտակցութեան մեծ արշալոյսը, որ, արեւին նման, իր տաք ճառագայթները ոլորտի տարածէ զօրաւորին և տկարին, իշխողին և ճնշուածին, պետութեան և փոքրամասնութիւններուն վրայ, ազատութեան, եղբայրութեան, քաղաքացիական պարտականութիւններուն և իրաւունքներուն մեծ օրէնքին և մանաւանդ քսաներորդ դարու քաղաքակրթութեան երաշխաւորութիւններով՝ վերջ մը տալու համար հայ տառապանքին և ճարտար լայն բանավոր՝ վերագարծող իր ազգային իշխանութեան և անկողնաքոծ մեծ թափախ առջին:

Եւ այնքան խոր էր համոզումը հայ Առաքնորդին թէ նոք թուրքը համակրութեան ականջ մըն է բացած իր բոլոր հպատակներու ցաւերուն և իր բարձր հովանաւորութեամբ և երաշխաւորութեամբ ապահոված անոնց կրթական, մշակութային և քաղաքացիական ազատութիւնը, որ, նոյնիսկ աքսորի հանուելէ ետք, իրենց ժողովուրդին գլուխը անցած Առաքնորդները հեռագիրներ կու տային էնվէրին և թալաթին, բողոքելու համար յանուն արդարութեան և օրէնքի՝ աքսորի ճամբու վայրագութիւններուն դէմ, զանազան վերագրելով սեղանական իշխանութեան մէկ թիւրիմացութեան:

Այդտեղ զարկաւ Հայոց Եկեղեցին՝ վերածնութեան իր լաւագոյն վիճակին մէջ: Եւ եկեղեցիին ու եկեղեցականութեան տրուած հարուածը խախտեց մեր Ազգին ամբողջ կառույցը: Ձենքերը հաւաքեցին այրերուն հետ և եկեղեցականները՝ եկեղեցիներէն և դպրոցներէն՝ իրենց անտէր հօտին հետ: Ձիւնաբանական ու հոգեւոր երկու ոյժերը ջլատեցին, անխորհրդաւ բնաջնջու համար անտէր ժողովուրդը:

Նահատակութեամբ սնած Գրիստոսի եկեղեցին ունի նահատակներու անվերջանալի պատմութիւն մը: Ներոնեան տանջանքներու ահաւոր նկարագրութիւններուն մէջ կարիքի է գտնել ահաւորին ծայրագոյնը. սակայն յատուկ պարագաներու միայն: Ոչ մէկ պատմութիւն քակարէն արձանագրած է նահատակութիւնը ամբողջ եկեղեցիի մը, իր ժողովուրդին հետ: Եւ այդ՝ չարչարանքներու ամենէն մութ գոյներով:

Թէոդիկի տետրակներուն մէջ նկարագրուածը հազիւ թէ զազափար մը տայ քահանաներու և բարձրաստիճան եկեղեցականներու աստապանքին: Երբեմն ճակատադրի մը ամբողջ ահաւորութիւնը նկարագրուած է մէկ բացատրութեամբ կամ նոյնիսկ բառով. «Անհետ», «Նահատակուած Տէր Զօրի ճամբուն վրայ», «Նոյնպէս»:

«Անհետ» և «Նահատակ» քահանաներու մէջ կան մտաւորականներ, ծերունիներ, կորովի երեսասարգներ, նուիրուած հոգիներ, ինչպէս, օրինակի համար.

— Բառնաբա Գինյ. Բարումնամ. «Մնած 27 Դեկտ. 1863—ին: Օծակից Տ. Բարբադիսէի (1908—ին ձեռնադրուած): Իր կարգակցներէն Բիշ մը աւելի պարպած է դառնութեան քաժակը, քանիցս աքացի հարուածներու և սաստիկ ծեծի ենթարկուելով, բանտէ բանտ մուտ գործելով, կողմադուռուց և անզուադ մնալով Տէր Զօրի ճամբուն վրայ, մինչեւ նախաձեռնութիւնը՝ երիցուսուց և գաւակացը հետ»:

— Տ. Խորէն Գինյ. Համբարձումեան. «... հայր՝ Խարբերդի Եղբարախոս Առաքնորդ Պատկ Մ. Վրդ.ի» ... «կից 85 տարիներու բռնի տակ, կ'իյնայ իր հօտին առաջը, գլուխը քայքայ, ալիքաւ մօրուբը հովին տարաւորը, խելայեղ վիճակի մը անձնատուր...»:

— Տ. Արսէն Գինյ. Պօգոմեան. «... զարգացեալ և պատուական երէց, վարած ուսուցչական պաշտօններ, յօդաւժադիր Պոլսեայ քերթերու, բեմաբասց և ներքաւ տանկազէտ ... ուսուցիչ և տնօրէն ազգ. երկսեռ վարժարանաց ... Նիկովիդի և Ատա-Փազար ... ընտանեօք կը խառնուի գաղթականաց հասանքին և յայրորդաբար կ'անցնի Պէտրիկ Տէրպետուն, Էսիկ Եփեմի, Գօնիայէն և Էրէյիէն ... բռնագաղթի նորագոյն հրամաններ զինք կը բռնեւ աւելի հեռանկար, մինչեւ Պատ՝ ուր կ'ենթարկուի սաստիկ գանձադուռութեան մը: Կրկին աքաղ՝ Մեմֆիսէ, Տեփուի և Ապու Հաբար, ուրիշ յատկապէս Տէր Զօր կը զրկուի տեղայն ռոտիկանապետէն...»:

— Շիղա Գինյ. Պանդիտեան. «... ախորի ճամբուն վրայ կ'ենթարկուի անլուր չարչարանքներու և բռնառութեանց՝ որոնց հետեւեալ կ'ստիպուի հազուստները ծախի անզուգ մրկորին պահանջը մասամբ գոհացնելու համար, մինչեւ իսկանի ժամանումը, դաշտին մէջ վախճանելով անտերուք, մերկանդաւ և անառակ»:

— Շմաւոն Գինյ. Զափարեան. «... օծակից և քալտակից Տ. Շիղայի»:
Եւ այսպէս, ասպակաբար արձանագրութիւններու շարքի մը նման, անվերջանալի ցանկերը չարչարանքի և ժահուան զոհներուն:

Յատկապէս անգուրբ եղաւ ճակատագիրը բարձրաստիճան եկեղեցականութեան: Յաճախ հօտը անհովիւ ձգելու բացորոշ մտադրութեամբ, ազգորէն առաջ տարուած և նահատակուած Առաքնորդներուն մեծամասնութիւնը Արմաշի և Եւրոպական Համալսարաններու այն սերունդէն են, որ, ոչ միայն եկեղեցագիտական և հոգեւոր, այլ մանաւանդ հայագիտական և գեղարուեստական մեր գրականութեան մեծ հոսանքին փայլուն ստեղծիչները եղան:

Ասոնցմէ, օրինակ, յարաբերաբար քիչ ծանօթ Գէորգ Մ. Վրդ. Դուրեանը, Պրուսայի Առաքնորդ, շրջանաւարտ Եւրոստղէմի Վարժարանէն

ԿԱՐԱՊԵՏ ՔԱՀԱՆԱՅ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Մնած է 1874-ին, աշխարհական անուամբ Դէորդ, ուսուցիչ, 25 Դեկտեմբեր 1903-ին քահանայ կը ձեռնադրուի Ճանիկի նախկին Առաջնորդ Յակոբ-Աշոտ Եպիսկոպոսէ։

Տ. Կարապետ եռանդուն, բանիմաց, թունդ հայրենասէր և պաշտօնին ղիտակից տիպար քահանայ մըն էր, լայնօրէն վայելելով ամբողջ ժողովրդեան համակրանքը։

Ահաւասիկ այն տողերը զոր արձանագրած է ան՝ ինքնակենսագրութեանը թուղթին լուսանցքին, պատասխանելով «Նկեղեցակա՞ն Խճէ աստի՜նան ստացած է՞» հարցման.

«Իմ համոզումով, եկեղեցական ամենաբարձր տիտղոսը կը նկատեմ կոչման ու պաշտօնի գիտակցութիւն, իսկ պարզ քահանայութիւնը՝ տիտղոսներուն ամենամեծը»։

Դրած է ուշադրաւ տեսութիւն մը եկեղեցական բարեկարգութեան հարցի մասին «Մանդումէ»ի մէջ։

Յառաջ բերենք հիմա իր սարսուռալին ոգիսականը՝ ժողովրդեան Գողդոթային հետ զուգընթաց։

8 Յունիս 1915-ին կը յայտարարուի տեղահանութեան հրամանը։ Հայ բնակչութիւնը սահմուկած կը մնայ այդ պատուհասին ի շուրջ, մինչ «Միլլի թէշքիլաթ» անուան տակ կազմուած ջոյիբը սկիզբ կու տայ իր սանդարանաւորական գործունէութեան, հաւաքելով 15-էն մինչեւ 50 տարեկան զրէթէ բոլոր էրեկմարդիկը՝ սրոնք նոյն գիշերն իսկ կը քուլին ճանձնաթ ուղղութեամբ։

Շարաթ մը չանցած զոյժը կը տարածախնուի թէ այդ առաջին Վեյֆիաթը բնաջնջուած է 5 ժամ անդին՝ Գուրտ-Պլի կոչուած անտառին մէջ...։

Գայմազամ Ասամի Սէլիմ (Միլլիթի նախորդ քննիչը) մնացորդ բնակչութեան 10 օր պայմանաժամ կու տայ պատրաստուելու համար։ Երկու օր ետք հորիզոնն աւելի կը մթնէ, թուրքերուն յոռի տրամադրութիւնները կը շեշտուին։ Հայերը կը զոմարեն երկսեռ ժողով մը, ուր Տ. Կարապետ ստալէս կ'արտայայտուի.

— Աստուած մեղք պիտի չհամարէ երբեք, եթէ փրկուելու համար դիմէք իսլամութեան։ Արար-ալիարհ պիտի վկայէ յետոյ թէ սրտանց չէր բռնանդ։ Ողջ մնացէք ի՛նչ միջոցով որ՝ ըլլայ։

Դիտել կը արուի թէ արդեօք ինք ալ պիտի առնէ՞ր այդ քայլը։ Երէցր կը պատասխանէ.

— Ո՛չ. վաղուան Պատմութիւնը պիտի չմեղադրէ զձեզ։ Խնդիրը կը փոխուի երբ կղերական մըն է ենթական. ձգենք սքեմիս աղարտ բերող այդ ընթացքը, չէ՛ն իսկ հաւատար թէ անկեղծ էր հաւատարացութիւնս։

Յունիս 11-էն 13, երեք զիշերներ հսկում կը կատարուէ եկեղեցին. խորանին վարագոյրը փոխուելով՝ տեղը կը քաշուէ Աւագ Ուրբաթինը, Սաշեւու-թեան պատկերով: Ժողովուրդը ծնրադիր կ'աղօթէ ջերմեաննորէն իր Հովիւին հետ, որ սա քարոզն ալ կու տայ:

— Մի՛ յուսահատի՛ք. մեր տղամարդիկը տարին, մենք ալ անոնց ետեւէն կ'երթանք: Այս սեւ վարագոյրը պիտի մնայ մինչեւ այն օրը, որ վերջ գտնեն մեր տառապանքն ու սուգը: Մեր վերադարձին է որ պիտի պատուենք զայն՝ մեր իսկական Ջատիկը տօնելու համար...:

Տասնօրեայ պայմանաժամը լրանալու վրայ էր. Թաւքեբը չնրս աչ-քով կը սպասէին երանաւէտ ալք ժամուն որ պիտի հնչէր՝ Հայերոս Հաբստու-թեանց աւարին բաշխումով: Տ. Կարապետ կը ձերբակալուէ 12 տարու դաւ-կին՝ Յարութիւնի հետ, Տրապիզոնցի Ալի և Թրէպզուսցի Մէհմետ ոստի-կաններուն կողմէ, առաջնորդուելով «Անվերաթ Բէյիւի» հաղարայկտ Իպ-րահիմի մօտ, որ հեկոթէն սա խօսքը կ'ուզէ անոր:

«Փափաղ էֆէնտի, տէլի-զանլըարըն սէնի պէշէլյօրլար Շապան-Գա-լէսինտէ(*)», սէն տախի Փամիլիանլա օրայա Թէշլիֆ Խոհէճէֆին...»:

Գահանան յետայ քանտ կը նետուէ, մինչ Յարութիւն միջոցը կը գտնէ լուրը տուն հասցնելու: Երիցուհին պաղարիւնը պահելով՝ կը սկսի կարգադ-րել այն բոլորը զոր որդւած էին նախօրօք. Կանը գուրաի դուռը կը կղպէ, վերնաբարկ կը բարձրացնէ իր զաւակներն ու ժողաւար աղակականները՝ 13 հոգի, մինչ ինք սանդուխները քարէլղելով կրակ կու տայ չէնքին ճիւղ այն պահուն՝ երբ ժանտարմաները կը հասնէին դրան ուռնակը քախելու: Ու կը սկսի ատրճանակի ուժգին որոտ մը վերէն: Հրդեհը կը բոցավառի. ահարեկ խուժանը հեռուն ծկլտած՝ կը նայի ծովներուն ու բոցերուն մէջ անվհեւ կանգնող այդ հերոս «կեամբութներուն, որոնք կը զոչէին միաբերան»:

— Սրիկանե՛ր... Հայը այսպէ՛ս կը մեռնի ահա և չի յանձնուի մեղի պէս վատոգի մարդոց...:

Երիցուհին ապա ի՛ր իսկ ձեռքով գնդակահար կը փռէ իննամեայ Զե-փիւռը, վեցամեայ Գրիստոստուրը, քառամեայ Նիկողոսն ու նորածին Արե-ւալոյսը, զէնքին փողը հուսկ ուրեմն զարձնելով իր կուրծքին: Նոյն չէնքին հետ հրոյ ճարակ կ'ըլլան տանկի 6 տուններ ալ, և տեղացող աստուիկ անձրեւ մը կու չայ վիժեցնել իրենց ծրագիրը՝ որ միւրացումն էր ամբողջ Թուրք Թաղին: Լուրը կը տարածուի կայծակի արագութեամբ. շատ մը հարեւաններ վախնալով որ ատրիկ նախանշան մըն է պայթելիք յեղափոխութեան մը՝ կը սկսին քաղաքէն դուրս փախչել ընտանեօք:

«Միւլի Թէշլիւթ»-ի զինեալք այդ ցոյցէն կատղած՝ իսկոյն կը ձերբա-կալեն և մէկ կողմէն զինուորական մթերանոցները կը լեցնեն 900 Հայուհի-ներ: Երէցը՝ բանտէն հանուած, կը բերուի ժողովուրդին առջեւ, հրապա-րակաւ հարցաքննուելու հրդեհին վերաբերմամբ:

«... Զարմանալու ոչի՛մջ կայ, խօսք կ'առնէ ան, կոնակը ծառին առաւծ և ձեռքերը կապ: Սրբազան ուխտեալներ էիմէ մեմէ. կիմս կատարեց իր ուխտը: Հիմա մեռցնելու պիտի տանիք գլեգ. գիտեմէ ատիկա: Հայը վատ

(*) Այն վայրն է այս — Բազմէն 5 ժամ եեռու — ուր Բանի մը օր առաջ վտարուած էր գիշերանց սնդալոյն ամբողջ քրիստոսաբոլորիկը:

չե՛ որ վախճայ մահուանը: Տարե՛ք, քայց ինչ որ ալ ընե՛ք՝ իմացե՛ք, մեմե՛ մահկանացուներս կ'անցնինք, քայց Հայ Ազգը կա՛յ ու կը մնա՛լ...

Այդ ժպիւրե՛լ յայտնութեան ի լուրի ժանտարմած մի ուժգնորէն կ'ապտակէ զինք ու վար կը ձդէ փակեղր, զոր թուրք լակոտներ կը դարձնեն իսկոյն ոտից կոխան, մինչ դատապարտեալը կ'ազօթէր առ Աստուած ամենայն հանդարտութեամբ և չէր դադրեր կապուած տեղէն սիրտ տալէ չղթայի տակ առնուած իր Հօտին: Յանկարծ նուազում մը կու դայ վրան ու դէպի դետին կը հակի: հրացանի բուններ ուշքի կը բերեն զինք, կը բզբտեն վերարկուն և հայհոռւներու տարափի մը տակ կը տանին «Գայնարճա-Նարը Թաշ» կոչուած ծովափը, քաղաքէն մէկուկէս ժամ հեռու: հոն, փրփրած հեթանոս խուժանը — դահապետութեամբ իյնէսիլ զիւղացի Իզդէթ Զալուչի, կ'ընէ իր ընելիքը՝ շարշարանքներուն գերադոյններն առթելով տարաբախտ եկեղեցականին: անինայ ծեծ, թեւերու և սրունքներու ջախջախում և դաշունապեղ սրտթուած մը տեսանելիաց

Վաղորդայնն է:

Իբր թէ Մուսուլի համար, Թիւրքացուցի տեղահան Հայոց եղկելի թափօրն է որ կ'անցնի նոյն Լղեռնավայրէն, նշմարելով արիւնլուայ դիակն անթաղ իր սիրելի հովիւին: Կարաւանին մէջ 50-էն վար տարիք ունեցող էրիկ-ճարդ չէր մնացած արդէն: Երբ «Կիւլէն» կոչուած ամբարանոցը կը հասնին, մնացորդ տարէցները կիներէն զատուելով կը կոտորուին շարաշար, իսկ իդական սեռէն գեղանիներուն կը վիճակի առեւանգում և դիւալին տանջանքներ:

ԹէՌԴԻԿ

«Գողգոթա Թրքահայ Հոգեւորականութեան և իր Հօտին»

Գ. Հատոր, էջ 540-545: Անտիպ;

ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ

*«Կուզէի տեսնել աշխարհի մէջ ուժ մը,
որ կարենար կործանել Հայ Ցեղը...
Օ'հ, փորձեցէ՛ք բնաջնջել զայն...»*

Ու. Սարոյեան

Ինչպէս Պեքեովենեան համաճառագի մը առաջին ցնցող ու ճակատագրական ինչիւններով կազմուած պատկեր, Քսենեյարդ Դարը բացուեցաւ մութ ու մռայլ այն երկրին վրայ՝ որ Թուրքիա ժողովուրդը կը կրէր և որ կ'ապրէր Հայութեան ամենէն լայն քետերէն մին որպէս կազմակերպուած հաւաքականութիւն, կենսաբի բոլոր մարգերուն մէջ դէպի բարձրահայեաց նշանակետեր խոյանալու ձգտումով ռաբի ելած։ Աւայդ երկրին վրայ, հայրենի սրբազան հողէն յաճախ հեռու, սակայն նոյն այդ կախարչող աւանդին սարսուռով բռնուած, Քսենեյարդ Դարէն ե'ւ անմահութեան յուսաշոգ պալատէն ներս յաղթական մուտք գործեցին մեր սփանչելի և հանճարեղ ցեղին ամենէն հարազատ գաւազները՝ մեր գրականութեան ու արւեստի անկորնչելի՝ փառքերը։

Եւ այսպէս, գաւառական քաղաքի մը մէջ, համեստ ուսուցիչ մը՝ գեղջկական կենսաբի փոքրիկ պատկերներով դէպի անմահութիւն իր ուղին սալարկեց ու դարձաւ լաւաշ հացի քարմուքեամբ և բոլորով համբուրելի՝ մեր Թյկտաիցին։ Անդին, գեղածիծաղ վեներիկէն, տալիսի պատահումքեան սահմաններուն հազիւ մաւարկած վարուժան մը իր «Սարսուռներ»ուն դադին բռնեց Հայութեան խիզճն ու գիտակցութիւնը։ Եփրատի «սեփա-վագ» հոսքին նման Սիամանթոն շառաչեց մեր գրականութենէն ներս, արիւնի ու սարսափներու, ինչպէս և վրէժի ու տոնիւթեան ճակարկելի շեփոքահարը որպէս։ Սեփաղը երգեց գիշերուած լռութեան մէջ ջախջախուող գանկերու և անմիջապէս մահերու մասին։ Հրանդը Արարատ մը գործով հակեցաւ դէպի լեռնաւանդ և խեղճ մշակը և անոր պանդուխտի բշտառութիւններով տառապեցաւ, նման Երուսաղիմ՝ որ «պագ»ի մը համար տարագրեց կենսաբի մը սպասող ձկնորսներուն եղբայրն ու ընկերը եղաւ։ Զարգարեան հոգիներէն ներս քաղաւորներ փնտռեց և Զօհրապ առօրեայ կենսաբի իր գեղեցիկ պատկերները բանդակեց։

Եւ տակաւին, գրագէտներու այս հոյլին հետ, ամբողջ խումբեր արւեստագէտներու և տեղագրագործողներու, միացած ուսուցիչներու և կենսաբի այլ մարգերու աշխատաւորներու, դարձան երգիչները մեր ցեղային գարբնումին և յառաջընթացին։

Եւ ի՞նչ գարբնում էր, ի՞նչ ծլարձակում, ի՞նչ անգուպելի ձգտում դէպի բարձր ու գեղեցիկը ու Հայկականը։

Դարերով բանտուած և անհամար տարիներով քարայրներու խաւարին մնացած Հայ Միտն էր որ կ'արթնար յանկարծական սքափումով մը, լոյս աշխարհ մտնելով կապեմքներ փշրած Միտի մը սաստկութեամբ այլ աշխարհաշէն մտադրութեամբ։ Ցեղին դարերով անաշխատ մնացած իմացական ցրուած ուժերուն մէկտեղումն էր ան, արւեստներու և մտաւորական գարբօնի գեղեցիկ ծաղկում մը այն հողին վրայ՝ որ պարսրուցած էր

մարդկային արիւնով ու միտով, որում վրայ ո'չ մէկ գեղեցիկ գոյութիւն կրնար ապրիլ բռնութեամբ խտտաշունչ հովին տակ:

Եւ նոյն այս ամենակուլ հովը, այս անգամ աւելի երիտասարդ է հետեւաբար աւելի՝ ուժգին, պիտի ստակար ծնող և որպէս Դաւիթ օրէ օր անող այն հրաշալիքէն՝ որ «ստորակ» առ «այնքան» Հայուն զարթօնէն էր կեանքի բոլոր մարգերուն մէջ: Ու «երիտասարդ» կոչուող հոգեպէս և բարոյապէս ծիրան մարդոց այս խումբը, որպէս զեկական ու առաջնորդ այն ցեղին՝ որ պատմութեան սանդուխներն ի վեր արիւնտ քաթերով կը մագլցէր, այս խումբը՝ իր դիւային սրատեսութեամբ գիտէր թէ զարթօնքի շարժումը նախակցերն էր այն մեծ ու հզօր վերելքին՝ որուն սկսած էր «գերի» Հայը և որուն վերջաւորութիւնը՝ քաղաքական ազատութիւն և անկախութեան տիրացում մըն էր: Բոլորովին անտույն իմացական գործունէութեան և արւեստներու, երիտասարդ այս թուրքերը ունէին առկայի առաքինութիւնը գիտակցելու այս շարժումի կարողական ուժին և բանալիք լայն հորիզոններուն: Ունէին գիտակցութիւնը եւ հետեւաբար՝ վնասկամութիւնը գործի յանձնելու, այսինքն ընելու այն՝ ինչ որ ըրեր էին իրենց բարբարոս պատմութեան ամբողջ տեսողութեան:

Իսկ այսպիսի մասյլ հակառակորդ մը կանխագգացումը ունէին գրեթէ բոլորը մեր արեւմտագէտ-մտաւորականներուն, որոնց կենսաբանական և լուստեսական գործունէութեան մէջ յոռետեսութիւնն ու հակառակակողմութիւնը անհերքաշնակ հնչիւններ կը բերէին ստեպ:

Անակնկալ էր ռեժիմը՝ որ իր գազանային ժանդարմներուն տակ բզկտեց Հայ Միտքը. անակնկալ էր, տակայն միաժամանակ եւ՛ սպասելի եւ՛ թուրքականութեան համապատասխան: Որքա՛ն կարելիութիւններ սպաննուեցան, որքա՛ն ծերութիւն չբողմնաւորուեցան, որքա՛ն բանաստեղծութիւններ կային որ զգրուեցան, որքա՛ն գեղեցկութիւններ կային որ չծնւեցան ու աշխարհին չբացուեցան: Մեր սուգը անհատներու կորուստին վրայ եղած պարզ ձգք մը չէ՛. մեր ցաւը յաւիտեան լուսն քերթողներու փշուած քնարներէն չի՛ գար, մեր վիշտը գիղկական ցամաքի աղբիւրներէն չի՛ բխիր: Մեր ցաւը՝ ցաւն է յանուն այն բոլորին՝ որ պիտի տեսնուէր և երկնուէր և որ այնքան ամբողջական կերպով սպաննուեցաւ իր սագմին մէջ. մեր կատաղութիւնը կը բխէ անկարելիին գիտակցութենէն, ձօնապանքէն, զարդարանքներն ու թլկատիկներէն իրենց ամբողջ շփոթութեամբ չկարեալ ունեւալու խորունկ գիտակցութենէն: Ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս կարելի է ունենալ դարձեալ այդ սերունդին տարողութեամբ հսկանք, ամբողջ դարաշրջան մը բացող և դարերու տիրող մեծութիւններ:

Այս ցաւով տառապեցաւ Ազէտէն ամառայեալ յետոյ եկող սերունդը, այս ցաւով ինքզինք վատնեց յաջորդն ալ և այժմ, յիշում տարինք իմ, տակաւին կը նայտենք մեր վէպին, մեր Դիւցազնեղութեան, մեր Թաւրոսնին և մեր Քրեմլեանութեան. տակաւին չունինք նոյնիսկ Ազէտը իր ամբողջ ահաւորութեամբ պատկերող ՏԵՐՔ «Մարդկային կատակերգութիւն»ը: Տակաւին կը գտնուինք ազգայնութեանը տակ այն հարուածին՝ որում գոհ գացի՛ն վարածաններն ու Սիւսկները, և որում գոհ գնաց մանաւանդ Հայ Գրականութիւնը՝ զարգանալու և անելու իր կարելիութիւններուն մէջ:

« Հայ Գրականութեան ծառը անհիտուեցաւ և տակաւին զայն կենսաւորող հրաշագործ աւելը կտրատուած հիւղերու բացաւ՝ մեծներն կը հասնին ի զգալ, առանց կարենալ քաղմատութիւն ա՛յն գեղեցկութիւնները, որոնք մեր ապրելու և տեսելու ցեղային կամքին և վնասկամութեան անխորտակելի տ-

պացույցները պիտի ըլլային, ըլլալէ ետք մանաւանդ փաստերը մեր կենսութեան համար: Մեր հայրենի հողին վրայ ծաղկող գրականութիւնը մեր շունչ և գոյն բերաւ տապարաւոր մեր դարաւոր և հարուստ գրականութեան, մինչ միւս կէտը մնաց անորոշութիւններու և հպատակի ու իտէլի բացակայութեան պատճառաւ տեղափոխի մէջ: Յետ-պատերազմեան առաջին տարիներէն արտադրած աշխարհը մեր հայրենիքէն տարբեր էր: Մնացորդն առանց աշխարհեանքի և առանց մտածումներու: Գրուեցան վէպեր, գրուեցան ամբիւ պատմաւածներ և բանաստեղծութիւններ, գրուեցան քաղաքագրութիւններ և փորձուեցան գրականութեան բոլոր ճակատները, որոնք սակայն ո՛չ մէկ հետք ձգեցին մեր գրականութեան մէջ. եկան գործեր առաջին շունչով, և գացին՝ երբ տակաւին աշուն իսկ չէր: Վերածնունդ ինքզինքնիս, յաճախ քիչ չի մնալ հայրենիքի և գոյքի պակասով, և գտանք բազմաթիւ պատմաւորներ ու մեղադրութիւններ: Սակայն մեր վերջը խոր էր ու ճակատագրական. կը գրտնդուէինք առանց մտածելու պայմաններու տակ. որովհետեւ հայրենի հողի կենդանի մերկայութեան հետ, գայն չտեսած և որպէս մեր օրերու Արշակունիքի անոր կախարհող ժողովը սարսուռը հոգիներէն մեր չընդունած՝ ինչպէ՞ս կարելի պիտի ըլլար խորապէս հայրենամուտը, հայաշունչ եւ մարդկային սահմաններէն մեր մտեղ արուեստի գործեր երկնել:

Սակայն այս երեւութական տեղատուութեան մէջ իսկ կը գտնուին կարեւորութիւնները և կարողական ուժերը այն սթափումին և վերելքին, դէպի արուեստի մեր և անկողն արեւոր աշուն մակընթացութեան՝ որ պիտի գտնուէ, որ չի՞ կորսուի չգալ: Ու ասիկա հաւատք մըն է, խաբարեւած մեր գաղափարներէն չմտնել և երաշխի իրագործումներուն փաստին վրայ, մեր ցեղային մերձիկ ընդունակութիւններու և ինքզինքն ըլլալու դարաւոր խորհուրդին վրայ: Որովհետեւ այս երեւութապէս ամուլ կեանքը՝ կեանքն է պատմութիւն և գրեթէ անգիտակից պատրաստութեան. որովհետեւ այս անորոշութիւններէն և սպասումներէն պիտի ծննա՞նք աշունը՝ որ հո՛ր խօսք, հո՛ր վերելք և հո՛ր շունչ պիտի բերէ մեր վերաւոր այլ գեղեցիկ դարաւորներ:

Ու այսպէս, պիտի գայ ժամանակ մը՝ երբ մեր չարչարուած և տառաւորագրուած ցեղը պիտի կամգնի բարձր ու վսեմ՝ իր գրագէտներուն և արուեստագէտներուն բերնով իր «մեր խօսքը ըսելու աշխարհին», և մեր ազնուական Սիամանթոյի հոգին ա՛յլ պիտի չգտնուի «տարագիր տատրակի մը մնաց» հայրենի տան անբարեկեցութեան վրայ «իր դժբախտի երգը և արցունքը լալու»:

Եթէ «գեղեցիկ բաները արցունքի մէջ կը ծնանին», ա՛յլ կը բաւեն մեր արցունքն ու աղբը, ա՛յլ կը բաւեն մեր աւագները երկար դարերու համար: Ա՛յ սուգի արցունք չունինք մեր անհատական գրագէտներուն և ժողովուրդին յիշատակին առջեւ. ո՛չ. քէ չարցած են տղունքները մեր արտասուքին, այլ եթէ լանք՝ մեր աշխարհի երախտի և արախտութեան կաթիլներ կը ցայտնեն, որովհետեւ ժամանակն է մեր ժողովուրդին անհատականութեան մէջ արագ գոյն մը և անոր առաջնորդներուն հերաստանը տեսնելու, անոնցով խանդավառելու և հոգիներն ու կամքները գինելու: Որովհետեւ այսօր տառապանքն ու այսօր ցաւիկն է՝ «ժամանակն է որ «ծնանք գեղեցիկ բաները», անոնք՝ որոնք աշխարհի մէջ մեր փառքն էին և անոնք՝ որոնք ստեղծումով մեր մշակութիւնը գանձելը պիտի բազմապատկուին»:

Կը հաւատամք որ պիտի գայ «հանուր կեանքի արշալոյսը վառ հագած» և պիտի իրագործուին մեր անկնկալութիւններն ու սպասումները յաճում հայ դարաւորներ, որոնցով լեցուն են մեր էութիւնները և որոնցով կ'ապրին մեր աստանդական կեանքները:

Ու արդ, «փորձեցէ՛ք բնականօրէն այս ցեղը...»:

Ա. Գ.

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻ ՅՈՒՇԱՏՈՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԵԶ

1915-ի չարաշուք օրերում սկզբնառարած հայկական մեծ աղետի յիսնամեակին առիթով, Երուսաղեմի հայ գաղութը եւս պատշաճ կերպով ոգեկոչեց իր անմահ նահապետներուն յիշատակը:

Երաբ, 24 Ապրիլին, որ կը գուգաղիպէր Երուսաղեմի Զատիկին, հայոց վաճառատուները փակ մնացին մինչեւ կէսօր:

Կիրակի, 2 Մայիսին, երբ Երուսաղեմի Սրբոց Յակոբեանց վանքը պաշտօնապէս կը տօնէ մեր մէկուկէս միլիոն նահապետներու մարտիրոսութիւնը, հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբ Մայր Տաճարին մէջ, ուխտաւորներու և տեղացի հայերու խումբ բազմութեամբ մը ներկայութեամբ: Ս. Պատարագի ընթացքին քաղաքեցի Ամեն. Տ. Եկիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան: Պատարագէն ետք կատարուեցաւ եղբիւններու Ապրիլեան եղեռնի գոհերուն համար: Նոյն օրը հայոց վաճառատուները փակ մնացին:

Կիրակի, 9 Մայիսի երեկոյեան ժամը 8-ին, ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի ձմեռարանին մէջ տեղի ունեցաւ Յուշատօն մը, հովանաւորութեամբ և նախագահութեամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր, և կազմակերպութեամբ գաղութիս Հայ Առաքելական, Կաթողիկէ, Աւետարանական եկեղեցիներուն և բոլոր կազմակերպութիւններուն:

Յիշատակի հանդէսը բացուեցաւ պետական ֆայելիցով, իսկ բացման խօսքը ըրաւ Պրն. Կարապետ Յակոբեան: Պրն. Օհան Անտոնեան հասկացողութեամբ արտասանեց Գ. Սարգսեանի Գեղեցիկ Կատափնարանը, իսկ Օրդ. Լուսին Մկրտիչեան մենեքեցեց Կափտափ «Հով Արէճը», դաշնակի ընկերակցութեամբ Պրն. Վահէ Գալայեանին: Վերապատուելի եղիա Հանգանի խօսքէն ետք, ժառանգաւոր սաներէ կազմուած երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Տոգ. Տէրապետ

Սամուրեանի, կատարեց Լ. Նազարեանցի «Հանգչեցէ Դուք Անդորր»ը և ժողովրդական «Սարերի Հովին Մեռեանք»: Ապա խօսք առաւ Հայ Կաթողիկէ համայնքին կազմէ Յ. Մ. Վրդ. Կամարական, որ բացատրեց Ապրիլեան մարտիրոսութեան իմաստն ու ոգին: Պրն. Վահէ Գալայեանը դաշնակի վրայ արեւտով նուագեց Ծփէնի «Մահուան Քայլեր»ը, Օրդ. Այոա Քերամեան ապրումով արտասանեց Սիւրբաբայի «Ափ մը Մոխր»ը, մինչ Տկն. Աստղիկ Սահար մենեքեցեց Կափտափ «Կուսնիկ»ը: Ապա խօսք առաւ Պրն. Մանուէլ Փէտեւեան, որ Աղէտին ամփոփ պատմականը ընկէ ետք, քաղաք գիծերով անդրադարձաւ արտասանմանի մեր կեանքի քանի մը յատկանշական երեւոյթներուն: Խմբային արտասանութենէ և Կենդանի Պատկերէ մը յետոյ քեմ քարճարցաւ Պրն. Մեքապ Երկաթեան, որ իր խօսքի վերջաւորութեան կոչ աւելցեց երիտասարդ սերունդին՝ ոգեցինուիլ և խանդավառուիլ մեր նահապետներու յիշատակով: Պրն. Յ. Մարաշեան ապրումով արտասանեց Յ. Թումանեանի «Աղաւնու Վանքը»: Երգչախումբին կազմէ կատարուած «Ալագեղա» (Կարա-Մուրգա), «Քաղիան» (Կափտա) և «Օրօք» (Բ. Կանաչեան) երգերէն ետք, փակման խօսքը ընկաւ Երաւիրանցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հայրը: Ստորեւ կու տունք Ն. Ամենապատուութեան փակման խօսքը, փոքր յապաւումներով:—

Հայ պատմութիւնը մեր ժողովուրդի հոգիին իրադրոժմներուն հանդէսն է: Հայ հոգին և Հայ պատմութիւնը բազմաթիւ երեսներ ունին և սակայն անոնց ամենէն գեղեցիկ և սրտառու է իջր ազատաւորութիւնն է: Ազատութիւնը Հայ ժողովուրդի անմար կրթըր էղած է, և անկա դարձրելով արիւն է թափեր իր այդ երազը, իր այդ ըղձանքը իրադրոժեալ համար: Անոնք որ ծանօթ են մեր պատմութեան, գիտեն թէ Հայ պատ-

մուծեան տրամբ կը բացուի ազատութեան տեսարանով մը: մեր նախահայր Հայկը իր լայնախիճ աղեղը լարած՝ զայն կը խրէ մեծ բունակախին՝ Բէլի կուրծքին: Մեր պատմութեան ուրիշ մէկ սրտատուչ դրուագը կը բացուի Մեծն Տիգրանով, որ իբրեւ չեզոք ներկայացուցիչը Հայ հոգիին, կընար իր ձեռքերով բռնել Արեւմուտքի և Արեւելքի երկու ցուրբու կոտորներէն և զանոնք քով քովի բերել, անոնց վրայ տարածելով իր տիրանալութիւնը: Իսկ անկէ յետոյ, մեր երկու հազար տարուան պատմութիւնը երբեմն յանձն այդ ազատութեան բարձունք մը և փառք մը եղած է, և երբեմն՝ պարտութիւն մը և կորսնք մը: Եւ սակայն երկու պարագային ալ Հայ ժողովուրդը ազատութեան այդ մեծ խորհուրդն է որ խորացնած է, ամենամեծ ջերմութեամբ և ամենախորունկ զգացումով:

Պատմութիւնը հակադիր ճակատն է նրաթիւն և հոգիին, և պատմութեան մէջ առկային նրաթականն ու հոգեկանը չեն կրցած հաշտուիլ: Եղած են ժողովուրդներ, որոնք կարենալութիւն ունեւն են նրաթականին և ուրիշներ՝ որոնք վեր բռնած են հոգեկանը: Անտարակոյտ անոնք որ գերադասած են մարմնականը հոգեկանէն, անոնք մեռած են և յաօր պոյութիւն չունին: Հայ ժողովուրդը այդ երկու զոհողութիւններ, այդ երկու արժէքները հաշտեցուցած է, զոհած է նրաթականը՝ յանուն հոգեկանին, և այդ հոգեկանը զինք ապրեցուցած է: Ազգ մը ողի է, սկզբունք է: Այդ ողին և սկզբունքը երկու երես ունին: Մէկը որ կը կարկառուի դէպի անցեալ՝ որ մեր ժառանգութիւնն է, մէկը որ կու դայ ներկային մէջ և իրեւ իրականութիւն մեր առջեւ: Ապրիլ 24-ի նահատակները այդ սկզբունքն էր որ դրին մեր ապրիլի և ժողովուրդին առջեւ: Ընենալ անցեալի ժառանգութիւնը, ընենալ այն պիպցումը՝ յանուն որուն իրենք մեռան և ընենալ մեր ներկայ իրականութիւնը: այսինքն անոնք ղեկներուն վրայէն երկարել փութելը յանուն սիրոյ և եղբայրութեան, որովհետեւ ներկան ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ

ապրումը, իրարու հետ մեր ունեցած յարաբերութիւնը:

Մեր մեռելները երայ մը ունեցան և յանուն այդ երային մեռան: Այն օրը որ այդ երայը մեռնի մեր մէջ, այն օրը կը մեռնի անոնք: և այն օրը որ ժողովուրդի մը անցեալը կը մեռնի, այն օրը որ ժողովուրդի մը մեռելները կը մեռնին և կը մեռնի այդ երայը, այն օրը այդ ժողովուրդը անպատմ մը կ'ա կը մեռնէ իր մեռելները և կը մեռնի իր մեռելներէն վերջ:

Գեղեցիկ դրուագ մը կայ: Կը պատմուի թէ Հոռմէն քանի մը զինուոր հետու, վանքի մը պատկանող անասունի մը մէջ հսկայ ծառ մը կայ, բոլորովին տարբեր իր շրջապատի ծառերէն, և այդ վանքի վանահայրները կը պատմեն թէ այդ ծառին տակ Հայ սուրբ մը թաղուած է: Հայ սուրբին ոսկորներուն վրայ այդ ծառը մեծցած և ուժով բուսած է և կը շարունակէ իր կեանքը: Հայ ժողովուրդը մէկուկէս միլիոն իր գոհնրու ոսկորներուն վրայ կը խաբսխէ ինքզինքը արտասահմանի մէջ, քսկ Հայ ազգը ամբողջապէս, թէ՛ գուրը և թէ՛ հայրենիքին մէջ, միլիոնաւոր-միլիոնաւոր Հայ նախահայրերու արիւնջով ուռնացած Հայ հեռուներու զերեզմանոցին վրայ կը կանգնի: Եւ շատ քնական է որ այդ կարգի ծառ մը, նման գեղեցկութիւն մը, ամբողջութեամբ մը երբեք չշարժի:

Մենք շատ բան կորսնցուցինք Ապրիլ 24-ով: մենք ոչինչ չահեցանք Ապրիլ 24-ով: Բայց մենք չահեցանք մէկ բան: այն՝ որ մենք անպատմ եւ եւս տեսանք մեր նախահայրերու հսկայածառ ողին, տեսանք անպատմ մը եւս որ մէկուկէս միլիոն ժողովուրդ մը մարտիրոսութեան վաղեց՝ չուրանալու համար ինքզինքը, փրկելու համար ինքզինքը: Եւ Ապրիլ 24-ը և մեր նահատակները մէկ դառ ունին: 'Ըրէք ա՛յն, ինչ որ մենք բիրեն, զոհեցէ՛ք ամէն բան, պահելու համար Հայ Եկեղեցին և Հայ Ժողովուրդը':

Յուշատօնը փակուեցաւ Ն. Ամեմապատուեան Պապանիչեով և Տէրումախան աղօթքի երգեցողութեամբ;

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՕՏԱՐԱԿԱՆԸ

Կարուն էր, բոց կար օդին մէջ և կրակներ երկրի վրայ: Կեանքի սարսուռը կը նպէժ բոլոր իրերուն և սիրտերուն, նոր յոյսերով և երազներով: Բնութեան և մարդոց սղեւորութեան և առտուան ոսկի արեւուն մէջէն՝ Պիղատոսի պալատ կը տարուէր մահուան դատաւարաւուած Օտարականը, առժոյն ինչպէս ցօղի մէջ լուացուած մարդարիւրը և քաղցր նման երազին՝ երկինքէն աշխարհ իջած:

Պիղատոս ջղազրգիւտ կը ճեմէր պատշգամին վրայ, սպասումին մէջ անախորժ ժամադրութեան՝ որուն պատճառաւ ստիպուեալ էր ռովորականէն աւելի կանուխ արթննալ: Գիտէր թէ չրեաներ կ'առաջին զինք իրեն: Ներկայացուցիչը օտար իշխանութեան: Իր Հրէաստան գալէն ի վեր միշտ պայքարի մէջ կ'ըլտէ էր երկրի աւազանիին և կրօնական դատուն հետ: Դժգոհութեան այդ զգաստմանը աւելի կը սրուէին մասնաւոր Պատեքի ասոններն, երբ Հրեաները ինքզինքնին քիչ մը աւելի ազատ զգալ կ'ուզէին, իրենց ազատութեան ասոնի Հանդիսաւորումի ընթացքին: Փոխարքան սովորաբար Կեսարիա կը մնար, մեծ առիթներուն միայն Նրուսաղէմ կուգար, մօտէն հսկելու քաղաքի իրադարձութիւններուն: Իր ապարանքը մօտ էր Տաճարին և մաս կը կազմէր Անտոնեան մեծ ամրոցին, ուր կը մնար Հռովմէական լէգէոնը:

Խուլ աղմուկ մը լեցուց յանկարծ պալատի Հրապարակը: Պիղատոս պատշգամէն վար նայեցաւ և տեսաւ որ ընդարձակ գաւթիթը կը ծփար ծակայ քաղմութեամբ, որոնք իրեն կը բերէին ձեռքերը փտին կապուած մէկը: Կռահեց նոր դատապարտեալը, որուն մասին նախորդ իրիկունէն դիտէր արդէն, և որ այժմ վազելէ յոգնած եղնիկի նման կը կենար իր շուրջը բոլորուած վտանակին միջեւ:

Երբ փողերը Հնչեցին, երկու սեւամորթ

սպասաւորներ բացին ամրոցին դուռ դարպասները: Պահապան զինուորները զգաստացան և ձեռքերին իրենց կուրծքին դրած սպասեցին, որովհետեւ Պիղատոսը դատարանի սրահը կ'իջնէր: Փոխարքան իր հետեւորդներով իջաւ և կեցաւ Հրապարակին նայող դուռ քիւնեռու միջեւ, երեսը բազմութեան, որ կը գլխաւորուէր Քառանայապետին և Սինէդրիոնի անդամներէն: Բոլորը սառն ու անտարբեր իրեն կը նայէին, առանց զինք զղջունելու:

Պիղատոս հազած էր մինչեւ ծանկերը իջնող զինուորական տարազ: Բաց էր գլուխը, ունէր կարճ և մոխրագոյն մազեր, ինչպէս նաեւ, ամբուած դէմք՝ քրոնք կը զատորոշէին զինք բոլորէն: Իր սուր և խոտոն նայաւածքին մէջ տիրապետողի քամահլուսէր կար: Երբ նշարեց Քառանայապետը և Սինէդրիոնի ծանօթ անդամները, բռնազորակ ժպտով ողջունեց և ներս Հրապարակից, Քառանայապետն ու իրենեմբը նոյն կեղծ ժպտով պատասխանեցին թէ սրբազան յօնին առիթով չէին կրնար ներս գալ: Պիղատոս Հրամայեց որ դուրս բերուի դատարանի իր աթոռը: Զինուորներ փոխադրեցին վահանքը և փոխարքան բազմեցաւ, երեսը Հոռոցացի ամբուին:

Ինչ մեղադրանք ունիք այս մարդուն դէմ, զոր բերեք էք ինծի, Հարցուց կառավարիչը, ներքին դժգոհութենէն ուռած ծաշով մը:

— Եթէ յանցաւոր չըլլաք հոս չէինք բերել, ըսած Քառանայապետը դռնողաբար: Պիղատոս զգաց արտայայտութեան խէթը:

— Եթէ այդպէս է, տարէք և պատժեցէք զվնի Համաձայն ձեր օրէնքներուն:

— Նորին Բարձրութիւնը լաւ գիտէ թէ մենք մահապատիժ տալու իրաւունք չունինք, բւին բոլորը միաբերան:

Պիղատոս իր քով կանչեց դատապարտ-

եալը և կեցուց զԱյն ամբաստանողներուն դիմաց :

Օտարականը հակառակ իր կրած խոտանդումներուն կը կենար խաղաղ և գերերկրային: Պատուած էին զգեստները և արեան բիծեր կային դէմքին. անբացատրելի լոյս մը կը ծփար սակայն իր աչքերուն խորը, մեծ երազի մը ոստայնէն հոն ինկած: Ան չնայեցաւ իսկ Պիղատոսին, երբ այս վերջինը կը հարցնէր Քահանայապետին թէ ի՞նչ յանցանքով իրեն կը բերուէր մեղադրեալը:

— Մայրեցուցիք մըն է, կ'աբգիլէ որ տուրք վճարուի Կայսեր և կը յայտարարէ ինքրինքը թագաւոր հրէից, ըսաւ Քահանայապետը: Շուրջինները զլիւռ չարժամեւորով կը հաստատէին կրօնապետին ըսածները:

Պիղատոսը սառն նայեցաւ բոլորին, յետոյ քննադատով դարձաւ Օտարականին և հարցուց.

— Դուն հրէից թագաւորն ես:

— Իբրեւ այդ ծնած եմ, ըսաւ Օտարականը, սակայն իմ թագաւորութիւնս այս աշխարհէն չէ, թէեւ աշխարհը իմ թագաւորութեան մէջ է:

Պիղատոս ուշադրութեամբ նայեցաւ տարօրինակ այդ մարդուն և լեցուեցաւ անբացատրելի զգացումէ մը: Ծիշդ այդ պահուն իրեն բերին իր կնոջ, Գլոսիայի գիրը, ուր կ'ըսուէր. «Գործ մի ունենար այդ մարդուն հետ, Անիկա արդար մըն է, իմ տեսած երազներս իր մտին տակի քան խռովիչ են»: Պիղատոսը մէկ կողմ դրաւ գործիւնը և իր քննադատի փոխակերպ անորոշութեան: Ի՞նչ խորհրդաւոր աշխարհ է արեւելքը, մտածեց, և նորէն նայեցաւ Օտարականին, որ կը կենար խաղաղ և անայլալ, ճերմակ իր պատմեմանին մէջ, լոյսի խոր տակուած ալիքի մը նման:

— Դուն ի՞նչ ըրած ես ասոնց, որ այսօր քան հակառակ են Գեղի, հարցուց կառավարիչը:

— Եւմարտութիւն քարոզած եմ միայն: Պիղատոս դարձաւ Օտարականին և մնաց լուռ, կարծես բան մը դպաւ իր մտքին ու սահեցաւ մութին մէջ:

— Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը:

Օտարականը Պիղատոսին նայեցաւ, ինչ-

պէս պիտի նայէր բժիշկը մահուան քունէն իր աչքերը բացող հիւանդին: Դատաւորը զգաց նայուածքին սրութիւնը, բայց մնաց անտարբեր: Դատարանի պատերէն կայունութիւն սուրբն ու սաղաւարտները իրենց մութ շողքը կ'արձակէին, իբրեւ կայծկըլտուքը Հոռմի ուժին և կանչը յափշտակչի արծիւին:

— Հոգիով արդարներն ու անոր ներքին ձգտումն ունեցողները միայն կրնան հատկեանք ճշմարտութիւնը, ըսաւ Օտարականը: Երանի՜ր անոնց որոնց հոգին գիտի ըլլալ դատը պատերազմի, դիմակայելու համար մեր ասորիին կիրքերն ու բնազդները, որոնց պատճառաւ Աստուծոյ բարի արեւին տակ կ'ածի ամէն օր չարիքներու անըմբռնելի անտաւը: Մարին տեղեւը չի չորնար, առանց ծառին ամբողջական դիտակցութեանը: Ամէն չարագործ անտաւը կամ նուազ չափով իր հետ ունի ընկերութեան լուռ հաւանութիւնը: Այս է պատճառը որ յաճախ դատապարտեալը կը կրէ մեղքը զինք դատապարտողներուն: Ես եմ ճշմարտութիւն և կենսի և ճամբան՝ ճշմարտութեան զացող հոգիներուն:

— Այս տեսլահարը կարծես մեր աշխարհէն չէ, խորհեցաւ Պիղատոսը: Յետոյ ոտքի ելաւ, դարձաւ բազմութեան, և Օտարականը ցոյց տալով, ըսաւ.

— Ես որեւէ յանցանք չեմ գտներ այս մարդուն վրայ:

Ի պատասխան փոխարքայի այս խօսքերուն, անասնական պոռչուութեւ մը հազարաւոր բերաններէ, թիղացուց օդը.

— Մահ անօրէնին, մահ հայոցիչին:

Պիղատոս զգաց թէ անկարելի էր ամոքել կատաղի ամբոխը և փրկել Օտարականը: Վերջին ճիշտով մը զինքն բոլորին, ըսելով.

— Սովորութիւն է որ Պասեղի Տօնին ազատութիւն շնորհուի յանցաւորներէն մէկուն. կ'ուզէ՞ք որ պատեիլէ վերջ՝ արձակեմ ձեր թագաւորը:

— Արձակէ մեզի Բարաբբան, թող խառնի չարագործը, ազադակեցին բոլորը միաբերան:

— Ոճրագործ մըն է սակայն Բարաբբան, ըսաւ Պիղատոսը զայրացած:

— Մենք Բարբաբան կ'ուզենք, թող մենքն անօրէնը:

Օտարականը կը նայէր բոլորին, խաղաղ կ'անաշխարհային, կարծես թէ ինք եղած չլլար դատապարտեալը:

— Բայց ի՞նչ ընեմ ձեռք Թազաւորը, ըսաւ Պիղատոս սկիպտիկ քմծիծաղով:

— Թող խաչուի, ըսին բոլորը միաբեբան:

— Սակայն ոչ մէկ լարիք գործած է Ան, կրկնեց դարձեալ փոխարքան, համոզուած ըլլալով թէ Օտարականը գահն էր փաբխեցիներուն և դպիրներուն տառապեման:

— Ով որ ինքզինք Թազաւոր կ'անուանէ, ըսաւ Քահանայապետը, դէժ է Կայսեր:

Պիղատոս զգաց սպառնալիքը և նայեցաւ Օտարականին, ապա ամբողջին և միաց պահ մը անխօս և անվճռական: Յետոյ ըսաւ, կարծես ինքզինքին հետ խօսելով.

— Ես անպարտ կ'ուզեմ մնալ անմեղ այս սօրիւնէն, իր հոգեվիճակը աւելի արտայայտել ընելու համար, կոնք մը և շնեթ մը ուզեց և բոլորին առջև լուաց իր ձեռքերը: Ապա զստնալով իր գոլը կեցող զինուորական հարկւրագետին, ըսաւ.

— Արձակէ Բարբաբան և թող խաչուի Օտարականը, և առանց քի շուրջը նայելու ներս դնաց:

Ձիւռարները ներքին դաւելիք տարին դատապարտեալը, հագցուցին իրեն արքայական ծիրանին, դիտելու զեանդեցին փուշէ պսակը, ձեռքին տակին եղէգ մը իրբեւ մական, վիզին կախեցին մահապարտի տախտակը, օրհնել փայլ Պիղատոս պրկ տուած էր Թազաւոր չրէից, ուսերուն գետեղեցին խաչը, և ծաղրելէ ու ձաղկելէ յետոյ, ուրիշ հրկու աւազակներու հետ առաջնորդեցին խաչելութեան վայրը:

Ապրիլի գեղեցիկ միջօրէ մըն էր, արեւու սակին կը փառէր Երուսաղէմի չորս բլուրներուն վրայ, երգիքներէն կը բարձրանային մոխիս կողոպտ թէից, և կը բարձրէին օդին մէջ, ծաղիկներու քնքուշ կոկոններու նման:

Հարկւրագետը ձիւռն վրայ՝ կ'առաջնորդէր խաչուողներու թափօրը, իր շուրջը ունենալով զինուած լէգէոնականներ: Պատմութեամբ զիրար բաղկացած քահանաներէ,

դպիրներէ, մեղադիրներէ և հետաքրքիրներէ, հեղեղի մը պէս իր ծոցը առած Օտարականը կը հոսէր Երուսաղէմի փողոցներէն՝ դէպի խաչելութեան վայրը:

Պայտարղէս ու թշնամի այդ ամբողջին հետ կը բալէր Օտարականը, ծաղիկի մը նման ինկած պղտոր ջուրերու հոսանքին: Խորունկ իր աչքերը, անուշամբ վիշտն, կը նայէին բոլորին, մայրամուտին գացող արեւին պէս: Փռնիէն ու արինէն թաղեած իր մազերուն վրայ, փուշէ պսակը իրական թաղի մը նման կը հանգչէր, իսկ ուսերուն տրուած ծանր խաչափայտը արօք մը ըլլար կարծես, արքայութեան քացուող դաշտերուն համար: Անոր մայրած մարմինին շուրջ կը ծածանէր ծիրանի պատմուհանը, մորթուած հրեշտակի մը արեան գոյնով:

Քանի մը դողունած կիներ և վարձակտիւն սիրելի աշակերտը, Յովհաննէս, ամբողջին նսեւէն կը հետեւէին թափօրին, վշտահար ու ընկճուած: Յովհաննէս կը նայէր խաչի ճամբուն՝ որ կը բացուէր արեւուն տակ, անշաղթ գետի մը նման, որուն մէջ իրարու կուգային խառնուել արուսթիւն Օտարականին՝ և մեղքը մարդուն: Աստուած պէտք էր քալէր մարդուն հետ, քրտէր ոչ արինէր և իր արեան հեղումով սրբէր ոճիրը մարդերուն, բուսցնելու նոյն տոնն արգարութեան ցորենը հողիներուն խորը, կը մտածէր Յովհաննէս: Այնպիսի մեղքին բեռը արդարը միայն կրնար կրել, տանելու համար մարդը երկնայնացումի և աստուածատեալութեան: Իրեն կը թուէր թէ մահը գերազանց միջոցն էր հոգիի յաղթանակին և վերադարձը առաջին և վերջին ձեւին: Պայի ճամբային մարդը նիւթագործման կիւրծար քաւութեան երգով: Օտարականը իր տառապանքով կը սրբացնէր ցաւը, առանց որուն ոչինչ կրնար հասունանալ և կատարելութեան հասնիլ:

Վարդապետը սպառած սարսափելի դէպքերէն, խաչանդուհներէն և զոգեկան տառապանքէն, չէր այլեւս այն քաղաքանդուզն երիտասարդը, որ քանի մը օրեր առաջ խաղաղանով մաքրեր էր Տաճարը շահամոլ աւազակներէն: Պաշտօնատիւն ներքեւ կ'ըսէր կը շարունակէր վերելքը, նախատնջներու և թուրերու տարափին տակ: Հաղիւ մօտեցած խաչելութեան վայրին, Օտարականը

ուժասպառ ինկուռ, և մնաց անշարժ, հազազ ու պայծառ էր սակայն դէմքը, չըթնեբը միայն կը դողդղային բերնէն ելլող թթիւ հծծիւնէն: Հովը կը շարժէր Անոր սովի մօտ գերը, մարելու մօտ ջահի մը նման: Ամբողջ որ կը խռուէր իւր շուրջը, կը մնար անաղոթ, ոչ ոք կ'ուզէր ղթալ իւր վիճակին: Սուտ է՝ կը գոչէին ամէն կողմէ. «Պէտք է կրէ խաշը մինչեւ Դողգոթայ», կը մօքը-տային փարիսեցիներն ու զպիրները: Ընչդ ալ պահուան սքողուած կ'ին մը մօտեցաւ Օտարականին, հանեց ծոցէն վարդաշուքով լեցուն շիշ մը և սքակեց երեսին, յետոյ թաշկինակով սքեց Անոր արինչուայ և քրտնած գէմքը: Օտարականը բացաւ թարթիւնները, որոնք մտնէին բուռնող պաղատանքներ ըլլային կարծես:

Հարիւրապետը որ ժամ առաջ վերջացել կ'ուզէր տարապարհի ալ ալ դործը, փնտռեց մէկը, որ կարենար վերցնել Օտարականին խաշը: Նոյն պահուն դաշտէն կը դառնար Կիւրենացի Սիմոնը. հարիւրապետը զայն նշմարելով իւր մօտ կանչեց և ըստւ.

— Վերցուր այս խաշը և հետեւէ մեզի: Կիւրենացին հնազանդեցաւ անթօս: Թափօրը Կտարականից իւր երթը, կէտօրուան արեւին տակ:

Օտարականը ազատուած խաշի բռնէն, դողդղուն քայլերով շարունակեց ճամբան: Գանի մը կ'իներ, որոնք սկիզբը հետու կեցեր էին դատապարտեալէն, մօտեցան իրեն լալազին, առանց վախ ունենալու քահանաներէն և Տաճարի հաղկատակներէն: Օտարականը զարձաւ սղացող կիներուն և ըստւ.

— Երուսաղէմի աղջիկներ, մի լաք իմ վրաս, այլ լացէ՛ք ձեր և ձեր զաւակներուն վրայ, վաճառի մօտ են օրերը երբ երանի պիտի արուի ամուլներուն: Եթէ դալար փայտին չխնայուեցաւ, չորին պիտի չխնայուի երեք:

Հասած էին արդէն բլուրին գազաթը որ կառափի մը ձեւ ունէր: Զինուորները բահերն ու բրիչները առած՝ փորեցին գետինը, խաշերը տնկելու համար: Հարիւրապետի հրամանին վրայ մերկացուցին Օտարականը և տարածեցին խաշին վրայ: Երբ բարձրացաւ մութը Անոր ալ ձեռքը փայտին դաժնելու: Յովհաննէս որ հետեւէն կը գլխաւոր, փակեց իւր աչքերը և իրեն այնպէս

թուեցաւ թէ կեցած էր ժամանակին ուշքը: Երբ բացաւ աչքերը, տեսաւ Վարդապետը լարուած ցնցումներով կախուած խաշին: Վերջերս զամբուռ ներքեւ կարմրած, կը մեծնային տակաւ և արեան կաթիլներ կը ծորէին փայտի կողերէն վար:

Կեցած էին խաշին քովն ու հետուն ուսած փորերով փարիսեցիները և օրէնքները քահանաօրէն ծամածող զպիրները, ինչպէս նաեւ կեղեքումներէ ճարպոտած մեծատունները: Անոնց շուրջ կը հոծանար խառնա-կոյտը ամէն դասակարգէ մարդոց: Բոլորը բերկրանքով կը վայելէին զարհուրելի յաղթանակը իրենց արարքին:

Երբ Օտարականին գլխուն վերեւ գետեղուեցաւ «Թաղաւոր Հրէից» դրոտած տոխտուկը, զոր Պիղատոս քահանաօրէն գրել տուած էր, հակառակ Գահառայապետի և ուրիշներու բողբոջին, աստուածային ողբերգութիւնը վերածնելով մարդկային կատակերգութեան, բոլորը սկսան հեկոտեղով ըսել. «Օն ուրեմն, արքայդ հրէից, փրկէ ինքզինքը, ի՞նչի խաշին և տաղաւորէ իսրայէլը»:

Հակառակ այս խօսքերուն, Օտարականի հոգիին խորէն, իրեւն յաղթանակի երգ մը իւր շարդուած մարմինի վրայ, ըսուեցան յանկարծ այս խօսքերը.

— Հայր, ներէ՛ տօռնց, արովհետեւ չեն գիտեր թէ ի՞նչ կ'ընեն:

Իրմէ հետու էին ալժմ իւր երջանիկ տօրիններու ընկերները, սերելի աշակերտները, և թիւով այնքան ջիշ քարեկամները: Միակ էակը որուն վրայ մեծ վստահութիւն ունէր, իւր երկնաւոր Հայրն էր, որմէ որբ մնաց այն օրէն ի վեր՝ երբ աշխարհ եկաւ բոժնելու մարդերու եղբայրութիւնը: Եւ այժմ տառապանքի զէնիթին կեցած ցաւի մարդը, իւր ջօրը կը դիմէր աղերսագին.

— Աստուծա՛ իմ, Աստուծա՛ իմ, ինչո՞ւ թողուցիր դիս:

Օտարականին այնպէս կը թուէր թէ ինք խաշին դամուած չէր, այլ հսկայ ծառի մը՝ երկրի և երկնքի միջեւ բարձրացած: Թէ այդ ծառը ինքն էր տնկած այս երկրի վրայ, որպէստի աշխարհը օր մը անոր հովանիին ներքեւ գտնէր իւր երջանկութիւնը:

Յետոյ իւր մօտ դաջաց պահապան հրեշտակը, տխրամած բայց ժպտուն, գեղեցիկ

երազ մը ինչպէս, որ կ'ըսէր Իրեն. «Քիչ մը եւս և ամէն բան իր վախճանին կը հասնի, վերսկսելու համար նորը»: Օտարականը բացաւ իր աչքերը. հեծկտուքներ ջուրի գլուխը դուրս կը բացուէին իր շուրջը: Տեսաւ մայրը, Մարգարէի աչքին և սիրելի աշակերտը, որոնք կ'արտասուէին:

Մայրը դամուած խաչի ոտքին, անթարթ կը նայէր վայրկեանէ վայրկեան մոմի մը նման մաշող իր դաւկին: Իրմէ ներս խտացող մուկի վիշտին վրայ դեռ կը ծփար անցնող տեսիլներու բոցը: Մայրն էր ան մեծ խոտոռմին, որ տարիներով օպերեցաւ իր ներքը, հակառակ անապատի հովերուն և կեանքի կրակներուն, ստեղծելով դեղեցիկ կրկնեքելոյթը հին օրերէն իր մէջ անաղարտ մնացած երազին:

Իր քովիկը կեցած էր Մարգարէինէն, ուսերուն փռած իր դեղձան վարսերուն բոցը: Ետին ձգած էր ամէն բան և երկնքին դարձած այն օրէն ի վեր, երբ իր սիրտը մեծ փորձին ու դարձին մէջ պարպուեցաւ աշխարհի ստաշիէն: Անիկա կ'ողբար նիւթացած իր երազը, որ տակաւին երէկ գինք կանչեց մեծ աւ անվերջանալի օրումն՝ ու տակաւին կէսօր չեղած մեկնեցաւ:

Օտարականը դարձաւ սիրելի աշակերտին, որ Իրեն կը նայէր արտասուողին, և անոր յանձնեց աշխարհի վրայ ձգած ամենէն արտառուչ աւանդը, իր մայրը:

Նորէն դոցուեցան աչքերը: Ամէն կողմ մուկ էր, Իրեն այնպէս կը թուէր թէ հեռուն՝ պարտէզի մը սրտին, բացուած

կարծիւր լճի մը մէջ կ'ընկղմէր արեւը, իսկ ճերմակ ուղտ մը դէպի մթնոլորտը կը վազէր:

Տակաւ կը մեղմանային Օտարականին հոնդիւնները: Վերջին ուժերը հաւաքած, մեծ ճիգով մը մրմնջեցին իր շրթները.

— Հայր, ահա քու ձեռքդ կ'աւանդեմ հողիս:

Անհուն ժպիտ մը գծագրուեցաւ շրթներուն՝ լեռներուն վրայ մոռցուած վերջալոյսի շղարշին պէս:

Յանկարծ խաղաղ կապոյտին վրայ ինչպէս սեւ պատմուճանը մուծին, աստղերը կ'արիւնէին, երկիրը կը դողար, աշխարհի վերջն ըլլար կարծես: Խորունկ հեծկտուք մը, ալիք ալիք խաչի բարձունքէն կը տարածուէր ամենուրեք, լեռները կը շարժէին, ջուրերը կանգ կ'առնէին իրենց ընթացքին մէջ, ծառերը կը խամրէին, քարերը կը ճկւղթուէին իրենց սրտէն, մահն ու սարսափը համաճուլուած կը հպէին կարծես բոլոր հոգիներուն:

Հաւաքուած բազմութիւնը խուճապահար դէպի քաղաք կը փախչէր, իսկ զինուորներուն ձիերը մուկ սարսափէ մը բռնուած կը վրնջէին: Յետոյ ահաւոր ձայն մը երկնքի սրտէն՝ դողացուց բոլոր սիրտերը և պատուեց Տաճարին վարագոյրը:

Հոռիմէացի հարիւրապետը տոգունած չորս կողմ կը նայէր: Հեռաւոր լեռներուն վրայ արիւնոտ լոյսեր կը քալէին, իսկ խաչի ոտքին՝ օրը կը վերջանար կարմիր մղձաւանջով:

«FORMGESCHICHTE» ՄԵԹՈՏԸ

Գ. ԸՆԿԵՐԱՐԱՆԱԿԱՆ ԹԵՋ

Նախորդ հատուածներուն մէջ տեսանք թէ Պուլթման Աւանդութիւնը կ'ընդունէր իբրեւ ապրող իրականութիւն մը, որ կը ստեղծէ իրեն յատուկ «Ջեւելները իր զարգացման ընթացքին մէջ: Աւանդութիւնը ստեղծագործութեամբ կը ներկայացնէ Evolution Créatrice, գործածելով Պերկսոնի գեղեցիկ մէկ բացատրութիւնը:

Համատես Աւետարանները պէտք չէ նկատել անհատական գործեր, այլ՝ հաւաքական արտադրութիւններ. աւետարանական Աւանդութիւնը ամբողջութեամբ ստեղծուած է Համայնքին կողմէ: Աւետարաններուն մէջ չկայ նոյնիսկ հատուած մը որ անցած չըլլայ Համայնքէն՝ զրի առնուելէ առաջ: Բերանացի աւանդութեան ետին կը գտնուի հաւաքական հեղինակ մը՝ ժողովուրդը, Քրիստոնէական նախնական Համայնքը:

Ըստ F. G. M.-ի նշելիականութուն, Քրիստոնէութիւնը Պաղեստինի մէջ կարճ շրջան մը քարոզուելէ վերջ, Աւանդութիւնը փոփոխաբերուեցաւ Հելլենական Համայնքին մէջ — Դամասկոս և Անտիոք, ուր առաջին անգամ թլլալով կատարուեցաւ Քրիստոսի աստուածացումը՝ Պողոսի միջոցաւ: Անտիոքի մէջ Յիսուսի մասին բոլորն ալ Պողոսեան հաւատք ունին: Գալիլիոյ մարդարէնէն կը բարձրանան հետզհետէ Դաւիթի ցիցիւն և աշխարհի Փրկչին:

Աւանդութեան մասին եղած այս տեսութիւնը կու գայ Տիւրքէյի մէջ և Ֆրանսական Ընկերարանական Դպրոցէն, որ ծայրահեղօրէն կը շեշտէ ընկերութեան ունեցած դերը անհատին դրայ: Ըստ այդ դպրոցին, բանականութիւնը ընկերային ծագում ունի. ինչ որ մարդկային է անհատին մօտ՝ կու գայ ընկերութիւնէն: Այսպէս՝ յղացքները, էութեան, միութեան և նոյնութեան հիմնական սկզբունքները մենք կը պարտինք ընկերութեան և ո՛չ թէ փորձառութեան կամ ժառանգականութեան: Բարոյական արժեք-

ները, քաղաքակրթութիւնը, արուեստները և կրօնքը ընկերային ծագում ունին: Ըստ Տիւրքէյի, մարդ կենդանի կը ծնի, ընկերութիւնն է որ զայն մարդ կը դարձնէ: Նրա կար ժամանակէ ի վեր ընկերարանական այս տեսութիւնը լքուած է. իսկ Համայնքի ստեղծագործութեամբ ևս բնթաղութիւն մըն է միայն:

Ս. Գրոց մենիչիներէն շատեր, ինչպէս Պուլթման, մեկնելով ընկերարանական այս տեսութենէն, պնդեցին որ Քրիստոնէական Համայնքը իբրեւ Համայնք ստեղծագործութեամբ կը ներկայացնէ և նոր դասափորներ ու արժէքներ կը ստեղծէ. թէ ժողովրդական աւանդութիւնները ընդհանրապէս հաւաքական ծագում ունին. ինչպէս հին գրականութեան զլուխ գործոցները — Երկրաւոր, Ողիսական — ժողովրդային գործեր են, նոյնպէս ալ Աւետարանները ժողովրդային ծագում ունին:

Բ. G. M.-ի ընկերարանական այս թէզը Ս. Գրոց զբաղեցնողներուն կողմէ խոստովանուած է զիստաւորաբար երկու պատճառներով:

Ա. — Պուլթման և իր հետեւորդները կ'ընդունին որ Աւետարանական Աւանդութիւնը կազմուած է Յիսուսի Յարութեան յաջորդող 30-40 տարիներուն ընթացքին:

Արդ, այս առաջին շրջանին բազմաթիւ վկաներ կային Համայնքին մէջ, որոնք անձնապէս ճանաչած էին Յիսուսը. ահա թէ ինչ կը գրէ այս մասին Պողոս Առաքեալ Կորնթացոց. «Եւ թէ երեսնցաւ Կեփայի, և ապա Երկոստասնիցն. ապա երեսնցաւ աւելի եւս քան զհինգ հարեւր եղբարց միանգամայն. յորոց բազումք կառ միջեւ ցայժմ, և ոմանք ննջեցին» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 6): 60-ական թուականներուն Պողոս Երուսաղէմ եկաւ և հանդիպեցաւ Յակոբոս Տեսնողոր:

Վստահաբար Պաղեստինի քրիստոնէաներն էին որ Դամասկոսի և Անտիոքի մէջ քարոյցին Քրիստոնէութիւնը, իրենց հետ

բերելով նոր և ամուր հաւատք մը: Միթէ Պօղոս անոնցմէ չէ՞ր որ առաւ իր վարդապետութիւնը և ապա զայն զարգացուց. ան որքան ալ մեծ Առաքեալ մը եղած ըլլայ, ինչ չհիմնեց Քրիստոնէութիւնը, այլ՝ զայն սորվեցաւ արիւնիներէ: Պօղոս իր զարմէն ետք շատ հաւանաբար ուսաւ նոր կրօնքի Քրիստոնէականը: Օրինակի համար Սաշի և Յարութեան վարդապետութիւնը նախնական եկեղեցին ունէր արդէն, Պօղոս զայն զարգացուց:

Տեսէ՛ք թէ ի՞նչ կը գրէ Կորնթացոց. «Զի եւ ձեզ զայն նախ աւանդեցի զոր և ես ընկալայ (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 3): Նոյն Թուղթին մէջ զարմեալ երբ կը խօսի Հաղորդութեան մասին, կը գրէ. «Զի ես ընկալայ ի Տեսանէ. Գոր և ձեզն աւանդեցի» (Ա. Կորնթ. ԺԱ. 23):

Բայց F. G. M.-ի հիգիւստիկները կը շնչաւն փողովուրդին, զանգուածին դէմը պատմական մեծ չարժանեցում մէջ — ընկերաբար, և կրօնական, իմաստասիրական, զրական — ինչ. և ձիւղ է, բայց ան օրոշ չարփով և տարրուրթեամբ դեր մը ունի և պէտք չէ չափազանցել զայն: Ժողովուրդը, զանգուածը կ'անդրադառնա, և կը զարգացնէ և կը չափազանցնէ այն միջուկներն ու զրգիւնները՝ զօրք կը տաւալ. բայց անհրաժեշտ է որ այս միջուկները տրուած ըլլան իրեն. Ժողովուրդային զանգուածը վարդապետութիւն մը չ'ստեղծէր այլ զայն կը տաւալ:

Միթէ պատմական մեծ դէպքերու, շարժումներու և մտածման հոգանքներու ետին չ'է՞ր հանդիպիր մեծ անձնաւորութեան մը, հանճարեղ դէմքի մը: Հին Նլլադայի հողին վրայ յաւանական իմաստասիրութիւնը միւս միակը չ'նշաւ. այլ պէտք ունեցաւ Իոնական մտածողներու՝ Սոկրատի մը, Պլատոնի մը և Արիստոտէլի մը: Հելլենիզմի հսկայ շարժումին սկիզբը կը գտնենք Մեծն Աղեքսանդրի անձնաւորութիւնը: Աղեքսանդրիոյ մէջ Ն. Ք. Ա. Դարուն, Հրէական կրօնքի և հելլենիստի, հաւանցման ճիգին մէջ պարտաւոր ենթանալու համար Փիլոնի և իր Դպրոցին կատարած մեծ դերին:

Առեն մը Իլիականը, Ոդիսականը և ուրիշ մեծ պոթեր կը նկատուէին համայնական, Ժողովրդական գործեր, ծնունդ առած Ժողովուրդի ծոցին մէջ: Արդի դրական քնն-

նադատութիւնը հետո է նման պատրանքներէ. առանց շո՞մերոսի պիտի չ'ունենայինք Իլիականն ու Ոդիսականը, զերթողական գրութիւնները առի երկերը, որոնք կը կրեն մեծ հանճարի մը դրոշմը:

Արդ, ինչո՞ւ կարելի է բացատրել Քրիստոնէութիւնը, անոր ծագումը և ինքնատիւութիւնը, այն՝ որ յեղաշրջեց Յունական և Հրէական աշխարհը՝ պարզ և անօրէշ Հոմարոսի մը. — Մէջ Յիսուս Քրիստոսի անձով միայն:

Դ. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԹԵՃ

Ինչպէս արժատական բոլոր մեկնիչները + Պուլման և իր գաղտնի ալ կը մեկնին դժարաստեղծ նեղ և սահմանափակ իմաստասիրութիւնէ մը:

Այս մեթոտին գրական, պատմական և լեզուաբանական սիդրուները կ'ենթադրուի որ, հիմնաւորող գիլատը թէլն է Աւետարանի տառադրութեան պատմականութիւնը, այլ իրաւով՝ Ժողովուրդի փոքր թէլն է պատմաաւարտութիւնները — դժարական պատմական և լեզուաբանականութիւնը, իրեն նպաստակ ունին ցոյց տալու թէ դժարականը անհրաժեշտ է արդի մտքին հետ. թէ հրաշքները, մարդկայնութիւնը և յարգութիւնը հակադրական են:

Ասիական հիմնական թէլը մըն է, որուն կը հանդիպինք ԺԼ. և ԺԲ. դարերու բանաստեղծ ընդհանրութեան, լծու առասկալ՝ աղդարութեամբը հեղինակն իմաստասիրութեան, որ այնքան խոր եղած է և է տակաւին դժբան մտածողութեան վրայ: Պուլման, Տիպիլիուս և խլոր բանաստեղծ և արժատական քննադատները, սկսեալ Ս. Տրաստիւս, զօրուար կերպով արգելած են հեղինակ իմաստասիրութեան, մանաւանդ անոր դիցարանական տեսութեան:

Ըստ դիցարանական այս տեսութեան, դերբանկանը պէտք է վերցնել պատմութեան մէջէն, անցնալ դարերու պատկանող պատրանք մը նկատելով զայն: Հին կրօնները, ինչպէս նաեւ Քրիստոնէութիւնը, կ'ընդունէին Անձնաւորեալ և Անդրանցական Աստուած մը, որ կը միջամտէ պատմութեան մէջ յայտնութեան և հրաշքներու մի-

ջողացաւ. ըստ Հեկէլի, Աստուած ոչ-Անձնաւորութիւն է. ներմիտյունը Idée-ն է, որ կ'արտայայտուի մարդկային évolution-ի ընդ-մէջէն: Հեկէլի Համար Աստուած Բացարձակ Ուղիւն է, որ Հեղուհեմէ կ'իրագործուի ե իր լրման կը հասնի պատմութեան մէջ, մարդկային մշակոյթի ընդմէջէն: Աստուած, ըստ Հեկէլի, ոչ թէ Անգրանցական է, այլ Ներմիտյուն՝ պատմութեան մէջ: Հին կրօնները իրենց սքանչելի պատմութիւններով ե դիցաբանութիւններով կը կազմեն մէկ հանգրուանը միայն այս evolution-ին: Ահա թէ ինչու, ըստ Հեկէլի, կրօնական Հին գրոյթներն ու առաքելները, ինչպէս նաեւ Աւետարանները փէտէ է միկնարանի ե քայտարիկ թանաւոր ձեւով:

Իմաստասիրական այս թէզը հիմն է F. G. M.-ի ընկերարանական տեսութեան, որովհետեւ ներմիտյունը Idée-ն մարդկային մշակոյթին մէջ կ'արտայայտուի մասնաւոր Հաւաքական ձեւով. խումբը, ազգը ե ցեղը գերազանց են անհատէն: Ահա հոս պէտք է փնտռել պատմութիւնը թէ ինչու Պուլթման ե իր Դարոցը մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայեն Քրիստոնէական առաջին համայնքին, Խումբին: Ի վերջոյ այս փոխադրութիւնը կը Հանդի անոր՝ թէ Հիմնականը ե Հիերարխականը իրարու հետ անհաշտ եղբիւր են:

Եթէ պահ մը ընդունինք այս տեսութիւնը, մեզի բնէ կը մնայ պատմական Յիսուսն. ըստ F. G. M.-ի՝ շոտ քիչ բան. Յիսուս ազդեցաւ Պալիքոյ մէջ, ինքզինք մարդարէ յայտարարեց ե իրեն այդ քարոզեց. իսկ իր առաւանտային ծագումը, փրկութեան իր առաքելութիւնը, յարութիւնն ու հրաշքները, առեղծուած են Համայնքին կողմէ:

Իրեն եղբակցութիւն ե ղեհհատու-թիւն, ինչ կարելի է խորհիլ այս մեթոտին մասին:

Այսօր համալսարաններու ե Ս. Գրոց դպրոցներու մէջ լայն չափով կ'ուսումնասիրուի F. G. M.-ը, հակառակ այն իրողութեան որ անոր սկզբունքներէն շատեր չեն ընդունուիր:

F. G. M.-ի հեղինակները նշեցին Ա-

ւանդութեան կորեւորութիւնը Բողոքականներու մօտ, որոնք Լուսերէն առիւն ընդունելով Ս. Գրոց բառային ներշնչումը, մերժած էին Աւանդութիւնը, Յոյց առիւն թէ Աւանդութիւնը կը կանխէ Ս. Գիրքը. Յիսուսի ե Աւետարաններու խմբագրութեան միջեւ ունինք 30-40 տարիներու չըջան մը՝ Աւանդութիւնը, որ կը կանխէ Աւետարաններու խմբագրութիւնը: Այս մեթոտը դարձեալ կարեւոր ցուցմունքներ ու միջոցներ առաւ գիտնականներուն՝ համատես Աւետարաններու Հարցին նկատմամբ: Մարկոսի Աւետարանը այս դպրոցին կողմէ բարձրորէն պնահատուեցաւ իրեն սաննէն կենդանի Աւետարանը:

Աւետարաններու գրական սեպերը F. G. M.-ի հեղինակներուն կողմէ յայտնաբերուեցան. անոնք Աւետարաններու մէջ արձապանդը գտան Քրիստոնէայ առաջին եկեղեցւոյ Հաւատայինքներուն, սովորութեանց, պաշտամունքին ե գլխաւոր մասնաւորութեանց: Կարելի չէ չընհատել այս հեղինակներուն հմտայից աշխատութիւնները:

Բայց մեր —ին եկեղեցիներու— իմաստասիրական ե աստուածաբանական սկզբունքները հիմնովին կը տարբերին անոնցմէ: Մեզի Համար Աստուած ոչ թէ Ներմիտյունը Idée-ն է, այլ Անձնաւորութիւն է՝ որ կ'ունգրանցին տիեզրքը, բայց կը միջամտէ նաեւ այս աշխարհին մէջ: Մեր Աստուածաբանութիւնը կը հիմնուի ոչ թէ Idée-ի վրայ, այլ պոպիլի մը ե տիմնուութեամբ մը վրայ: Մեր Աստուածաբանութեան կեդրոնական դադափարը Մարքեղութիւնն է: Քրիստոնէութիւնը պատմական կրօնէ մըն է երկու իմաստով: Նախ՝ իր պաշտամունքի գլխաւոր առարկան պատմական անձնաւորութիւն մըն է, ե երկրորդ՝ Մարքեղութիւնը իր վարդապետութեան գոյացութիւնն իսկ է: Առանց Քրիստոսի անձին կարելի չէ երեւակայել ե ըմբռնել Քրիստոնէութիւնը: Ասկէ մեկնելով, մեզի Համար գերբնականը ե պատմականը հաշտ են իրարու հետ:

F. G. M.-ը պէտք է ձերբազատուի իմաստասիրական ե ընկերարանական կանխակալ կարծիքներէ:

Ներմիտի վր. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱԿՏՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ԻՆՉՈ՞Ւ ՈՒՇ ԳՐՈՒԵՑԱՆ

Աւետարանները գոյութեան եկան պէտքեր մը դոճացում տալու համար: Քրիստոնեաները դերագոյն յարգանք կ'ընծայէին Յիսուսի խօսքերուն և ուսուցումներուն: Հետեւաբար կ'ուզէին գիտնալ թէ ո՞վ է Յիսուս նազովիցիին, ի՞նչ են իր խօսքերը և ուսուցումները: Իսկ Նոր Ուխտի մնացեալ դիմելը դոյութեան եկան եկեղեցիներու մէջ ընթերցումի պէտքին ի գոհացում, ԸՄՂ-ուչացնելու համար հաւատացեալները ազանդաւորներու սխալ ուսուցումներէն և մոլոր վարդապետութիւններէն: Առաքեալներ Յիսուսի անմիջական յաջորդներն են և անոր ներկայացուցիչները, հետեւաբար իրենց գրութիւնները Նոր Ուխտի մէջ Յիսուսի խօսքերուն չափ հեղինակաւոր են և ազդեցիկ:

Աւետարան բառը երկու իմաստ ունի: Նախ կը նշանակէ բարի լուր, աւետիս, պատգամ, փրկութեան համարեալ ցոյց տուող պատարարութիւն: Ապա Աւետարան ըսելով կը հասկնանք այն դիրքը, որ կը նկարագրէ Յիսուսի կեանքը, խօսքերը, հրաշքերը, առականքը, խաչելութիւնը, մահը, յարութիւնը, համարձեւումը և անոնց թողած աւետարութիւնը:

Աւետարանիչ բառը նոյնպէս երկու նշանակութիւն ունի. Աւետարանագիր և Աւետարանի պաշտօնեայ: Աւետարանագիրը այն է, որ Աւետարան կը գրէ և կամ գրած է: Մատթէոս, Մարկոս, Լուկաս և Յովհաննէս այս իմաստով Աւետարանագիրներ են: Իսկ միւս կողմէ, Աւետարանի քարոզչութեան նուիրուած անձեր եւս Աւետարանիչ կը կոչուին:

Պողոս Առաքեալ Աւետարան գրած չէ, բայց ինքզինք Աւետարանիչ կը համարէ, ըսելով. «Վայ է ինձ իթէ ոչ աւետարանեմ» (Ա. Կորնթ. Թ. 16): Իսկ Տիմոթէոսին կը գրէ. «Ձգործա Աւետարանիչ գործեալ» (Բ. Տիմ. Դ. 5): Փիլիպպոս(*) որ Ստեփանոսի

հետ ձեռնադրուած եօթը սարկաւագներէն մին էր (Գործք. 2. 5), Աւետարանի քարոզչութեան գործին ինքզինք նուիրած մէկը ըլլալուն, «Փիլիպպոս Աւետարանիչ» անունով ծանօթ էր առաքեալներու շրջանակին մէջ (Գործք. ԻԱ. 8):

Երբ Քրիստոս իր հանրային գործին ձեռնարկեց և սկսաւ քարոզել, գրաւոր բաներով չգրադիցաւ և ոչ ալ գրուած խօսքերու տառերով ու բառերով հետաքրքրուեցաւ, այլ ուղղակի իր պատգամը հաղորդեց աշխարհի, շատ պարզ և դիւրահասկնալի լեզուով ու յոտակ արտայայտութեամբ, որովհետեւ անկա «Ալխարսի կեանք բերած էր, և առաւել կեանք» (Յովհ. Ժ. 10): Այդ կեանքը ինքը նախ ապրեցաւ, և ապա քարոզեց այդ կեանքին՝ Աստուծոյ և մարդոց հետ ունեցած անշուքիւնը: Եւ ամենէն վերջը այդ կեանքի տարածման համար իր անձն իսկ զոհեց, իբրեւ փրկիչը աշխարհի:

Մովսիսականութիւնը իր օրով չափէն աւելի տառապալատիկ և ձեւակերպութիւններով զբաղող կրօնք մը դարձած էր: Նոյնիսկ Նիկողեմոս, որ օրէնքի դատաւոր և ուսեալ անձնաւորութիւն մըն էր, փոխանակ կրօնքի հոգեւոր ներքին իմաստին թափանցելու՝ անոր տառերով ու բառերով կը հետաքրքրուէր, և չէր հասկնար Յիսուսի վերստին ծնունդի նկատմամբ եղած պարզ խօսքերը (Յովհ. Գ. 4): Որովհետեւ հրէութիւնը փոխանակ կրօնի հողին ներկայացնելու, անոր կեղեւով կը զբաղէր: Մոյն երեւոյթը ընդհանուր էր Մովսիսականութեան մէջ: Այս իսկ պատճառաւ աշխարհ պէտքը ունէր և կարօտը կը քաշէր նոր կրօնքի մը, որ տառին կառած ժողովուրդը տառին գերութենէն ազատելով՝ դէպի լոյս և յաւիտեանական կեանք առաջնորդէր (Յովհ. 2. 69):

Աւսլ Քրիստոնէութիւնը, որ որպէս հակազդեցութիւն (Reaction) Մովսիսականութեան՝ եկաւ ճիշդ տեսնել լրացնելու այս պէտքը, և Յիսուս չուզեց գրուած բաներով զբաղիլ, որովհետեւ գիտէր թէ գիրը պիտի սպաննէր ու հողին էր որ կեանք պիտի տար

(*) Նոր Կտակարանի մէջ երկու փիլիպպոսներ կան, մէկը Առաքեալ է (Մատթ. Ժ. 3), իսկ միւսը՝ Սարկաւագ (Գործք. 2. 5): Պետք չէ զանոնք շփոթել իրարու հետ:

(Բ. Կորնթ. Գ. 6)։ Այս էր ահաւասիկ օրւան տիրող մտայնութիւնը՝ նորածին կրօնքով հետաքրքրուող մարդոց մէջ։

Հետեւաբար, Յիսուս ո՛չ գիրք գրեց և ո՛չ գիրք գրել պատուիրեց իր աշակերտներուն, այլ՝ իր պատգամներ բերանացի փոխանակելով իրենց։ Եթէ գիրք մը գրած ու տուած ըլլար անոնց, իր մահէն վերջ անտարակոյս անոնք այդ գիրքին ատենովով պիտի գրադէին և հրէութեան ախալը Քրիստոնէութեան մէջ եւս կրկնուած պիտի ըլլար, ու Քրիստոնէութեան շարժումը իր վերջակէտը պիտի դնէր շատ շանցած։ Իրմէ չորս դար առաջ, Սոկրատ ալ Յունաստանի մէջ գրաւոր բան մը չթողուց իրմէ, և իրեն եղած հարցումին ի պատասխան ըսաւ. «Ես փոխանակ մեռած կենդանիներու մորթին (մազազաթ) վրայ գրելու, նախամեծար կը համարեմ իմ խօսքերս ապրող մարդոց կենդանի արտերուն մէջ գրելը։

Ուստի Յիսուս Քրիստոնէական շարժումին կեդրոնական անձը ըլլալով ճանդերմ, Աւետարան գրելու հարկ չտեսաւ, և պէտք իսկ չունէր անոր, որովհետեւ ինքն էր անձամբ Նոր Ուխտի Աւետարանը, Աւետարանին պատգամը, և Աւետարանին մատնանշած բարձրագոյն կեանքին առաջնորդը։ Բայց և այնպէս երբ պէտք կը գգար, իր բնելիբը տպուելով դարձնելու համար կը դործածէր Հին Ուխտի խօսքերը, առանց անոնց տառերովը դրադելու։ Նոյնը բրին նաեւ իրմէ վերջ առաքեալներ, այնպէս որ ինքը երկինք համբառնալէն վերջ, ժողովարայէս քառորդ դար, Քրիստոնէութիւնը թէ՛ քարոզուեցաւ և թէ՛ ապրուեցաւ առանց գիրքի, և առանց գիրքի մը տառին ու բառին կազմելու։

Քանի որ Յիսուս իր պատգամները բերանացի կը հաղորդէր, առաքեալներն ալ իրենց Վաքարայական օրինակին հետեւելով՝ գիրք գրելու խնդրով չհետաքրքրուեցան։ Քարոզելու ատեն իրենց բնաբանը Հին Ուխտէն կ'առնէին և կը շնչոտէին առաւելապէս կրօնքին փրկարար դերը և հոգեւոր խտէները, և ոչ թէ արտաքին ձեւերն ու կերպերը։

Աւետարանները ինչո՞ւ ուչ գրուեցան։

Այս հարցման ի պատասխան կրնանք աշխցնել նաեւ հետեւեալ պատճառները.

1.— Ազնաւատեոնները քաղաքին ողջ էին ի ոչ ոք կը համարձակէր գրաւոր բան մը մէջնող բերել և տկարացնել ակնատեսներուն վկայութիւնը։

2.— Բերանացի աւանդութիւնները կարող էին օրուան պէտքերուն գոհացում տալ, որովհետեւ Քրիստոնէութիւնը սկզբնական շրջանին լայն շրջանակի մը վրայ էր տարածուած։

3.— Կը խորհէին թէ Յիսուսի երկրորդ գալուստը շատ մօտ էր, ուստի պէտք չտեսան գիրք գրելու։

4.— Եկեղեցւոյ առաջին քարոզիչները Աւետարանիչներ էին լոկ, ուստի հարկ չտեսան գրաւոր բաներ քարոզելու. իրենց բուն գործն էր պարզապէս Յիսուսի յարութեան վկայութիւնը տալ (Գործք. Ա. 8) և հաւատացեալներուն թիւը շատցնել։

5.— Գիրք գրելու դժուարութիւններն ալ շատ էին։ Թուղթ չկար, տպարան չկար, մագաղաթ և կամ պապիրոս ձեռք բերելը ծախքի կը կարօտէր և գրելու համար երկար ժամանակ յատկացնել պէտք էր։

6.— Յունա-Հռոմէական աշխարհը գիրքի, գրականութեան սիրահար էր. առաքեալներ անուս մարդիկ էին և անկարող կը զգային իրենք գրելնք՝ գիրք գրելով գոհացնելու անոնց ճաշակը։

7.— Լեզուի հարցը ոչ-արհամարհելի տարբեր դժուարութիւն մըն էր։ Պաղեստինի մէջ թէեւ Հրեաները արամեաէն կը խօսէին, բայց յունարէն լեզուն, ինչպէս Յունա-Հռոմէական աշխարհին մէջ, նոյնպէս ի Պաղեստին հասարակաց լեզու էր այն ատեն և քրիստոնեաներուն մէջ քիչ էին յունախօսները (Գործք. 2. 1)։ Եթէ առաքեալներ գիրք գրէին, յունարէնով պէտք էին ընել այդ. սակայն առաքեալներուն մեծ մասը անուս էր և իրենցմէ շատեր յունարէն խօսել իսկ չէին գիտեր։ Եթէ Նախախնամութիւնը Տարսնացի Պողոսը ընտրած ըլլար և Քրիստոնէութիւնը մնար միայն Պաղեստինի չրջանակին մէջ, թերեւ Աւետարան խմբագրելու և թուղթի գրելու պէտք ալ չտեսնուէր։

Ուրեմն ինչո՞ւ դրուեցան Նոր Ուխտի Կրթիչները:

Ժամանակի ընթացքին ակնհայտեաւ վկայներ է մեռան ու պակսեցան: Առաջնաշերտն պատմածքի բերանացի պատմութիւնները խեղաթիւրուեցան: Հրէութիւնէ և հեթանոսութիւնէ դարձած քրիստոնեանմարտէ միջեւ վէճեր ու լուծման կարօտ՝ վարձապետական խղիւղներ երեւան եկան, կարգ մը աղանդաւորներու միջոցաւ հաւատացեալներուն մէջ մոլոր ուսուցումներ տարածուեցան: Առաջին եկեղեցւոյ անդամները մեծ մասամբ Հրեաներ էին Սրբաւորէի մէջ և իրենց Ս. Գրքը արդէն Հին Կտակարանն էր, ուստի կարիք չէին զգար Նոր Սուրբ Գրքի մը: Բայց երբ Սուրբ Պօղոսի Լանքերով Քրիստոնէութիւնը հրէական շրջանակէն դուրս ելլելով տարածուեցաւ Յունաստանէն սկսած աշխարհին մէջ և տիեզերական կրօնք մը դարձաւ, և միւս կողմէ Սրբաւորէի կրթմանով տեղի ունեցաւ 70 թուականին, Հրեայ քրիստոնեաներուն ոյժը պակսեցաւ և Աւետարանի կրօնքը սկսաւ ներկայանալ աշխարհի ոչ թէ հրեական՝ այլ քրիստոնէական նոր գլխաւորութիւն մը: Իսկ այս Յունաստանէն սկսած աշխարհը իր ընդհանրապէս նոր կրօնքը՝ Քրիստոնէութիւնը լաւ հասկնալու համար, իր ինքնուրուագծով պատգամի մը պէտք ունէր:

Ահա այս և նմանօրինակ պատմական կարգ մը պատճառներ իրարու հետ միացած՝ յառաջ բերին Քրիստոնէութեան շուրջ այն հեղինակաւոր գրութիւնները, որոնցմով նորակազմ եկեղեցին կրցաւ պահել իր գոյութեան իրաւունքը, ունենալով ամէն՝ տեղ նոյն ընթացքը և ուղղութիւնը դաւաճանները: Սուրբ Պօղոս և աւետարանագիրներ իրենց ստեղծած ճորի դրոշմաւորութեամբ զնաւատելի ծառայութիւններ մատուցին քրիստոնէական եկեղեցիին՝ այս ուղղութեամբ: Սակայն պէտք է զօրաւոր փերպով լեռնել թէ ո՛չ թէ դիրքեր գրուելուն համար Քրիստոնէութիւնը յառաջ եկաւ, այլ՝ Քրիստոնէութիւնը յառաջ եկած ըլլալուն համար էր որ Կրթիչները գրի առնուեցան:

Ինչո՞ւ Նոր Ուխտը մէկի փոխարէն չորս Աւետարան կը պարունակէ: Այս չորս Աւետարանները միեւնոյն տարուան մէջ, միեւնոյն ընթացքով երևան եկան և միեւնոյն նպատակին համար չգրուեցան, որպէսզի կարելի

ըլլար զանոնք միացնել և փոխանակ չորսի՝ մէկ Աւետարան լինել. անոնք տարբեր հեղինակներու կողմէ, տարբեր ժամանակներու մէջ և տարբեր հասարակութիւններու պէտքերուն զոհացում տալու համար գրուեցան, երկրորդ գրուուն մէջ: Տառնալից թէեւ ուղեղը այս չորսը միացնել և մէկ Աւետարանի վերածել, սակայն այլեւս շատ ուշ էր և մեծ ընդունելութիւն չգտաւ իր այդ ձեռնարիկը:

Թէեւ աւետարանագիրները շատ էին թիւով, ինչպէս երրորդ Աւետարանին հեղինակը կ'ակնարկէ իր յառաջաբանին մէջ (Ղուկ. Աձ 1-4), բայց անոնց գրութիւններէն չորսը միայն ընդունուած են մեր ներկայ կանոնին մէջ, իբր ներշնչուած Աւետարաններ: Մնացած պարականոն Աւետարաններէն ոմանք կը կոչուին Աւետարան ըստ Պետրոսի, ըստ Յակոբոսի, ըստ Բարդուղիմէոսի, ըստ Փիլիպպոսի, ըստ Նիկողայմոսի, ըստ Պրոքոսի, ըստ Հիւնն Յովսէփի, ըստ Երկուստասն Առաջնոց, ըստ Ներկայացուցչի եւ այլն: Դան շուեւ Մանկական Աւետարաններ, որոնցմէ հոմանք հայերէնի եւս թարգմանուած են և կոչ տան Յիսուսի մանկութեան պատմութիւնները, հրաշալի գրուածքներով համեմուած: Թովմասի վերագրուած Աւետարանը անոնցմէ մին է:

Երբ Նոր Ուխտը գրուեցաւ, ի՞նչ եղաւ արդիւնքը: Նոր Ուխտը նկատուեցաւ «Աստուծոյ Ոստը», «Ս. Հոգիին մէկ պատգամ», «Որպէս ճշմարիտ իշխած գիրք մը», Աստուծոյ ներշնչման ներքեւ գրուած: Հետեւաբար անոր ամէն մէկ խօսքը հոգեւոր պատգամ՝ նկատուեցաւ և աստուածայայտնութիւն համարուելով՝ մեծ հեղինակութիւն վայելց:

Նոր Ուխտը՝ Հին Ուխտին ալ արժէքը աւելցուց և պաշտպան կանգնեցաւ անոր: Եւ աթոյէս, Հին և Նոր Ուխտ միանալով իրարով՝ դարձան Եկեղեցիին նուիրական մասեանը, Աստուածաշունչը: Եկեղեցին աղանդաւորներուն պէմ ինքզինք այս Աստուածաշունչով պաշտպանեց երկար դարեր: Այսպէս, Նոր Ուխտը Եկեղեցիին որպէս պաշտօնական գիրքը, Հինին տեղը գրաւեց և Հինէն աւելի գերազանց դիրք բռնելով, սկսաւ յարգուիլ:

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

Ֆրէզիո, Գալիֆոնիա

ԵՂԵՌՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ԶԱՐԴ

Ու հայաստանն ամայացաւ,
Բազմադարեան երթն իր կեցաւ,
Պարպընցան շէն ու ոստան,
Պարպընցան քաղաք ու գիւղ,
Ամայացան արտ, անդաստան,
Մընաց անտէր մեր Սուրբ Աւանդն,
Որ եկեր էր մեզի հասեր...
Որու սիրոյն, տիւ ու գիշեր,
Մեր հայրերու սիրտն էր մաշեր:

Ամայացան հայոց սարերն,
Լըռեց մեր երգն ու հորովէն,
Լըռեց իսպառ հովիւի սըրինգն,
Լըռեց ընդմիջտ կոչնակն ու զանգ,
Լըռեց ազօթքն ու պատարագ,
Սեւեր հագան սրբաւալայերն,
Ու սուգ մըտան հիւղերն հայոց,
Ու սուգ մըտան գիւղերն հայոց,
Տանաք ու վանք, եկեղեցի
Անուխտաւոր ա՛լ մընացին,
Խորանները ազտոտուեցին...

Հանգան իսպառ մոմն ու ճրքագ,
Հանգաւ մեր սուրբ քոնրի կըրակն,
Զարդընցան դուռ-պատուհան,
Զարդընցան գերան, մարդակ,
Տուններն եղան փուլ-փըլատակ...
Ա՛խ, այսօր ու սուգ, այս անք,
Մեր գըլուխին դեռ չէր մազուեր...

Տեսեր էինք ջարդ, կոտորած,
Հեղեղն արեան մեզի տարած,
Մաս մը միշտ ալ մար մը մարած,
Բըռնած ճիւղէ մ', կոնդէ մ', քարէ մ',
Արեան Գետին եզերքն ելած,
Ու մըշակած այգի նորէն,
Կոտորած խոփ մը գըլած-քերած,
Հերկած հողն ու ցանած ցորեն...

Նորէն շինած վանք ու տաճար,

Քարին լեզու տրւած անհառ,
 Ու պըսակած գայն բաղեղով,
 Ու նուռերով, ու խաղողով:
 Նորէն հիւսած երգ ու արօր,
 Նորոգած տունը կիսաւեր,
 Ու նորոգած մանն ու արօր.
 Ու մըրմընջած իր հորովէն:

Բայց տարբեր էր այս անգամուան,
 Արնահեղեղ չէր ան միայն,
 Ով հեղեղէն ազատուեցաւ,
 Կայծակն անոր գրլիտուն իջաւ,
 Ու կայծակէն ով որ պըրծաւ,
 Իր արեւը հուրէն շիջաւ...

Ու ժածֆն հապա երկրասասան,
 Երկիր-երկինք իրար անցած,
 Ամէն կողմէ Գայլերն հասան,
 Յօշոտեցին ով մընացած՝
 Ով կենդանի էր երբաշֆով...

Ու Հայաստան ամայացաւ,
 Համատարած Մահ ու Աւեր...
 Մեր վերջին Յոյսը մարեցաւ,
 Երկինք-երկիր մեզի՝ դաւեր...
 Ամենուրեք հայու դիակ,
 Ամենուրեք անթաղ մեռել,
 Մեր մեռելներն ծաղր ու ծանակ,
 Մեր դիակներն շուններու կեր,
 Մեր գանկերը խաղի գընդակ
 Գերմաններու ռաքերուն տակ,
 Մեր Սուգին դէմ սիրտերը փակ,
 Մեր արցունքը վազուց ցամֆեր,
 Մեր աչքն դադրած աղբիւրի ակ...

Աղջիկը հօր աչքին դիմաց
 Լըլկեցին, հայրն անհար մընաց...
 Ու մանուկը մօր աչքին դէմ
 Մորթեցին, ու մայրը ցաւէն
 Պար կը դառնայ շուրջն իր գաւկին,
 Կը փաթթըւի մորթողներուն,
 Կը պաղատի աղերսագին...
 Ու կը թըֆնէ անոնց դէմքին,
 Ու կը նետուի անդունդն ի վար:
 Մեր կոյսերը անօգ, անհար,
 Մեր հարսերը սիրոյ տաճար,
 Որ չազատտուին կիրքէն թուրքին,
 Եփրատ Գետին խօլ հոսանքին

Յանձրնուեցան...
Գետին ձուկերը յըզփացան,
Ու մեր անթաղ դիակներէն
Շրնագայլերը կըշտացան.
Ու Արեւը գիտեց վերէն,
Եւ ամօթէն կարմըրեցաւ:

Ինչպէ՛ս պատմեմ ես մահը մեր
Պարմաններուն... ճախատիւքը
Մեր մայրերուն ինչպէ՛ս պատմել,
Սովալըլուկ մանուկներուն
Մահը ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս պատմել,..
Կըրճաւ եփքաւ Գետին դիմել,
Անապատին արաքական...
Ու Սեւ Ծովուն ալիքներէն
Կըրճաւ լըսել իրենց կական...:

Ինչպէ՛՞ս պատմել վառուղ տըզոց
Խենդեցընող ճիչերն ու կոծ...
Ու լուսինը եզաւ վըկայ,
Ու երկինքէն աստղերն չինկան,
Ու երկիրը չեւաւ ծիւղէն,
Կամարը փուլ չեկաւ վերէն...:

Ու էն վերջը Սովն ալ եկաւ,
Սովն ալ բերին, տարածեցին,
Մեր մանուկներն անօգնական,
Ազրակոյտերը քննեցին...
Մեր մայրերը դաշտերն ինկան,
Խոտ չը մընաց մարակեցին...:

Ու սովէն ալ ով չը շիջու,
Հաւաքեցին ու քըշեցին,
Տէր-Ջօրին մէջ կուտակեցին...
Մանգաղներով խուծանն իջաւ,
(Թուրք ու չէքէզ, քիւրտ ու չէչէն)
Իջաւ-ջարդեց մանուկ ու ծեր
Հազար մահէն ով որ՝ պըրծեք...:

Ա՛խ, աւաչուի քանի Դուրեան,
Սիւմանքօ ու Վարուծան,
Քանի Տէրեան ու Մեծարեցն,
Դեռ չը քացուած քանի Զարեցն,
Քանի Զոհրապ ու Երուխան,
Եղան քուրքին ոտքի կոխան...:

Ու Թալեադը յայտարարեց,
(Ու քըրքըջաց, խըմեց, պարեց)

«Հայուն Արեւը Մայր մըտաւ,
«Հայկական Հարց» լուծում գըտաւ,
«Վերջին հայը 'ի Տէր հանգեալ...»

Բայց ո՞վ հրրաշք վերջը չեկաւ,
Ու Յարութիւն կ'առնեն տակաւ,
Կը հաւաքուին իրարու քով...

Մէկուն գէմքն է ար'նով շագուած,
Մէկուն սըրունքը ջախջախուած,
Մէկուն քեւը ուսէն կախուած,
Մէկուն մաքած է աչքին ակն
Ինչպէս մեղքուած ձեռքի մըքազն,
Ուրկէ իւրը գետ կը կաթի...

Աչքերնուն մէջ սարսափ անեղ,
Շուրջերնին Մահ համատարած,
Յոյսը սակայն որպէս բազեղ
Դեռ էութեան իրենց փարած...
Բայց ի՞նչ կըրնան ակընկալել,
Թէ հըրաշքով ապրին անգամ
Պուտ մը ջուր իսկ ուրկէ՞ մարել...

Ինչո՞ւ ապրիլ դեռ անըզգամ
Աշխարհի մ' ռէջ, երկնի մը տակ,
Քաշքըշել կեանք մ'աննըպատակ...

Դեռ յամառիլ ինչի՞ համար,
Ի՞նչ կայ գիրենք կեանքին կապող,
Լաւ չէ՞ մեռնիլ, ամէմնալ,
«Հոգէ էին ու դարձան հոգ»:

Ո՛չ, դեռ պէտք է կեանքին կառչիլ,
Ցեղը պէտք չէ անէմնայ,
Պէտք է մընան քանի մը ծիլ,
Սոզումունը պէտք է մընայ,
Ուրիշ որքեք պէտք է ապրին,
Արամիկը պէտք է մեծնայ,
Վրէժն ու Ոխ պէտք չէ մարին,
Շուն Թալեապը պէտք է իյնայ,
Էնվէր. ձէմալը տապալին,
Ուրիշ թուրքեր պէտք է ռատկին
Գընդակներէն մեր որքերուն,
Պէտք է սատկին Ազմին, Շաֆիր...
Ո՞վ մարդկային արդարութիւն,
Որ մենք քրքնենք քու մակառին:

Պիտի մըմամբ յաւերժօրէն,
 Իրաւատէր մեր Սուրբ Հոգին,
 Պիտի ելլենք-ցըցուինք նորէն
 Դիմացը մեզ յօշոտողին,
 Թուրքը վախէն պիտի ռոնայ,
 Որ իր Ձոնը յարեաւ կրկին,
 Յարեաւ... նորէն պիտի դառնայ,
 Ոյժովն արեան, իրաւունքի,
 Ոյժովն անմեռ իր պատմութեան,
 Տանարներու վըսեմ բերքին,
 Պիտի դառնայ ոյժով գէնքի,
 Պիտի դառնայ երգով սաղմի,
 Իր հոգին վրայ նորէն բազմի,
 Ու տարածուի, անի նորէն,
 Լեցնէ երկիրը հայրենի:

Պիտի ցընծայ երկիրը մեր
 Խինդ ու խանդով, երգ ու դափով,
 Աշխատանքի վըսեմ թափով
 Նորէն հընչէ մեր «Հորովլ»ն:

Գործարանները պիտ' շրջեն,
 Մեր երկնագեր լեռներն ի վեր,
 Ծուխ ու շոգի արտաշընչեն
 Ու տարածեն անդին «Գիծ»էն,
 Հեռուէն շուները կաղկանձեն,
 Անգօր ցաւէն ու նախանձէն:

Մեր ժայռերէն թել պիտ' մանենք,
 Ապառաժէն ռսկի հանենք,
 Ջուրին ոյժը փոխենք լոյսի,
 Մեր Կարօտի ու երազի
 Շրջեզութեամբ քեզ զարդարենք,
 Եւ ըսփոփենք քեզ մեր սիրով,
 Ո՛վ Հայաստան հազարավերջ...

Որ հին վիշտերդ մոռնաս իսպառ,
 Գեղեցկանաս որ դուն նորէն
 Անցած փառքիդ փայլով անհառ,
 Յառաջ քալես յաւերժօրէն
 Շրջախումբին մէջ ազգերուն,
 Սիրտդ բարձունքի սիրով եռուն,
 Յաւերժութեան նայուածքդ յառ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՐՑՈՒՆՔԻ ՇԻԹԵՐ

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՃԱՄԲՈՒՆ ՎՐԱՅ

Ընթրիքին վերջ, մինչ Առաքելի Մարմնոյ ե՛ւ Արեան
Նոր խորհուրդին կը փորձէին բանալ մատեան,
Յիսուս ըզգաց խորն իր հոգւոյն ակեկածուող
Մեծ Գիշերաւան անդռնամէին սարսուռն ու դող,
Եւ դուրս ելաւ, պատշգամբ վերնատան հին,
Ցրելու խամար ամպրոպներն իր սեւ երազին:
Կեցաւ հոն գուսպ. տրտմաբախիծ այլ կորովի
Նետեց ակնարկ մ'աստուածային սուրբ գորովի,
Քաղաքին վրայ ապաշընորհ, որ դաւանան
Մութ գիշերուան նոր կը հագնէր իր պատմութեան:
Ցիշե՛ց Մսուրն Բեթղեհէմի, որ, բիշ հեռուն,
Կը քաֆէր գիրկն Յուդայի լեռն սարակներուն,
Եւ Գալիլիան՝ ծովափնագե՛ղ հայրենի հող,
Որ գգուած էր մանկութիւնն իր աստուածաշող:
Զոյգ կատարներ ամպածըբար՝ Թափոր, Հերմոն,
Կը վառէին յիշատակացն իր հորիզոն,
Մին՝ իր լուսեղ գագաթներով պերն, արեգչեր,
Ուր հայրենի հազար օր մը փառք ու շողեր,
Միւսն՝ Փորձութեան չար խորհուրդէն ամօքահար՝
Ըստրջանքի լալօններով կը հեկեկար:

Այսպէս, երկա՛ր, երկա՛ր պահ մը յիշատակաց
Աշխարհին մէջ թեւածելէ ա՛լ պարտասած,
Դարձաւ նորէն աշակերտացն իր մեռտաւան,
Որ հաւատքի, յոյսի շողով մը անսասան
Կը սպասէին Վարդապետին, որ վերըստին
Բանար իրենց քաֆուն խորհուրդն այն Սեղանին,
Որուն վըրայ դեռ պահ մ'առաջ հաց ու գինւոյ նոր
Մատուցմամբը Բաշխեց Մարմինն իր երկնաւոր:

Բաժանումիս պահն է՝ վերջինն: Ո՛չ մէկ շրջուկ:
 Պէ՛տք է իջնել, Կեդրոնի Ձորն այն չաբաշուք,
 Ուր մատնութեան դաժնանող նենգ համբոյրին
 Վըրաբօրը հասած է իր հուսկ վախճանին:

Հըրածեշտի հոգեխռով այդ վեհ պահուն,
 Տեսաւ Տէրը խոր տրտմութիւնն իրեններուն,
 Եւ մեկուսի, վիշտին մէջը վիմատարած՝
 Սրբեց վերջին կաթիլներն իր սուրբ արտաշուաց:

ՀՄԱՅՆԱԿԻ ԳՐԱՆԵԱՆ

Պէյրուք

ՀԱՅ ԵՐԱԺԻՇՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ

Ե. - Ժ. ԴԱՐ

Առողջանութեան նշանները թուով տառն են.

Շեշտ	/	Թաւ	<
Բուժ	\	Սոսկ	>
Պարոյկ	~	Ապաթարց	?
Սուղ	o	Ենթամայ	~
Երկար	~	Ստորաւ	9

Այս տառ նշանները բաժանուում են չորս սեռի.

1. Ուղղակի. — Ունի երեք նշան՝ չեշտ, բուժ, պարոյկ:

ա. Շեշտը ցոյց է տալիս ձայնի բարձրացումը կամ բարձր, սուր ձայն:

բ. Բուժը չեշտի հակառակն է ցոյց տալիս. հարթ, խաղաղ ձայն:

գ. Պարոյկը ցոյց է տալիս այս երկուսի նշանակութեան դուրսգրգուծիւնը, այսինքն ձայնի բարձրացումը (սրումը) և հարթեցումը (խօսքումը):

2. Ամառակ. — Ունի երկու նշան՝ սուղ և Երկար.

ա. Սուղը ցոյց է տալիս կարճ վանկերն ու ձայնաւորները: Բնականից կարճ են համարուել Ե, Պ, Գ ձայնաւորները, ինչպէս նաեւ ձայնաւորով վերջացող այն վանկերը, որոնց ձայնաւորը երկարաբառ չէ և նրան բաղաձայն չի յաջորդում:

բ. Երկարը ցոյց է տալիս երկար վանկեր: Բնականից երկար են համարուել Է և Թ ձայնաւորները և երկարաբառները:

3. Հաղաղ. — Ունի երկու նշան՝ Թաւ և Սոսկ:

ա. Թաւը ցոյց է տալիս բաղաձայնների Թաւ, Թանձր և խոշոր արտասանութիւնը, ինչպէս օրինակ Թ, փ, Է:

բ. Սոսկը ցոյց է տալիս նրանց ողորկ, լերկ արտասանութիւնը, օրինակ տ, պ, ի:

Թաւը նշում է նաեւ հնչիւնը, երբ դա առանձին պէտք է արտասանուի: Օրինակ՝ կաթաւ, յարեաւ:

Չամչեանը իր «Քերականութիւն Հայկադեանց Հեղուի» աշխատութեան մէջ գրում է. «Թաւն նշանակէր առ հինան զխոշորաձայն հնչումն այն տառից, որոց կան ընդդատառք նմանաձայնք, այլ նուրբ հնչմամբ: Սովորութիւնն խափան հարկ այսոցիկ»: Թաւը գործածութեան մէջ է մտել ԺԲ. Դարից սկսեալ:

4. Կիրք. — Ունի երեք նշան՝ ապաթարց, Ենթամայ և ստորաւ:

ա. Ապաթարցը գրւում է ի նախդիրի վրայ, խառն ճանաչողութեան համար, ինչպէս և բարեհնչեղութեան նպատակով ա ձայնաւորը զեղելիս. այս պատճառով էլ ըստ որոշ հեղինակների «այլաբարց» է կոչւում:

բ. Ենթամայն ցոյց է տալիս թէ կից բառերը մէկ բառ են կազմում, ուստի միացեալ պէտք է արտասանել:

գ. Ստորաւ գրւում է ցոյց տալու համար հակառակը, թէ կից բառերը ոչ թէ մէկ, այլ երկու առանձին բառեր են հանդիսանում, ուստի դրանք միմիանցից անջատ պէտք է արտասանել: (*)

Արեւմտակիւ գրիչ առողջանութեան նշանների մասին ասում է. «... է իսկ անգլաւոր ղեբերթողական լեզուից կարգուած և դադարացող խմբից շարունակ յորովիւր բանիւր և բաղաձայնաւոր բայիւր նոցին վերտառութեամբ արտակերտել շարկապելով զմի առ միոյ, որ ուր ոչ զանգաղեցի տեղել յիմաստս յայս վարժաւոր, առ ի մակացութիւն զորց Աստուածայնոյ, կարացել անսայթաք տրոհել ըստ որոշման զհանգաղիկն՝ և զհանկաւոր, և զյողնամասնեայ ըզ-

(*) Բ. Աթայեան, «Հայկական հաղաղիւն նախագրութիւն», Երեւան, 1959:

յեռահիւսիցն իսկ դանդուածան, առ ի միմիանց սուրբ Ժ յառակ բացատրել: Ապա թուում է առողանութեան հետեւեալ նշանները. ԺՍԻ և ՏՆԻ ունի գլեշտաւորն, զհենքն և զհարցուկ, զբաշա, և զյոյժ, զգարկ և ըզդիր, գտուր և զկիսաստոր, որ է ներքնաբութք, զբացատս, զմիաստիք և զերկուստեք, որ ասի տուն, զպարոյկ, զենթամնայ և զգրադարձանք: (*)

Առողանութեան նշաններից է յառաջացել խաղային նոտագրութիւնը: որպէսզի այն արտայայտութիւնը հիմնաւորենք, մէջ ենք բերում առողանութեան մի քանի նշանների ձայնային արժէքը, որ նրանք ունեցել են հնում, այն ժամանակ, երբ տակաւին խաղային սխառմը չէր հիմնաւորուել: Երկարը, շէտը և ոլորակը ձայնային զանազան բարձրութիւն և տեւողութիւն ցոյց տալու հնարանութիւն են ունեցել: Երկար կոչուող առողանութեան նշանի միջոցով ցոյց է տրուել ընթերցանութեան ձայնի (վանկի ձայնաւորի) երկարացումը, երբ անհրաժեշտ է եղել նախադասութեան իմաստին համապատասխան նրա որեւէ անդամը առանձնաշարտուկ կերպով ընդգծել: Այսպէս է գործածուած երկարը.

«Եւ ասիցեն ժողովրդեանն թէ յարեա՛ւ ի մեռելոց»

Եւ կամ՝

«Ա՛յ հրաշագործ բերան բերկրալի,

Դու լուցեր ի խաւանիդ» (**)

Դ.—Թ. Գարեւում երկարը գործածուել է նաեւ շէտի և ոլորակի փոխարէն. օրինակ՝ թուականների վրայ «չորի՛ր», «հինգե՛րի՛ր», «սուտի ճանաչիս զիս»: Այս վերջինի մէջ երկարը օգտագործուել է հարցական իմաստով և ոլորակի փոխարէն: Մի խօսքով, երկարի նշանը զրուած է նախադասութեան բոլոր այն բառերի վրայ, որոնք կարգալիս ցանկացել են ընդգծել, առանձնացնել, լինի դա ձայնը երկարացնելով, «բացականչելով», «ոլորելով» թէ

«չեշտելով»: Առողանութեան տարբեր երանդները մէկ նշանով նշանակելը համարւած է առողանութեան խաղերի գործածութեան հնագոյն շրջանին բնորոշ յատկանիշ, ինչպէս և լեզուաբանութեան մէջ մի բառի զանազան իմաստաւորումը ցոյց է տալիս նոյն պարագան:

Առողանութեամբ ընթերցանութեան մէջ ոլորակը ցոյց է տուել ձայնի տատնանական կամ թուիջային բարձրացումը մի աւելի բարձր թոնի: Օրինակ, Կոմիտասը ձայնանիշերով այսպէս է արտայայտել ոլորակի մօտաւոր ինթոնացիան.

Կարելի է առնել նաեւ Աւետարանից մի օրինակ, որ մինչեւ այժմ էլ կարդացւում է. «Կին դու, դի՛ւ լաս»: Այս փոքրիկ օրինակում տեսնում ենք եւ շէտի, եւ ոլորակի (*) գործածութիւնը: Այս նախադասութիւնը ձայնանիշերով մօտաւորապէս այսպէս կարելի է արտայայտել.

կին դու կի՛ւ լաս

Մինչեւ այսօր էլ մի շարք քահանաներ նոյն մեւով են երգում, առանց անդադառնալու առողանութեան նշանների իսկական իմաստին: Բութը հայկական առողանութեան ինքնուրոյն նշանն է. կետադրական նման նշան աշխարհի մէջ մեզ յայտնի որեւէ լեզուում չի գործածուել և այժմ էլ չի գործածուում: (**)

Մովսէս Գեղթողն այսպէս է մեկնում. «Բութ, հարթ որ ոչ ի վեր և ոչ ի վայր», իսկ Ս. Սիւնեցին՝ «Ժուկ ասելն ըստ հար-

(*) Ս. Միլիքեան, «Յուսկանա Ազգեցումիւնը Հայ Երաժշտութեան Տեսակամի վրայ», Թիֆլիս, 1914:

(**) Գարեգին Կար. Յովսէփեան «Քաղաքակնամք կամ Պոռնիկամք»:

(*) Ոլորակ կամ պարոյկ՝ առաջանութեան խաղերի մէջ միեւնոյն նշանին եմ վերաբերում:

(**) Թ. Միլիքեան, «Էջմիածին» համգէտ, 1958, էջ 54:

թուփեան բթիւն այսինքն, որ հարթ ձայնքն
են ոչ յորդք և ուրբք, այն բուժ ասին, և
լինի հարթ և բուժ ձայնք։ Ուրեմն, բուժը
ընդհանրապէս զործածուել է հարթ և չեղ-
որւած քառերի վրայ։ Այստեղ մէջ ենք ըն-
դրում Յ. Մխիթարեանի առողջանութեան
տախտակը։

Հաս աւանդութեան, յոյների առողջա-
նութեան խաղերի դիւտը վերագրւում է Ա.
րիստոֆան Բիւզանդացուն (180 Ն. Ք.) :
Սակայն յայտնի է որ առողջանութեան նշան-
ները առաջին անգամ հնդիկներն են զործա-
ծել իրենց վեստները զրի առնելիս։ Պատ-
մբւում է նաեւ, թէ հնում հնդիկ ռաբրիները

Նշանի անունը	Ձևը	Գործ. սկիզբը
Շեշտ	~ /	Թ. Դար
Պարոյկ	o o	ԺԱ. Դար
Երկար	~	ԺԱ. Դար
Սուղ	o o	ԺԲ. Դար
Թաւ	^ ^	ԺԱ. Դար
Սոսկ	^ ^	ԺԱ. Դար
Ապաթարց	9	ԺԳ. Դար
Ենթանայ	o o	ԺԲ. Դար
Ստորառ	9	ԺԳ. Դար
Բուժ	^ ^ ^	Թ. Դար

Պարոյկը հայերի ինքնուրոյն մտայղա-
ցումն է իւր ձևով և զործածութեամբ, ո-
րովհետեւ միւս լեզուներում չի նկատուում
այդպիսի նշան (Յ. Մխիթարեան) :

Առողջանութեան նշանները զարգանալով
և տարբեր իմաստաւորումներ ստանալով
կամաց-կամաց ձեւափոխւում են և դառնում
երաժշտական խաղեր՝ օրինակ՝ երկարը
դառնալով երկարացման, բացականչական
նշան, սկսւում է զործածուել այնպէս, ինչ-
պէս երաժշտական խաղերում, այն է՝ բո-
լոր պարբերութիւնների, իսկ շափածոյ բո-
լոր աների վերջին վանկի վրայ։ Առողջանու-
թեան սխառեմում յառաջ է դալիս խաղ կամ
վերնախաղ կոչուող նշանը։

Իրենց աշակերտներին դրաճանաչում սովո-
րեցնելիս, երբ արտասանելիս են եղել շեշ-
տաւոր քառերը, իրենց գլուխը վեր են
բարձրացրել և հարթաձայն քառեր արտա-
սանելիս՝ գլուխները թեթեւ ցած են խո-
նարհել. ահա այս շարժումներից երեւան են
եկել շեշտը և բուժը (' ^'), որոնք յետա-
գայում դառնում են առողջանութեան նշան-
ներ և զրանցից էլ բխում են առողջանու-
թեան միւս նշանները։ Սրանք էլ զարգանա-
լով, դարբերի ընթացքում յառաջանում են
երաժշտական խաղերը։

Հայկական խաղադրանութեան հիմքը, ու-
րեմն, պէտք է փնտռել մեր քերականու-
թեան մէջ զտնուող առողջանութեան նշան-

ներում: Ստիպյալ բազմաթիւ կարծիքներ կան Հայկական խաղերի ծագման մասին:—

ա. «Հատինական» տեսակէտի հեղինակներ:

բ. «Բիրկանդական» տեսակէտի հեղինակներ:

գ. «Հատինա-Բիրկանդական» տեսակէտի հեղինակներ:

դ. «Վրացական» տեսակէտի հեղինակներ:

ե. «Հնդկական» տեսակէտի հեղինակներ:

Այս հեղինակները ընդհանրապէս օտարներ են եղել և իրենց տեսակէտները չեն հիմնաւորել, այսինքն Հաստատուն դետեի վրայ չեն կանգնել: Իսկ Սպիրիտոն Մելիքեանի կարծիքով, խաղերը Պաշտաուր Տարօնեցու ձեռքով են մտել Հայաստան: «Եւրօպական խաղերի երբ և ում ձեռքով մտած լինելը աւելի որոշ է, քան առողջնութեանը: Կիրակոս Գանձակեցին Պաշտաուր Տարօնեցու մասին ասում է. 'Սա երբը զխաղի ի կողմանս արեւելից զանմարմին եղանակսն ի մարմին անէլէր զարարեալսն ի մաստնոց, որ ցայն ժամանակաւ չեւ էր սփռեալ ընդ աշխարհս. ու եկեալ զրեաց և ուսոյց բազմաց': Ուրեմն, մինչեւ ժ. Դարը այդ խաղերը դեռ մօտեց չէին դործեց մեր աշխարհը և առաջին անգամ Պաշտաուր Տարօնեցին է բերում.— Արեւելքից այդ խաղերը՝ անմարմին եղանակները մարմնաւորելու»: (*) Ս. Մելիքեանը Կիրակոս Գանձակեցու այս արտայայտութեանը լրջութեամբ չի մօտեցել: Նա, ուղղակի բառերից ելնելով, անմիջապէս յայտարարում է թէ Հայկական խաղերը Պաշտաուր Տարօնեցին Արեւելքից բերեց, այն էլ ժ. Դարում: Այս արտայայտութիւնը սխալ է և անհիմն, ու

րովհետեւ ճշոր հետազոտութիւնները ցոյց են տալիս, որ երաժշտական խաղերի դրուածիւնը Հայաստանում կիրառուել է Պաշտաուր Տարօնեցուց շատ աւելի առաջ, և հետեւաբար սխալ են այն բոլոր ուսումնասիրողները, որոնք Հայկական խաղագրութեան սկզբնաւորումը դնելով ժ. Դարում, այդ չիման վրայ բիւզանդական կամ լատինական ծագում են վերագրել նրան»: (**)

Կիրակոս Գանձակեցու յիշատակութիւնը, թէ Պաշտաուր Տարօնեցին Արեւելքից բերեց խաղերը, պէտք է հասկանալ այն իմաստով, որ Տարօնեցին ոչ թէ Հնարեց կամ իրմով սկիզբ դրեց մեր խաղագրութեան, այլ բերեց (Հաւանաբար Կրիլիկայից, ուր փոխադրուել էին մեր թագաւորութիւնն ու կաթողիկոսութիւնը պատմական դիպուածների բերումով) և զրի առաւ ջարականների մեծ մասը, նաեւ իր հետ բերելով նոր յորինւած շարականները (Շնորհալու և արեւելեան վարդապետների):

Հայկական խաղերի ծագման մասին մի նոր կարծիք է յայտնում Փրօֆ. Վեշել (Վիեննայի Համալսարանի Արեւելեան խաղերի մասնագետ), թէ Հայկական խաղերը ծագում են առել Եւրօպայից: Դարերում, և Հայկական խաղագրութիւնը աւելի հին է քան բիւզանդականը և թէ վերջինը հիմնաւորւած է Հայկականի վրայ: Սակայն այսպիսի մի յանգուզան արտայայտութիւն առանց փաստերի հաղիւ թէ ճիշդ լինի, որովհետեւ հիմնական չորս բուն ձայները յոյների մօտ զոյգութիւն ունէին: Յոյները երաժշտական գետնի վրայ մեղանից առաջ էին. Հաւանական է նաեւ որ ունենային խաղեր որոնց միջոցաւ արտայայտէին երաժշտական մտքեր:

(Շար. 2)

ԶՈՀՐԱԳ ՍՐԿ. ՇԱՄԼԵԱՆ

(*) Ս. Մելիքեան, «Յումնակամ Ազգեցումքիւնը Հայ երաժշտութեան Տեսականի վրայ»:

(**) Բ. Աբախյան, «Հայկական խաղային նւտագրութիւն»:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՅԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ

ԱՐԲԱՑԱԿԱՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՆԵՐԸ

Հրովարտակն ասում է. «Ինչպէս հրամայուած է եղել, որ Զուգայեցի Հայ վաճառականներին ու առևտրականներին դրոշմը բերած ոսկին ու արծաթը պէտք է ստանար Խոջա Նաղարը և յանձնէր Խոջա Սահակին՝ ի դիմաց պետական դանձից վերցրած փարտքի, այժմ եւս հրամայում ենք, որ յանձնուի Խոջա Մարջանին, որի առած ստացականը կը ճանաչուի պաշտօնական և կը հաշուի պետական պարտքի դիմաց»:

7.— Եւս Սէֆի. Հրովարտակ համար 170, փրկչական 1631 թ.: Մեծութիւն՝ 46·5×20 սմ.: Գրութիւնը տասն տող և մի կնիք վերք:

Բովանդակութիւն. հրամայում է նա՝ հանգապետին, գաւառապետներին և երկրի բոլոր աստիկանապետներին, թէ քանի որ Զուգայի Հայերն իր արտակարգ շնորհների և հոգածութեան ու խնամքին են արժանացել և միշտ առևտրական գործերով երթեկեկում են երկրի զանազան կողմերը, եթէ նրանցից ոեւէ մէկը վախճանուի իրենց սահմաններում, ոչ մի եղանակով կամ պատրուակի տակ չմօտենալ հանգուցեայի իրերին ու ստացուածքին, այլ թող տալ որ իր օրինաւոր ժառանգը, ազգականը կամ գործակատարը տէր լինի հանգուցեայի ունեցուածքին:

8.— Եւս Սէֆի. Հրովարտակ համար 172, փրկչական 1633 թ.: Մեծութիւն՝ 51×19·5 սմ.: Եզրին կարմիր թուղթ: Գրութիւնը տասնհինգ տող, որի միջին մասում երեք տողը ցուցակ, ծաղկազարդուած, վերելում մի կնիք:

Եւս հրամայում է ճանապարհների մարտապետներին և պահապաններին, որ Հայ վաճառականներից աւելորդ մաքուր չստանան, մետաքսեղէնի և ուրիշ կտորների միջև զանազանութիւն չդնեն. որպէսզի երթեկեկող վաճառականներ՝ ըստ

ամենայնի հանդիստ սրտով դադուեն իրենց առևտրով:

9.— Եւս Արաս Բ. Հրովարտակ համար 167, փրկչական 1642 թ.: Մեծութիւն՝ 26·5×15 սմ.: Գրութիւնը եօթ տող և մի կնիք վերելում:

Եւս հրամայում է. քանի որ Խոջա Եաֆուղը արժանացել է իր արքայական բարձր շնորհաց, ուստի իր Թագադրութեան առթիւ նրան է նուիրում մի զուգ կապա և մի փերակու, և հրամայում է նուէր տանող պաշտօնեային տալ 12 թուման (120 դրամ) դրամ, որպէս աշխատեք:

10.— Եւս Սուլէյման. Հրովարտակ համար 171, փրկչական 1668 թ.: Մեծութիւն՝ 33·5×20 սմ.: Գրութիւնը ութ տող և մի կնիք վերք. տողերի մէջը և կնիքը ոսկեզոյնով զարդարուած:

Եւս Ստեփանոս առաջնորդի բողոքի հիման վրայ՝ հրամայում է Փերիայի, Լընջանի և Զարմաշլի գաւառապետներին, որ արգելեն Գարսիի հողատէրներին՝ խառնուելու իրենց ենթակայ Հայ գիւղացիների կրօնական և ամուսնական գործերին ու եկեղեցական տուրքերի խնդիրներին:

11.— Եւս Սուլթան Հոսէյն. Հրովարտակ համար 173, փրկչական 1707 թ.: Մեծութիւն՝ 45×27 սմ.: Եզրերին կարմիր թուղթ: Գրութիւնը 13 տող և մի կնիք վերք:

Հրամայում է Զուգայի գաւառը Միւրախուին, որ Զուգայի Հայոց եկեղեցիներէն տուրք չդանձեն և այդ առթիւ հոգեւորականներին ու քանդխուդաններին չնեղացնեն, այլ զգուշով ու ոտքով՝ հետու մնան այդ գործից և հարկային պաշտօնեաներն եւս արմատից հանեն յիշեալ տուրքը:

12.— Նաղէր Եւս. Խոջապաշի գրութիւն համար 168, փրկչական 1741 թ.: Մեծութիւն՝

թիւն՝ 26.5 x 24.5 սմ.։ Երեք կողմից եզերւած կարմիր թղթով։ Խնդրագիր գրութիւն 9 տող և երեք տող թղթի վերելում, արքայական մակագրութիւն—Հրաման և մի կնիք։

Նոր-Ջուղայի Հայ վաճառականները դիմում են Նազէր Շահին, թէ քանի որ իրենք մեծ մասամբ զբաղուած են վաճառականութեամբ և ժամանակ առ ժամանակ վէճեր են

կան մակագրութեամբ, համար 177, փըրկյական 1742 թ.։ Մեծութիւն՝ 40 x 21 սմ.։ Վերելում փակցրած կարմիր թուղթ։ Գրութիւնը 13 տող խնդիրք, վերը 8 տող մակագրութիւն արքայի կողմից և մի կնիք։

Խնդրագիրը ներկայացուած է Ջուղայիցի քալանթար Յակովբանի միջոցով, սեղի Հայ վաճառականների կողմից, որով բողոքում է Շահի առջեւ, որ չնայած իր

Շահ Մուլթամ Հոսեյնի Հրովարտակը, 1707։

ծառում և հարկ է լինում դիմել քաղաքական և կրօնական ատեաններին, իրենց իրաւունք տրուի դատական դործերը վարելու առանց միջնորդ փաստաբանների, քանի որ նրանցով գործերը ձգձգւում են, և իրենց ֆիսու է հասնում։ Նազէր Շահը իր մակագրութեամբ յարգում է նրանց խնդիրը։

13.— Նազէր Շահ. Խնդրագիր՝ արքայա-

տուած Փարմաններին, ճանապարհների պահապաններն ու մաքսապետները կրկին նեղացնում են Հայ վաճառականներին և որոշեալ սակից աւելի մաքս ու տուրք դնում։ Այդ ապօրինի պահանջը ոչ միայն իրենց ամօթապարտ է դարձնում, այլ և պատճառ է դառնում որ երկրից դուրս գտնուող Հայ վաճառականները յուսահատ-

և են և Պարսկաստանի հետ առեւտուր չանեն և վարկ թաց չթողնեն տեղի վաճառականներին համար, որով թէ՛ Հայ վաճառականներն են փաստում և թէ՛ պետական զանազան զրկում է մի խոշոր եկամուտի աղբիւրից։

Նաղէր Շահր մականորում է որ աւելորդ տուրքեր չառնեն Հայերից և չնեղացնեն։

14.— Նաղէր Շահ. խնդրագիր՝ արքայական մականութեամբ, համար 176, փրկչական 1743 թ.։ Մեծութիւն՝ 23×15.5 սմ.։ Շուրջը կարմիր թուղթ։ Գրութիւնը 9 տող խնդրայիւր, վերը՝ մականութիւն արքայի կողմից 3 տող և մի կնիք։ Մականութիւնն ու կնիքը ծաղկազարդուած։

Ջուղայի Հայ վաճառականները խնդրամատուց են լինում Նաղէր Շահին, թէ այն սուլթանները, որ կառավարութիւնը իրենցից պահանջում է Սպահանում, Ռաշտում և թէ նաւահանդիսներում, ունեցածը սիրով տալիս են, իսկ այն ապրանքները որ չունեն, բայց պաշտօնականները ստիպում են որ դարձեալ տան, իրենք պարտաւորուած ուրիշներից ըարձր արժէքով դնում են և ցածր՝ կառավարութեան որոշած ասկերով յանձնում, որի պատճառով մեծ փասներ են կրում։ Ապա խնդրում են չպահանջել այն ապրանքները որ չունեն։

Նաղէր Շահը յարգում է խնդիրը և հրամայում է Սպահանի նահանգապետին, որ խնդրարկուները ինչ ապրանք որ պատրաստի ունեն միայն նրանց առնեն, այն էլ իրենց յօժար կամքով և կանխիկ վճարումով, իսկ չունեցած ապրանքները չպահանջեն։

15.— Քերիւմ Խան Ձանգ. Հրովարտակ համար 174, փրկչական 1752 թ.։ Մեծութիւն՝ 49×28 սմ.։ Շուրջը կարմիր թուղթ։ Գրութիւնը 6 տող, ներքեւում մի կնիք ծաղկազարդուած։

Շահը հրամայում է Սպահանի նահանգապետին և քաղաքի բոլոր աւազանիին, թէ Ջուղան տէրունի է, իրեն է պատկանում և ենթակայ է իր հոգածութեան ու ուշադրութեան. հրամայում է որ ոչ մի եղանակաւ չնեղացնեն Հայերին, այլ թողնեն որ Հանդիստ մնան։ Եթէ լուռի որ մէկ գինար անտեղի պահանջ են արել, խիստ պատժի կ'ենթարկուին։ Մինչև անգամ եթէ

Ջուղայի քալանթար Սարգիսն եւս նեղացնի Հայերին, դուրս քշեն Ջուղայից։

16.— Ալի Մարգամ Խան. խնդրագիր, հրաման՝ մականութեամբ, համար 176, փրկչական 1780 թ.։ Մեծութիւն՝ 31×22 սմ.։ Գրութիւնը 8 տող խնդրագիր, մականութիւն վերը՝ 3 տող։

Նոր-Ջուղայի աղքատացած մնացորդ Հայերը խնդրում են Ալի Մարգան Խանին որ այլևս ի դուր է իրենց նեղացնելն ու տներն ընկած խուղարկելը հացահատիկ գտնելու համար, քանի որ իրենք ծայր աստիճանի աղքատութեան են հասել, իրենց մէջ եւս հողագործներ չկան որ ցորեն և հացահատիկ ունենան, այլ՝ մի կերպ իրենց օրն անց են կացնում հասկ հաւաքելով, փերեղակութեամբ և բաղնիսների մէջ աշխատելով։ Ալի Մարգան Խանը մականութեամբ է որ Ջուղայեցիներն իր ուշադրութեան առարկան են, տները չխուղարկեն և չնեղացնեն։

17.— Փաթ Ալի Շահ. Հրովարտակ համար 179, փրկչական 1832 թ.։ Մեծութիւն՝ 38×45.5 սմ.։ Շուրջը կարմիր թուղթ։ Գրութիւնը 8 տող և մի կնիք։ Ամբողջ գրութիւնն ու կնիքը ծաղկազարդուած։

Շահը հրամայում է. Յովհաննէս Կաթողիկոսը (Կարբեցի) որ նստում է էջմիածնում, Նշանակել է Յովհաննէս եպիսկոպոսին (Սուրէնեան) առաջնորդ Նոր-Ջուղայի։ Սպահանի նահանգապետ Սէֆօլ-Գովլէ Մահմադ Միրզան յարգալից վերաբերմունք ունենայ և ուշադրութիւն դարձնի եպիսկոպոսին, իսկ Ջուղայի Հայերը, ըստ իրենց հնաւանդ սովորութեան, իրենց վերաբերող գործերի համար դիմեն առաջնորդարանին։ Ոստիւ հրահանգում է, որ հարկահանները «Մանալը» կոչուած հարկը ոչ մի անուան առիկ չպահանջին առաջնորդից, որովհետեւ Սաֆաւեան թագաւորներից սկսեալ էջմիածնի եպիսկոպոսները ապառ են եղել այդ հարկից։

18.— Մահմամադ Շահ. Հրովարտակ համար 178, փրկչական 1844 թ.։ Մեծութիւն՝ 44×35 սմ.։ Գրութիւնը 9 տող և մի կնիք վերեւում։

Շահը արքայական հրովարտակով հաստատում է որ Գասկ կոչուած թաղի հողերը պատկանում են Հայոց Վանքին և հրամայում է րոնադրաւորներից յետ ստանալ և

յանձնել ըստ պատկանելոյն:

19.— Նաւրէդիմ Ծան. Հրովարտակ համար 181, փրկչական 1858 թ.: Մեծութիւն՝ 35×22.5 սմ.: Գրութիւնը 7 տող և մի կնիք վերեւում:

Շահը հրամայում է Սպահանի կուսակալ Իսախան իթէմուդ-օր-Դօվլէին, որ կրօնափոխ մահմետական դարձած Հայերի ժառանգական խնդիրները նրանց ազգականներին հետ չքննեն Սպահանում, այլ կողմերին ուղարկեն Թեհրան՝ քննութեան:

20.— Նաւրէդիմ Ծան. Հրովարտակ համար 182, փրկչական 1880 թ.: Մեծութիւն՝ 54×40 սմ.: Գրութիւնը 5 տող և մի կնիք վերեւում: Կնիքն ու Հրովարտակը ծաղկազարդուած:

Սոյն Հրովարտակով Շահը հրամայում է. նկատի ունենալով որ Արքայական ցանկութիւնն է միշտ իր շնորհով օգուտ տալ ժողովուրդներին և նկատի ունենալով որ արտաքին դրոշմը նախարար բարձրապատիւ Միրզա Ստիգ Խանի միջոցով տեղեկացուեց թէ Զուլայի Քրիստոնեայ եկեղեցու մէջ կոյսեր կան, սոյն թուից Սպահանի հարկից հարկեր թուման յատկացւում է նրանց. գումարը ամէն տարի պէտք է ստանան իրենց ծախսերի համար իր արքայաչառք որդու՝ Սպահանի, Եագդէի, Բօրուշէրդի, Արաբաստանի և այլ լրջանների իշխանաւոր Զէլլէ Սօլթանից, արքայական հրամանը պէտք է արձանագրեն ու դրոշմարեն:

21.— Նաւրէդիմ Ծան. Հրովարտակ համար 180, փրկչական 1882 թ.: Մեծութիւն՝ 59×38 սմ.: Գրութիւնը 7 տող և մի կնիք վերին: Կնիքն ու ամբողջ Հրովարտակը ծաղկազարդուած:

Շահը յայտնում է. քանի որ իր կայսերական շնորհն ու Հովանաւորութիւնը տարածւում է անխորի բոլորի և մասնաւորապէս իր Հայաստակ Զուլայի Հայոց վրայ, և քանի որ Զուլայի Հայոց աւազանին նորերս չբաւոր աշակերտների ուսման և կրթութեան համար Զուլայում մի դպրոց է բացել և խնդրել իր Հովանաւորութիւնը, հրամայում է որ տարեկան հարկեր թուման նպաստ տրուի դպրոցին Սպահանի հարկից և գործարարութիւնը յանձնում է իր որդուն՝ Սպահանի նահանգապետ Զէլլէ Սօլթանին:

22.— Ռէգա Ծան Փախլաի. Հրովարտակ

համար 231, փրկչական 1932 թ.: Մեծութիւն՝ 22×16 սմ.: Գրութիւնը 3 տող: Առաջին տողի ներքեւում գտնւում է արքայի ստորագրութիւնը: Գրութեան վերեւում սպիտակ դրոշմով երեւում է արքայական զինանշանը, միջում գրած. «Փախլաի Ծահնշահը Իրան»:

Թարգմանութիւնը՝ «Նկատի ունենալով արքայական այն բարձր շնորհածութիւնը, որ ունենք դէպի Նոր-Զուլայի Հայոց Համայնական Խորհուրդը, սոյն Հրովարտակով արտօնում ենք որ մեր արձանը, զոր յիշեալ Խորհուրդը պատրաստել է տուել, դրուի Սպահան-Նոր Զուլայի առաջնորդարանի թանգարանը»:

23.— Մախամադ Ռէգա Ծան Փախլաի. Հրովարտակ համար 299, փրկչական 1956 թ.: Մեծութիւն՝ 22×13.5 սմ.: Գրութիւնը 4 տող: Գրութեան վերեւում կապոյտ գոյնով տպուած է արքայական զինանշանը, նրա տակ ձախ կողմում կայ արքայի ստորագրութիւնը: Գտնւում է խաթմ չըջանալի մէջ:

Թարգմանութիւնը՝ «Նկատի առնելով Սպահանի Զուլայի Հայերի խնդրանքը և նրանց պատմական անցեալն ու հաւատարմութիւնը, որպէս հաստատում մեր շնորհաց և յատուկ ուշադրութեան՝ սոյն դրութեամբ իրաւունք ենք տալիս որ մեր արձանը պատրաստեն և դրսեղեն Նոր-Զուլայի Վանքի թանգարանում: Մարմարեայ պալատ, 1334 Ալար ամիս»:

Ինչպէս վերեւում նշեցինք, սոյն Հրովարտակներն ունեն պատմական խոշոր նշանակութիւն, որոնք պարզում են իրենց ժամանակի ոգին ու մտածելակերպը և կարիք ունեն լայն ուսումնասիրութեան: Բացի այս, Հրովարտակներից իւրաքանչիւրն եւս կարիք ունի լուսարանութեան և տեղանշանների ու բովանդակութեան բացատրութեան, որոնց պէտք է անդրադառնալ առանձին ուսումնասիրութեամբ:

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Նոր-Զուլայ
(Վերջ)

ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԸ ԴԱՐԵՐՈՒ ՄԷՋԵՆ

Օրուան Հայոց Պատրիարքը՝ Աբրահամ Երուսաղէմացի, մի քանի բարձրաստիճան հետեւորդներով կ'այցելէ աշխարհակալ Սալահաթինին. կը յայտնէ իր ժողովուրդին հաւատարմութիւնը, և ներկայացնելով Մուհամմէտի, Ալլիի և Օմարի հրովարտակհաւատարմադրները՝ կը խնդրէ սոյն շնորհներուն և առանձնաշնորհումներուն սիրահաստատումը, և պաշտպանութիւնը իր հօտին համար: Անպատի տալիս՝ Սալահաթին, կարդալէ ետք իր մարգարէին քանոն տեղակայներուն՝ (հալիֆա) Ալլիի և Օմարի հրովարտակները, կը երամայէ հրովարտակով մը հաստատել սոյն գրութիւնները և ինչ որ անոնք տուած էին, ինք եւս կը շնորհէ հայ միաբանութեան:

Չորս երկսիւնակ էջեր զբաղող այդ պատմական վաւերաթուղթէն կ'արտագրենք կարգ մը տեղան կէտեր, որոնք հիմ կը ծառայեն հայ աղիւստեան իրաւունքներուն և սեփականութեանց, և զանց կ'եննք զանազան մանրամասնութիւններ: Ան կը սկսի այսպէս.

«Տրուած Մուգափէթի որդի Մալանտ-սինի կողմէ:

«Գոհութիւն Աստուծոյ՝ որ նուաստիս օնեով Ս. Քաղաքին (էլ Գուտո) դուռները բացաւ ու անոր տաճարները կուտերէ տաքեր:

«Աղօթք և ողջոյն անոր՝ որ մարդկային աղցի խաղաղութեան համար զրկեցաւ, այն է Ապտուլլահի որդի Մուհամմէտ:

«Այս է գոր Մուհամմէտ գրեց և նոյնը Խաստատեց հօգը և փառաւորագոյն և եռյակապ Տաճարին իշխանը՝ Սուլթան Մալանտ-սինի:

«Մուհամմէտի հրամանին հպատակեցաւ նաեւ իսթապալի որդին Օմար՝ մեր տէրը: Ասոր հպատակօրէն յաջորդեց Ապա թալէպի որդին Ալլի՝ մեր տէրը: Մեզ ալ հարկ է հնազանդիլ ու անոնց շաւղներուն հետեւիլ:

«Անոնք քրիստոնեայ ազգերու մէջէն որոշեցին հայոց ազգն ու անոր հաւատակից

Հապէշ, Ղպտի ու Ասորի քրիստոնեայ ազգերը՝ ըստ պահանջման հպատակութեան Աստուծոյ առաքեալին, որուն յաջորդաբար հպատակեցան իսթապալի որդին Օմար՝ մեր տէրը և Ապա թալէպի որդին՝ Ալլի: Ու ներկայս գրուեցաւ թէ՛ յիշեալներուն և թէ՛ առհասարակ բոլոր ազգերուն համար, որոնք Աստուծոյ մեղի յանձնուեցան. հետաւորներուն ու մերձաւորներուն, ծանօթներուն ու անձանքներուն համար գրուեցաւ ասիկա, իբրեւ ակնածական ուխտ և հանրահռչակ վճիռ ու իբրեւ կտակ աւանդելի յաջորդներու, որով երեսնք պիտի գայ անոնց արգարասիրութիւնը:

«Ասիկա վերապահեալ պարտականութիւն մըն է միւսլիմներուն, որոնք արժանապէս կատարել կը պարտին: Ու ո՛վ որ այստեղ արձանագրուածէն աւելին գործէ, անոր պարտնակած ուխտը անարգած կ'ըլլայ, և եթէ հաւատացեալներէն ու միւսլիմներէն մէկը ասոր հակառակի, Աստուծոյ առաքեալին հրամաններուն հակառակած կ'ըլլայ:

«Ասոր (հրովարտակին բսել կ'ուզէ, Վ. Կ.) հաւան գտնուեցան իմ բոլոր աւագաւիս, ազնուականներս ու կենակիցներս և անոնց հետեւողները:

«Արդարեւ, ո՛վ որ ասոր հակառակի, թէ՛ միւսլիմ, թէ հաւատացեալ, թէ թագաւոր, թէ ուրիշ մէկը, անպատուած կ'ըլլայ աստուածային ուխտը, և պարտաւոր՝ դատաստանի ու արհաւիրեալ՝ իր պարտուց:

«Անոնք են հայոց ազգին տեղերը, Ս. Քաղաքէն ներսն ու դուրսը — Մար Եագուպ կոչուած մեծ եկեղեցին (Ս. Յակոբայ վանք), որ Ս. Քաղաքին հարաւարեւմտականօր՝ Սիոնի մօտ կը գտնուի, Ձիթնիի անունով ծանօթ եկեղեցին (Հրշտակապետ) և Քրիստոսի բանտ կոչուած եկեղեցին (Փրկչավանք), Բեթղեհէմ և Նապլուսի եկեղեցիները և Ս. Յարութեան ետին գտնուած տեղը (Լուսաւորիչ եկեղեցին), որուն մեծ հաւաք կ'ընծայեն իրենք և այն

տեղը, ուրիշ բոլոր իրենց կարծիքով՝ լոյս կ'իյլէ, որ է Մեծիայի գերեզմանը, մասն Գոգգոթայի վերին և ներքին մասը և՛ բուն տեղը (հաշափայտին կանգնած տեղը), և Ս. Յովհաննէս եկեղեցին, որոնց համար միւս քրիստոնեայ ազգերու կողմէ չըլլայ որ վեճ տեղի ունենայ:

«Այս տեղերը իրենց տուի, ինչպէս կանխաւ շնորհած էր Աստուծոյ առաքնալը, ես ալ ատոմէ մարդոջութեամբ եկեղեցիներով ու ազօրաստեղիներով ու կրօնաւորներու և ուխտաւորներու բնակարանով, ուր որ ալ գտնուին անոնք՝ քէ՛ լեռներու, քէ՛ ձորերու և քէ՛ այրերու մէջ...»:

«Ու այս հաւատարմագիրը անփոփոխ մնայ իմ ու ինծի յաջորդող եպիսկոպոսներու ու Մուկամէտի տոհմին ու բոլոր հաւատացեալներու և միւսլիմներու կողմէ՝ այժմ և մինչեւ աշխարհի կատարածն ու մինչեւ Տիրոջ երկիրը ժառանգելու ժամանակը ու ան է ժառանգողներու բարին:

«Ասոր վկայեցին ներկայ գտնուող միւսլիմ ու հաւատացեալ եղբայրները:

«Գրանցաւ Ռեճէպ ամառ քամին ու մեր մարգարէին Հիմրէթի հիմն իրար ուրջ տուն ու երբորդ տարին (1187-1188)։ Տէրը վախճանը խաղաղութեամբ աւարտէ» (Տ. Ս. էջ՝ 409-412)։

Երբ կշռենք այս հաւատարմագիրին լման տարողութիւնը, դժուար պիտի չըլլայ հաշուել այն հսկայ դերը, զոր կատարած է Ս. Յակոբայ օրուան միաբանութիւնը, ճշմարտանշաններու համար անապատի անգուսպ վազը, որ իր անցած ձորերը արեան գետակներու վերածելը էր և մարդկային կողմից հոգեւոր շինուած կամուրջներու վրայէն յառաջացուցած՝ իր մոլեգնած բանականները, և իր աշխարհակարական ծրագրերը դուրս հանելու համար կանգ առած չէր ոչ մէկ արգելքի առջեւ, և որուն միակ սրբութիւնը եղած էր միահեծան կայսրութիւն մը Նուպիայէն Միջագետք, Տաւրոսէն Պարսից ծոց։ Եւ անշուշտ Հայ միաբանութիւնը նախատեսած էր նոր պայմաններու էական պահանջը, և իր ճկունութեան, համողկեր յեղուին, պատմական ապացոյցներու կարգին լայն բացած՝ իր զանձանակին դռները, ինքիւնքին պարտադրելով զոհողութիւն ու զրկանք, իրեն փոխանցուած պղծային ա-

ւանդը, դարերու ժառանգը յանձնելու համար իր յաջորդներուն:

Անշինի արարարներն տարեգիրքը կ'աւանդէ թէ «Սայահէտտին կը սիրէր հայերը իրենց հաւատարմութեան համար, այդ պատճառաւ ան երուսաղէմի տիրապետելէ ետք՝ երբ Ս. Յարութեան Տաճարն ալ կ'ուզէ իւրացնել իրբեւ հասարակաց ստացած (ինչպէս բոլոր էին իսլամական եւ իւրացուցած Օմարի Մկրիթը և Լիւդեցիի Վերածած, Վ. Կ.), որ, ըստ միջագային իրաւանց, յաղթականին բաժին կ'իյնար, Հայոց խնդրամբին զիջանելով՝ Հայոց կը վաճառէ գայն...»:

Հայ Սիրոյ տնկած մին ալ կը փրկէր այդ համաքրիստոնէական ուխտատեղին, դատարկելով իր համուռ քաղը, ուր չէր մտած ոչ մէկ լատին կամ յուն լուծայ։ Իսկ անդին՝ երուսաղէմէն արտաքուստ լատիններ երբ իրենց երեսին փակուած կը դռնէին հոս ու հոն մնացած խաչակիր ամբողջերու դռները, կը դիմէին Հայոց, և անոնց մօտ կը դռնէին հայու աւանդական ասպնջակառնութիւնն ու քրիստոնէական անխաբարական ոգին։ Ինչպէս կը յիշուի, Ս. Երկրի բունագուրդ լատիններէն հազարաւորներ ապաստան դառնալէ ետք կ'իյնեան դարպասներէն ներս, և սակայն անոնք եղան երախտամոռաց օտարականներ և տեղ տեղ ստանձնեցին հինգերորդ օրասինի տխուր դերն և փութացուցին, և թէ չգարնեցին, Հայական Կիլիկիոյ դահուսն անկումը, վերջին կամբը չակը Արեւմտեան քրիստոնէութեան:

Սայահէտտինի յաղթանակը կրկին կը ցնցէ եւրոպայի դահերը։ Անդրիոյ Ռիչըրտ, Յրանսայի Ֆրիլիք Բ. և Գերմանիոյ Ֆրետերիք Իսլաւիկները կ'ուխտեն խաչ կրել:

Յրետները կայսրը հսկայ բանակով մը ճամբայ կ'ելլէ 1189-ին։ Դժոխակ պայմաններով կը կտրէ կիլիկիական եւրոպան, Պարսիսները, կ'անցնի Հելլենսպոնտսը և ճեղքելով սիւնուկեան պատնէշները՝ կը հասնի Կիլիկիոյ օրհնարքի սահմանները, ուր կը գտնէ Լեւոն արքային և Կիլիկահայութեան եղբայրական ձեռքը։ Կայսրը արկածով մը կ'ըլլայ զետամոյն։ Տեւտոն բանակը, Սուլայի դուքս Յրետերիքի առաջնորդութեամբ կը շարունակէ իր ճամբան, բայց հարիւր հազարոց բանակէն միայն 5000

ապրիլին կը մտնեն Պաղեստին: Իսկ Ֆրանսայի Ֆիլիպին և Անգլիոյ Րիչըրտին բանակները 1190-ի զարնան կը հասնին Պաղեստինի ծովափները, կը պաշարեն Պողոմ մայիսը, և երկուք մաքառումներէ վերջ, ղոհելով 50,000 հոգի, Սալահէտտինէն կը կորցնեն զայն:

Ֆրանսայի Ֆիլիպի՝ հիւծած՝ կը վերադառնայ իր զահը, իսկ Անգլիոյ Րիչըրտը, քանիցս կը փորձէ իր զէնքի բախտը և Երուսաղէմը աղատագրելէ յուսահատ՝ 1192-ին կը վերադառնայ Անգլիա, փակելով երբորդ խաչակրութեան դատարկ էջերը:

Անապատի տափէ՛ր՝ Սալահէտտին, 1193-ին կը մեռնի: Նորահաստատ կայսրութիւնը կը սկսի քայքայուիլ. Իսլամտենէ վճռաւորներ բաժան բաժան կ'ընեն անոր կայսրութիւնը:

Միջին Արեւելեան այս տկարութիւնները նոր յոյսեր կը ներշնչեն Եւրոպայի խաչապաշտներուն. կը կազմուի չորբորդ խաչակրութիւնը:

Խաչակրաց բանակը, հրամանատարութեամբ Գերմանիոյ Հենրիկոս կայսեր կը գլխի Պաղեստին, ծովու և ցամաքի ճամբով: Յամաքային արշաւախումբը Պաղեստին հասնելուն՝ առանց սպասելու ծովային խումբին (Վատապասը խելու հեռակարով անշուշտ), կը նետուի կռուադաշտ և կը պարտուի չարաշար: Գիշ վերջ կը հասնի ծովային արշաւախումբը և արհմալի բախումներէ վերջ, մեծամեծ զոհողութիւններու պէտք, նախ՝ կ'անդամալուծէ Սուլթանին բանակը, ապա՛յն ի վերջո՛ւ՝ ճակատադրական պարտութիւն մը չորբորդ խաչակրութեան կը վերապահէ տիրու վախճան մը:

Այս Թուրքոյին մէջ, Գերմանիոյ Հենրիկոս Զ. կայսրը կը յիշէ իր արկածաշար հօր՝ Ֆրեդերիկ կայսեր խոստումը՝ շայոց Լեւոն Արքային և Լեւոնին կը զրկէ Թադաւորական ազամանդակուութեա՛յն մը: Կիրիկիոյ Լեւոն Արքան, 1198-ին, Ս. Մննդեան օրը, Տարսուսի Ս. Ստփա մայր եկեղեցիի կամարներուն տակ քագաւոր կ'օծուի ամհախընթաց շուքով: Օծման փառահեղ համդիսութեանց ներկայ կ'ըլլան Երուսաղէմի Հայոց Միմաս Պատրիարքը, Լատին և Յայն ուսուցանիմ, իշխաններ, գորավարներ, ե-

պիսկապոսներ, մեծատուններ, ծովածաւաքագութիւն և կը վերապնդեն Բագրատունեաց և Անիի հիմ յիշատակները:

Իննովկենտհաւոս Գ. պապին նախաձեռնութեամբ կը կազմուի հինգերորդ խաչակրութիւնը, կազմուած առաւելագոյն լատին ցեղերէ: Արշաւախումբը ճամբան, 1202-ին, կը խլէ հունգարական Ջարա քաղաքը, և 1204-ին Պոլիս հասնելուն՝ կը դրաւ Բիւզանդիոնի դահլը, հոն բազմեցնելով Ֆլանտրիոյ Պոստուին դուքսը, Պոլիսը չիփթելով Պաղեստինի հետ, մեքմաւորը նախագասելով հեռաւորէն. ի՛նչ հեղեանք: Բայց մատանբա՛ծ խաչակրութեան այս ձախող փորձերը կը մատթարացնեն Ս. Երկրի քամախտ քրիստոնեաներուն կեանքը. ան նախորիցաց պեղմուններու կ'ենթարկուին Տնօրինական Սրբավայրերը. ուխտաւորներու երթեւեկութիւնը կը դառնայ նահատակութիւն. Երուսաղէմէ դուրս եղած սրբավայրերը կը մնան անհատներու քմահաճոյքին ենթակայ, տեղ տեղ անոնք կը դառնան տաճիկ մեծամեծներու շահաստան, հարիւրաւոր ուխտավայրեր հիմնադրուած կ'ըլլան ու կը վերածուին վարուցանքի դաշտերու, նիւթական միջոցներէ զուրկ հողեւորականութիւնը տեղ տեղ աւարկայ կը դառնայ տաճիկի ծաղրանքին և կարօտ՝ անոր շնորհքին ու սղորմութեան: Եղբայրսոս-Ասորիքի Սուլթան Մելիք Ատիլ, Երուսաղէմ գալով կը կործանէ քաղաքին պարիսպները, կը քանդէ կարգ մը սրբավայրեր և կ'արգիլէ ուխտաւորներու Պաղեստին մուտքը, անհամակիր տարրերուն թիւը չտուաւորացնելու տալով:

Հունգարիոյ Անդրէաս Թագաւորը, Ռոնինոս Գ. պապին թելադրութեամբ կը կազմէ վեցերորդ խաչակրութիւնը: Անդրէասի Հունգար, Պաւարիացի և Աւստրիացի հսկայ բանակը կը հասնի Կիպրոս, հոն կ'անցընէ ձմեռը և իրեն կ'միանան ուրիշ զորասիւններ:

ՎԱՀՂԱՄ ԿԵՕԳՃԵԱՆ

(Շար. 3)

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑՑԸ ԵՒ ԱՐԴԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

Որեւէ դպրոցի կեանքին մէջ, լեզունեբու, պատմութիւններու և կամ թուագիտական և այլ նիւթերու ուսուցումէն առաջ և վեր՝ ամենէն կարևոր տեղ մը կը գրաւէ կարգապահութիւնը (discipline), այլ լատինացի՝ որ կարելիութիւնը, միջոցն ու մանաւանդ մթնոլորտը պիտի ստեղծէ ուսումնական խաղաղ և արդիւնաւոր ջրմաններ բուրեղութիւն:

Դժբախտաբար այս բանը եւս կը թուի կորսնցուցած ըլլալ իր սկզբնական նշանակութիւնը և վերածուած՝ աշակերտները գրեթէ բիրտ ուժով զապօյլու միջոցը բացատրող արտայայտութեան կերպի մը: Սակայն կարգապահութիւնը ճիշդ այս չէ: Դպրոցէն ներս կարգապահութիւնը կապ չունի և չի կրնար ունենալ անտեղի և ոչ՝ հիմնաւոր խստութիւններու, արգելքներու, պատիժներու և ծեծի հետ: Ամենէն առաջ՝ ան դրակամ գրութիւն մըն է, սխտեմ մը, որ չի ժխտեր, այլ կը հաստատէ: Նման լմբոնումով մը, ուսուցիչը չ'ըսեր. «Այս չեա կրնար ընել»: Այլ՝ «Այս մէկը և այս մէկը կրնա ընել», աշակերտին ձգելով հետեւութիւնը՝ թէ «Այդ մէկը» չի կրնար ընել:

Կարողապահութեան սխալ լմբոնում մը կտուրի է պատճառաբանել նպատակի և միջոցներու անճիշդ հասկացողութեամբ մը: Բաղմամբիւ դպրոցներու մէջ, կարգապահութիւնը կը նկատուի միջոց մը՝ աշակերտները հանդարտ պահելու և զսպելու, ու այս մտահոյութեան մէջ աչքան ուժ և կորով և ժամանակ կը վատնուի, որ երկրպագական դիրքի կ'իջնէ դպրոցին հակառակ նպատակը՝ տղոց ուսում ջամբելու վրէժ առաքելութիւնը: Հոս է ահաւասիկ որ կը սկսի զրոգութիւնը նպատակի և միջոցի միջև: Կարգապահութիւնը միջոց մըն է պարզապէս՝ լուսազօրն պայմաններու տակ կրթական և ուսումնական աշխատանք տա-

նելու: Իոկ ինչ որ կը տեսնենք մեր վարժարաններուն մէջ, բնականաբար առմամբ հակառակն է. աշխնքն տղաքը «կարգապահ» պահելը ինքն իր մէջ եւ միջոց եւ նպատակ դարձած է:

Այս անուշութեամբ որքան նշանակալից է այն պարպան՝ որ մեր մանկապարտէզներուն մէջ առանձին պահեր կան, երբ չորս-հինգ տարեկան փոքրիկներ պէտք է աթոռակներու վրայ անշարժ նստին, իրենց ձեռքերը ետեւ կապած կամ սեղաններու վրայ դրած...: Հարցուցէք թէ ի՞նչ նպատակ ունի փոքրիկները այսպէս անշարժութեան դատապարտելը, և ապահովաբար պատասխան պիտի չստանաք: Ի՞նչ սիրտով և յանուն ի՞նչ տրամաբանութեան կամ գրութեան կարելի է պղտիկները պահել չոր դասարանի մը փայտերուն դամուած, երբ այդ կրակի կտորները կ'ուզեն խաղալ, վազել, ցատկել, պարել և երգել. աշխնքն ընել այն բաները՝ որոնց համար դպրութիւն ունի Մանկապարտէզը: Նոյն ձեւով, բոլորովին անըմբռնելի կը դառնայ պղտիկները պահ մը ամբողջ քնացնելը՝ պարտադրելով որ անոնք իրենց գլուխները դնեն գրասեղանին: Եւ որպէս կան կամ այլ երկիրներու մէջ կ'ընեն ասիակ, որովհետեւ մանկապարտէզներուն մէջ առանձին նմաբաններ կան, բոլոր յարմարութիւններով: Քուէն փոքրիկին համար անհրաժեշտ է, այլ ո'չ այն հըռնքը, զոր կը ջանան մեր մանկապարտէզներուն մէջ ջամբել, զայն վերածելով պարտադրանքի մը, ուղածը ընել տարու, «կարգապահութիւն» պորտադրելու տարբի մը:

Եւ այս շփոթութիւնն է որ զլիաւոր պատճառ դարձած է մեր վարժարաններէն ներս անախանձելի կացութեան մը: Անհրաժեշտ է կրկնել և շեշտել՝ թէ կարգապահութիւն կարելի է դրժարդել և ունենալ՝ առանց խստութիւններու և բռնի ուժի. նման կարգապահութիւն մը աւելի տեսական է ու շինարար, քան այն՝ զոր ենթադր-

բարձր կարելի է ստանալ կոնտենեթու և արդյունեցրու հսկայ բանակով մը: Մեր վարժարաններէն ներս ՎԻՅ հրամայականը իր տրէնէ: Նոյնիսի գարոցական պտոյտներու, տարուած վարժութիւնէն, ուսուցիչներ արդիւնեցրու ահապին տարածք մը կը տեղան աշակերտներու զլիտուն, առանց պահ մը անդրադարձալու որ եթէ դրուած կանոնները դրժարդրութիւն՝ օղաք փաստօրէն դատուած պիտի մնան զիրենց տանող ինքնաշարժներու նաւարաններուն կամ դետոյնէն: Կոչ:

Ու ճիշդ այս ձեւով ալ անշարժութիւն մը պիտի տրիք ուսումնական կենսքին մէջ եւս, որովհետեւ խտուցութիւններն ու անընդմիջաբար հսկուած լոյսալու զգացումը աշակերտներէն ներս գասի հանդէպ ոչ ճշմանք կը ձգեն և ոչ ալ հետաքրքրութիւն:

Աշակերտը այնքան շուտ կը տպաւորուի և իր ներքինը հողերանական այնքան նուրբ կառուց մը ունի, որ չափի ամենէն փոքր խախտում մը լայն, խոր և քաղաքական անդրադարձներ կ'ունենայ անոր էութենէն ներս: Ուսուցիչներ յաճախ անդիտակից կը մնան այն իրաւ և բարձրահուն ապրումներուն, որոնք աշակերտին են, չորս տարեկանին կամ տասնեօթին: Մանաւանդ փոքրիկները ամէն բան կը տեսնեն և ամենէն անշուշտ մանրամասնութեամբ իսկ կը տպաւորուին: Հետեւաբար չափէն դուրս դորժադրուած խտուցութիւն մը պտոյտելով անոնց տրամադրութիւնն ու մտածելակերպը, զարդոցն կը վանէ ընտանեկան մտեմիկ ա՛յն մթնոլորտ, որով միայն կրնայ ապրիլ և շնչել վարժարան մը: Ո՞վ չէ տեսած թէ աշակերտներ որքան ուրախ և զուարթ կ'ըլլան երբ ուսուցիչը առաւօտեան փպտուն դէմքով դպրոց կը մտնէ, մինչ անտրամադրելի կը կանան և կամ՝ երբ ուսուցիչը խիստ կամ դալարացող արտայայտութիւն մը կ'ունենայ: Գործադրուած ճանկարգութիւններուն մեծ մասը յաճախ աշակերտներու անդիտակից անդրադարձներ են արտաքին այս պատճառներուն հանդէպ: Դըպրոցէն ներս պէտք չէ գոյութիւն ունենայ հրամայողի և հնազանդողի, իշխողի և իշխւողի մթնոլորտ մը, որ ծնունդ կրնայ տալ ամէն նարդի անկարգութիւններու կամ անտեղի արարքներու: Նման մթնոլորտ մը կը

խաթարէ ուսուցչին և աշակերտին միջեւ դոյուլիւն ունեցող յարաբերութիւնը, չի աւտատու հօրի դուկի միջեւ եղած կապը և հետեւաբար աշակերտը չի սիրեր իր դուստրիչը, իսկ առիւա ամենէն զբախտ պարտալ մըն է, որովհետեւ աշակերտը կը սորոյի միայն օրինով: Եյս պատճառով է որ աշակերտներ լաւ արդիւնք չեն բերեր այն դասերէն՝ որոնց ուսուցիչները չեն սիրեր:

Այստեղէն ալ կը ծագի արդէն դասարանային կարգապահութեան հարցը: Ինչպէ՞ս ձևաւորել դասարանը:

Ասիկա խնդիր մըն է, դր մեր ուսուցիչները յուժած են ընդհանրապէս մէկ ձեւով — ծեծով ու սառտով: Այսինքն՝ դորժադրողները եղած են և կը շարունակեն ըլլալ Տէր-Թորգիկեան դրութեան: Հայ վարժարաններէ ըրջանաւարտներու ականջին որքան ընտանի պիտի չնչեն դրանցին զարնուած քանակին աղմուկը և կամ անճար ուսուցչին ձեռքի ծափերն ու ճառաջները, որոնք մէկ արդիւնք միայն կ'ունենան. խորունկ հաճոյք պատճառել աշակերտներուն...: Պէտք է ընդունիլ որ աշակերտներ շատ զօրուար human մը տուն: Ի՞նչ չկարենան զայն զորժածութեան դէն չի նիշ աշխատանքի մը մէջ, պիտի սկսին դասարանին մէջ խղիկատակութիւններով և անկարգութիւններով ընթացք տալ իրենց ներքին պահանջին: Օրինակ, աշակերտներ շատ կը սիրեն կապիւմը ընել իրենց ուսուցիչներուն: Ինչո՞ւ պատճել զանոնք, քանի որ այդ կապիւմին մէջ իրենք կը զորժածեն տեսնելու, ըմբռնելու և ենթակային մէջ ծիծաղելին զտնկլու ու չափազանցուած ձեւով երեւան բերելու ներքին կարողութիւն մը: Եթէ ուսուցիչը, նկատի ունենալով աշակերտներու այս յատկութիւնը, կարգապահութիւններ և հաւաքութիւն, հոն օղաք առիթ պիտի ունենան դերերու միջոցաւ իրենց ընդունակութիւնները դործի դնելու և բաւարարուելու, միաժամանակ կատարելով զրական աշխատանք մը, որ արդէն դպրոցին ուսումնական ծրագրին ալ մաս պէտք է կաղմած ըլլայ:

Այլապէս, երեւան պիտի գայ ճառուցիչ ծաղրելու տեղը սովորութիւնը, որ շուտով պիտի ընդհանրանայ աշակերտներու մօտ և ստեղծէ կարգապահական ահաբիւն հարցեր:

խայց արդէն հոգերան ուսուցիչ մը փոխանակ խրաշելուս զինք կեղծողներէն, ի՞նք կը փափաքի անոնց կապկումները գիտել, և, ինչո՞ւ չէ, գտնել իր թիրուծիւնները: Նման վերաբերմունք մը որքան ա՛յր և յարգանք պիտի աւելցնէ աղոց հոգիներէն ներս, հոգիներ՝ որոնք մէկական աշխարհներ են ապրումներու, մտահոգութիւններու, երազներու և ...չարածճիւղներու: Աշակերտներ չար են, չարութիւններ պիտի ընեն և «տնկարդ» պիտի ըլլան. սակայն պարզ չարութիւններ նոյնիսկ փափաքիլի են, որովհետեւ ասպպիսի փոքրիկ չեղումներու մէջ է որ յաճախ երեւան կու գան պզտիկներու տրամաբանութեան եղանակները, մտածումները, ձիւրքերը, եւայլն: Կարող և հոգեբան ուսուցիչ մը կը ջանայ աղոց՝ ղէպի անկարգութիւն ասոյ ձգտումը ուղղել թիւրաբար ու զբաղան ուղիներու, և յաճախ չիթիւն պատիճներ սահմանելով հանդերձ, նկատի կ'ունենայ զործուած չարութիւնները, կը վերլուծէ զանոնք և բուսական հետաքրքրական եղբակցութիւններու կը յանգի. եղբակցութիւններ՝ որոնք մեծապէս կ'օգնեն իրեն, աշակերտները հասկնալու իր զգուարիս աշխատանքին մէջ: Եւ ասպպիսի ուսուցիչ մը պարագային, կարգադրանքներ պահելու կամ դասարանը կառավարելու հարց անգամ չի ծագիր, որովհետեւ իր և իր աշակերտներուն միջեւ ստեղծուած է անբախտելի կապ մը, փոքրիկներու ամբողջանուէր սիրով և ուսուցչին հասկացողութեամբ կազմուած: Ուսուցչին համար որքան դժուար է պոռալ և ներսարտիլ՝ ի տես աշակերտի մը անպարտաճանաչութեան: Նոյնպէս, որքան դժուար է համբերութեամբ և սիրով հարցուփորձել, պայմաններ փնտնել և ջանալ գտնել այն պատճառներ՝ որոնք աշակերտը անպարտաճանաչ բրած են: Կանոնները դրուած են մարդոց կողմէ և հետեւաբար օրէնքներ չեն, այսինքն միշտ փոփոխութեան և բարեփոխութիւններու ենթակա են: Հաստատ մնալ և ստատիքօրէն զանոնք դործադրել ջանալ առաքնութիւն մը չէ. ընդհակառակը, կանոնները այս ձեւով մեկնարանելու և գործադրութեան զինել ուղղուել հաստատակամութիւն մը կրնայ բոլորովին անակնկալ արդիւնքներ տալ, որոնք կը խանգարեն

դպրոցին ներքին կեանքը: Այսպէս է որ հայկական վարժարաններէ, և մասնաւոր գիշերօթիկ դպրոցներէ ներս կը ծագին աշակերտական բողոքի զանազան երեւոյթներ, որոնք զգալի կերպով կը ջլատեն տարւող ուսումնական թէ կրթական աշխատանքը:

Աշակերտներ արժանապատուութեան ամենէն խորունկ պագցում մը ունին. յաճախ չեն խօսիր, չեն պատմեր, չեն ըսեր իրենց ընտանեկան պայմաններուն մասին, նախընտրելով պատժուիլ և յանդիմանութիւններ ստանալ: Ուսուցչին պարտականութիւն է դառնալ աշակերտին մեծ եղբայրը, վստահութիւնը շահիլ անոր, այնպէս՝ որ պզտիկը արդէն բնական կերպով դիմէ իրեն և պատմէ իր մտահոգութիւններն ու դժուարութիւնները:

Իսկ նման լաւ և յանձնարարելի փոխարարութեան մը ստեղծման համար, անհրաժեշտ է ունենալ ծնողներու գործակցութիւնը: Առանց այս դործակցութեան անկարելի է կրթական յաջող աշխատանք տանիլ դպրոցէն ներս: Այս երկուքը, ծնողք և ուսուցիչ, հաւասար ազդեցութիւն պիտի ունենան տղուն կեանքին վրայ, և հետեւաբար մէկը առանց միւսին օժանդակութեան դրեթէ ոչինչ կրնայ ընել: Սակայն ինչպէս միշտ, այս կէտին մէջ եւս մեր վարժարանները ետ կը մնան ցարդ, մտածելով որ առ առաւելն նման դործակցութիւն մը աւելորդ ...ճոխութիւն է վարժարաններուն համար: Առարկուի թերեւս թէ ծնողներ յաճախ չեն փափաքիր զործակցել: Այս առարկութեան համահաւասար իրականութիւն է թէ ուսուցիչներ ալ, ընդհանրապէս, չեն փափաքիր իրենց կարգին ընդունիլ զործակցութիւնը ծնողներու, պատճառաբանելով որ այս դործակցութիւնը պիտի ընդունի տեսակ մը անարարատուութեան ձեւ: Նոյնիսկ եթէ այս առարկութիւնը ճիշդ ըլլայ, ի՞նչ կը կորսնցնեն պարկեշտ և իր առաքելութեան գիտակից ուսուցիչ մը՝ իր աշխատանքին պարբերական համարարատուութիւնը ընելով, եթէ անշուշտ իր պաշտօնին մէջ չէ քերտացած:

Բայց այստեղ արդէն կը մտնենք կարգապահական հարցի մը մէջ, որ կապ չունի աշակերտներու հետ, այլ կը վերաբերի

... ուսուցիչներու: Պէտք է խոստովանիլ որ կարգապահութիւնն անուան առկա ուսուցիչներ յամախ կը խնայն ծածկել իրենց անկարողութիւնն ու ուսուցչութեան անատակութիւնը: Անձ մը որ կեանքի մէջ ուրիշ բան ընել չկարենայուն համար ուսուցիչ կ'ըլլայ՝ առ նուազն կը դաւաճանէ մարդկային ու բարոյական ամենէն տարրական սկզբունքներու: Ինչպէ՞ս կարելի է անմեղ փոքրիկներ վատահիշ մարդոց՝ որոնք ոչ մէկ բան դիտեն դատարարաւթեան և կամ մանուկներու հոգին կարգապահ արուեստին վերաբերեալ: Եթէ չեն գիտեր, ուրեմն չեն ալ կրնար սորվեցնել: ... Իսկ եթէ չեն կրնար սորվեցնել, ի՞նչ կրնան ... կարգապահութիւն պարտադրել ու պահել: Ու ասիկա ի՞նչլայ անհամար խոտովթիւններով և ծեծով: Բայց ժանաւանդ ծեծով:

Տակաւին կան մանկապարտիզպանուհիներ, որոնք փոքրիկներ կը պատժեն անոնց դուրսի դրստախաւաններուն դարձելով՝ իրենց մկաններուն ներած ուժով:

Տակաւին կան ուսուցիչներ, որոնք չեն յաշտելի ամբողջ ուսուցչութեան մը առջև տղան ծեծել աջացի՞ր և ձեռքի հարւածներով, այսպէս ոտնակոխ ընելով պրփրիկին ամենէն թանկագին բանը այն կեանքին մէջ. մարդկային արժանապատուութիւնը:

Տակաւին կան ուսուցիչներ, որոնք ապրտակներու տարափով մը կարծէք իրենց մկաններուն մարդանքը կը փորձեն ընել խեղճ և անգործ պոտիկներու երեսներուն վրայ:

Տակաւին կան ուսուցչներ, որոնք անբարատրելի սխառութեամբ մը կամ զայրոյթով, կրնան ժամերով պոտիկներ արեւուն տակ կեցնել և կամ զայն զրկել կէսօրուան ճաշէն:

Երկար պիտի ըլլար թուել շարքը մեր վարժարաններու հնարած պատժներուն և խոտովթիւններուն, որոնք դպրոցը կը վերածեն բանտի մը՝ տիւր, մռայլ և անտանելի: Սակայն ինչ որ ամենէն աւելի անհանդարտացնող է այս բոլորին մէջ, այդ՝ ձեռով մը տուուցչին ապա-բարոյացումն է. որովհետեւ ինչպէ՞ս կարելի է հարուածել պրփրիկ մը, երբ նոյն աղջ պոտիկը փոխադարձելու բոլոր միջոցներէն զուրկ է. ինչպէ՞ս

կարելի է ճաշէ զրկել պոտիկը, երբ պատժող ուսուցիչը ունենայն հանդարտութեամբ և խղճի հանդիսութեամբ կ'երթայ ստաւոթի մը բնական պահանջը գոհացնելու: Տղայ մը ի՞նչ սարսափելի՜ յանցանք կրնայ գործած ըլլալ, որ արժանի նկատուի այսօրու վարդ պոտիկներու:

Մեր վարժարաններէն ներս յամախ կը բարդակայի դատելու և բոտ այնմ վճիռներ տալու անաղաղութիւն մը, մասնաւոր սխառութիւն, սկորնքներն և գործելակերպի յատուկ ուղղութիւն մը: Հետեւաբար, գրեթէ ամէն բան ձգուած է ենթակայ ուսուցչի տուեալ պահու մը ունեցած տրամադրութեան: Այսպէս, եթէ նախքան դպրոցը զալը ուսուցիչը գաւաթ մը կաթ թափած է անուշադրութեամբ նախաճաշի պահուն, իր անտրամագիւր վիճակը պիտի փոխանցէ աշակերտներուն եւս, և ամենէն ժպտուն և սիրելի փոքրիկն իսկ անկարգապահ կամ առ նուազն շատախոս պիտի թուի իրեն: Եւ, պարզապէս չարութիւն մը պիտի արժանանայ ծանր պատիժի: Մինչ ճիշդ հակառակը պիտի պատահի եթէ ուսուցիչը յարտա տրամադրութեամբ մտնէ դպրոց: Այս «տրամադրութեամբ» կամ «տրամադրութեամբ» վիճակներէն չէ՞ որ կախում պիտի ունենայ աշակերտներու կեանքը դպրոցէն ներս: Ուսուցիչը, որքան ալ իր անձնական կեանքը ունենայ, պիտի մոռնայ ամէն բան երբ դպրոց մտնէ և իր ամբողջ ուշադրութիւնը, դիտութիւնն ու կարողութիւնը պիտի տրամադրէ իրեն յանձնուած տղոց՝ որոնց հետոյն է ինք, անոնց անկալութիւններուն կիզակէտը, անոնց երազներն ու իղճերը իրականացնողը: Անշուշտ որ դժուար ասպարէզ մըն է ուսուցչութիւնը. ասպարէզ մը որ կէս միջոցներ և կէս նուիրումներ չի ճանչնար. ասպարէզ մը որ ուսուցչէն կը պահանջէ ամէն բան, փոխարէն տալու համար մէկ բան. մարդկային հաւաքակառութեան նոր և նկարագրով բարձր Մարդեր յնձայած ըլլալու մեծագոյն և անկորուստ պահուակութիւնը:

ԱՐԱՅ ԳԱՆԱՅԻԱՆ

(Շարունակելի՜ 2)

ԵԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

ԵԻ

Կ Ա Թ Ո Ղ Ի Կ Ո Ս

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

27 Մարտ 1965

Թ. 214

Ս. ԷՋՄԻԱՆԻՆ

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանին,
Սրբազան Պատրիարքին Հայոց Երաւագէտի,

Ս. Երաւագէտ.

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Այս տարի Մեծ Եղեռնի յիշատակի տարի, սուգի և ազօքի տարի:
Բայց այսօր նաեւ Սուրբ Զատիկ և մեծ աւետիս Փրկչի յարութեան:
Ինչքան մխիթարական է հայոց սրտերուն համար, տօնել Զատիկը,
տօնել յիշատակը Տիրոջ յարութեան և յաղթութիւնը ընդդէմ մահուան, ոգեկոչելով յիշատակը մեր նահատակաց, ողջունելով վերածնունդը հայ ժողովուրդին ու Հայոց Մայր Երկրին:

Գուցէ աւելի քան երբեք մեր հոգիները հաւատով ու ցնծութեամբ գնդուն, կ'օրհնեն ու կ'երգեն փառքը Քրիստոսի հրաշափառ յարութեան, ու Յանուս փառքը նոր կեանքի կոչուած հայ ժողովուրդին:

Այս աւետիսներով, սիրելի Սրբազան Եղբայր կը շնորհաւորեմք զՁեզ և Սուրբ Էջմիածնէն կը յղեմք աստուածային օրհնութիւն Ձերոյ Սրբազնութեան և Տիրախնամ Աթոռիդ գիւտարեալ միաբանութեան և եկեղեցականազգային կազմակերպութեանց, և համայն Մեր հաւատացեալ զաւակներուն, մաղթելով բոլորիդ անսպառ եռանդ, շինարար ոգի, սիրով միութիւն, աշխատանքի երկար տարիներ խաղաղ, պտղաւատ, ի փառս մեր ազգին և մեր եկեղեցիին:

Շնորհիւ և սէր յարուցեալ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ այժմ և յաւիտեան ամէն:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ՛

ՎԱՋԳԷՆ Ա.

ԵԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Արարական Գուրգոսն Պայրամի տոնին առիթով
Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօգ կողմէ յղուած շնորհա-
ւորականներու ի պատասխան, ստացուած են հետեւ-
եաց հեռագիրները։

18 Ապրիլ 1965, Ամման
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Կը փափաքիմ շնորհակալութիւնս յայտ-
նել Գուրգոսն Պայրամի տօնին առիթով Ձեր
յղած ազնիւ շնորհաւորութիւններուն հա-
մար, և Ձերդ Ամենապատուութեան փա-
րճանցել բարգաւառ կեանքի և առողջութեան
լուսագոյն բարեմաղթութիւններս։

ՌԻԱՍՖԻԹ ԹԵԼ
Վարչապետ

17 Ապրիլ 1965, Ամման
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Կը փափաքիմ շնորհակալ ըլլալ Ձեր ազ-
նիւ շնորհաւորութիւններուն համար, և կ'ա-
ղօթեմ որ այս տօնը կրկնուի՝ մեր պետու-
թեան բերելով ամէն տեսակի յաջողութիւն,
և Ձերդ Ամենապատուութեան՝ առողջու-
թիւն և բարգաւառ կեանք։

ՀԱՊԻՍ ՄՐԱՅԱԼԻ

Բանակի Ընդհանուր Հրամանատար

17 Ապրիլ 1965, Ամման
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Կը փափաքիմ շնորհակալութիւնս յայտ-
նել շնորհաւորական այն հեռագրին համար,
զոր յղած էիք ինձի Գուրգոսն Պայրամի տօ-
նին առիթով, և որուն չէի կրցած անելի
կանուխ պատասխանել՝ Ամմանէն բացակա-
յութեան պատճառաւ։ Ձերդ Ամենապատու-
թեան կը ներկայացնեմ Ձատկական մօ-
տայուտ տօներուն առիթով իմ անկեղծ բա-
րեմաղթութիւններս՝ Ձեր առողջութեան և
երջանկութեան համար։

ՍԱՄԻՐ ՌԻՖԱԻ

Ս. Զատիկ տօնին առիթով, Ն. Ամեն. Պատրիարք
Ս. Հայրը ստացած է հետեւեալ հեռագիրները։

22 Ապրիլ 1965, Անթիլիաս
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Զատկական տօներուն առթիւ Ձերդ Ա-
մենապատուութեան կը ներկայացնեմ մեր
եղբայրական մաղթանքները՝ Ձեր առողջու-
թեան և եկեղեցւոյ բարգաւառման համար։
ԽՈՐԷՆ Ա.

Կաթողիկոս Կիլիկիայ

25 Ապրիլ 1965, Վատիկան
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Անկեղծօրէն երախտապարտ եմք Մեր
Տիրոջ Յարութեան առթիւ Ձեր յղած բարե-
մաղթութիւններուն համար։ Կ'աղօթեմ որ
Յարուցեալ Փրկիչը իր օրհնութիւնները
բաշխէ Ձերդ Ամենապատուութեան, ինչպէս
նաեւ Ձեր հոգեւորականներուն և Սուրբ
Գաղաթի Ձեր հաւատացեալներուն։

ՊՕԴՈՍ Զ.

20 Ապրիլ 1965, Լիգան
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Խորապէս շնորհակալ եմք Ձատկի առթիւ
Ձեր օրհնութիւններուն և մաղթանքներուն
համար։ Կը խնդրեմ որ հաճիք ընդունիլ
մեր այ բարեմաղթութիւնները։
ԱԶԵՐԵՏՕ ԲԵՐՏԻԿԱՍՕ, ԳԵՌՐԳ ԵՍԱՅԵԱՆ,
ՌՈՊԷՐ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ

25 Ապրիլ 1965, Ամման
Ն. Ամենապատուութիւն
Նզիշէ Արքեպս. Տէրտրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Զատկական երաշխաւ տօներուն առի-
թով ընդունեցէ՛ մեր լուսագոյն շնորհաւո-
րութիւնն ու բարեմաղթութիւնները։

ՊԱՀՃԱԹ ԹԱԼՀՈՒՆԻ

● **Եջ. 1 Ապրիլ.**— Իրիկուան Հսկույնի ժառանգչ Նոզ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապունեան, բնաբան ունեւորով՝ «Արտաշուր ժառ. ըստ պատկերի մեղծ» (Երեւ.) Ա. 20)։

● **Եր. 3 Ապրիլ.**— Ս. Բառասուն Մանկանց Սերատուիդ։ Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ի Ս. Գլխադիր։ Ժամարարն էր Նոզ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր։ Վերորերումը կատարուեցաւ Բառասուն Մանկանց նկարին առկէ շահում խորանէն, որոն զիմաց ջրուից կաթնային մը մէջ կը տեմնուէին 40 զոյնողոյն կանթեղներն՝ ստոգապատ ուսանդական ինք խորհրդանշով։

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Գառարազ Ս. Հոր զըլ խաւորութեամբ, Միարանութիւնը ՀՀԽաշախաշով մուտը դարձեց Ս. Եարութեան Տանար։ Ս. Գերեզ մանի(*) ոխովէ ետք, Բապուն ինչա Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր պաշտուեցան երկերուն ժամերգութիւնն ու նախատեսակը։ Այս կատարուեցաւ Տնորինական Սրբատեղեաց այցելութեան շանդիստար Բապուն Տանարէն ներս։ Բապունայեան Նոզ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր։

● **Կեր. 4 Ապրիլ.**— Դառաւորին։ Գրիգորային և ուսուստեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ։ Այս Ամեն. Գառարազ Ս. Հայրիկ Հանդիսար։ Ս. Գառարազ մատուց Բերետտար։ Ս. Գերեզմանին վրայ, որմէ ետք նախադանց նոյնին և Գառաճախաշույն շուրջ կատարուած մեծահանգիստ Բապուն։ Բապունը վերջապա Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ։

● **Եջ. 8 Ապրիլ.**— Իրիկուան Հսկույնի ժառանգչ Նոզ. Տ. Կիրակ Վրդ. Գառարազ, ներկայացնելով աղօթքն ու ողորմածութիւնը իրեն երկու կորեւորողոյն զործանները՝ մեզ որբութեան ու կատարելութեան առաջնորդով։

● **Ուր. 9 Ապրիլ.**— Նախատեսակին Ի Ս. Եանդր նախադանց Լուսաւորապետ Գերդ. Տ. Հայրիկ Արեւիկ։

● **Եր. 10 Ապրիլ.**— Ս. Հորմ Մեղայ Գրիգորի Լուսաւորչին Մուռն Ի Վիրապ տօնին առթիւ, առաւօտեան ժամերգութիւնն էր Ս. Լուսաւորչի մատուցը իր Հանգաւորաբանէ Բապունով փոխադրուեցաւ։ Այս Կերան, ձեռնարկ Լուսաւորապետ Գերդ. Տ. Հայրիկ Արեւիկ։ Այս Ս. Գառարազ մատուցուեցաւ Մայր Տանարէն առաջատան Ս. Լուսաւորչի Աղետին վրայ։ Ժամարարն էր Նոզ. Տ. Վաչէ Արդ. Ինճախանեան։

— Կէսօրէ ետք, Գերդ. Տ. Սուրէն Արեւիկ զիսաւորութեամբ, միարան Հայրիկ ինճախաշինքով

բարձրացան Զիթնեաց Լեռ, ուր Համարաբան սրբատեղույն մէջ և սնդ կատուեցան մեր վառածմուտեան տակ տղայուեցան երկերոյն ժամերգութիւնն ու նախատեսակը։ Իրիկուան Հսկույնի կատարուեցան Վեկեղեցի և Հսկուան կարգեր, ու ապա գրեւորային և առաւօտեան ժամերգութիւններ։ Մատուցուեցաւ նաև Ս. Գառարազ։ Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Սրբապային Տնուալը՝ Նոզ. Տ. Վահան Արդ. Բապուն։ Ուշ գրեւոր Միարանութիւն և Կատարութիւն վերադարձան Մայրավանդ։

● **Կեր. 11 Ապրիլ.**— Գալստեան։ Առաւօտեան ժամը՝ 8-ին, Լուսաւորապետ Գերդ. Տ. Հայրիկ Արեւիկ զիսաւորութեամբ, Միարանութիւնը ինճախաշինքով բարձրացաւ Զիթնեաց Լեռ և ՀՀԽաշախաշով մուտը դարձեց Ս. Եարութեան Տանար։ Ս. Գերեզ մանի, ուր մեր վառածմուտեան մէջ պատարապեց Նոզ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր, երկնողորմական խաշ և զուգին։

● **Եջ. 15 Ապրիլ.**— Երեկոյան, Մայր Տանարին մէջ տղայուեցան Մեն Գահաց Վեկեղեցի Գերդին ժամերգութիւնը։

● **Ուր. 16 Ապրիլ.**— Առաւօտեան, Մայր Տանարին մէջ պաշտուեցաւ Մեն Գահաց Արեւաշաշիկ վերին ժամերգութիւնը, իսկ Կէսօրէ ետք՝ վերին Անաղապաշինքով ժամերգութիւնը։

● **Եր. 17 Ապրիլ.**— Յիշատակ յարաբան Վազարու։ Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ի Ս. Գլխադիր։ Ժամարարն էր Նոզ. Տ. Վաղար Արդ. Մաշաւորեան։ Ս. Գառարազը ընթացին Ս. Բաղար մանուշ. Երկերգական վարժարանի երկուստ աշակերտութիւնը, ինչպէս նաև օտար վարժարաններու նախ առաւօտեան ստացան Ս. Հայրիկութիւն։

— Կէսօրէ ետք մուր Յիշակ վաղաւոր Մաղկադարգի տօնին առթիւ, Ամեն. Գառարազ Ս. Հոր զիսաւորութեամբ, Միարանութիւնը ՀՀԽաշախաշով մուտը դարձեց Ս. Եարութեան Տանար։ ուր պաշտուեցան երկերոյն ժամերգութիւնն ու նախատեսակը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ։ Այս կատարուեցաւ Տնորինական Սրբատեղեաց այցելութեան Հանդիսար Բապուն Տանարէն ներս։ Բապունայեան էր Նոզ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապունեան։

● **Կեր. 18 Ապրիլ.**— Մաղկադարգ։ Իրեկոյան և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ի Ս. Եարութիւն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին մէջ։ Ժամարարն էր Նոզ. Տ. Տաթև Արդ. Ղազարեան։ Ս. Գառարազն էր Կատարուեցաւ մեծահանգիստ Բապուն Բերետտար։ Ս. Գերեզմանին և Գառաճախաշույն շուրջ, զիսաւորութեամբ Լուսաւորապետ Գերդ. Տ. Հայրիկ Արեւիկ։ Բապունայեան ի մեռն առնէին արձաններ և ձիթնեի ստեղծ, իսկ մեր Բապունին կը հետեւէին Դպրոց և Առաւոյ Բապունները։ Արտաւորութիւնները աւարտեցան ժամը 1.30-ին, որմէ ետք Միարանութիւնը շարժուեց Զամար Կալ զեղի Մայրավանդ և Հայր Բաղի մուտքէն ձմր դիտորհարար շարականը երգելով բարձրացաւ Գառարազարան։

— Կէսօրէ ետք, Ս. Եանդրեանց շեղադարձուած Մաղր Տանարին մէջ կատարուեցաւ նախ Անաղապա

(*) Այս տօնին, ընկալելով տղորութեան համաժայի, Ս. Գերեզմանի ալտուն հաւ, Միարանաշինքը Բապունով կ'իմէր Գիտ հաշի տար, յախտ և յերկապագութիւն Սրբապային, ուր կը պատկանի Կատարու և այս տարին երկու տարով, Չեկան մամ, կը դրուի Հայոց սրաւադարձեան մերին։ Այս տարին, Հատին Գիտ հաշի տարին մերս ընդամանը Զորդարան մեծաւարկաւ ըլլալով, կարելի չեղաւ այս իրաւունքը յարգել։

տանք, Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպ.ի նախագահութեամբ, և ապա որսան յառուկ շարժաններով ընդմիջեալ երեկոյան ժամերուծիւնք և Շոմբրացիքի խորհրդաւոր արարողութիւնը, որուն ընթացին չորսը. Տ. Գերշ. Վրդ. Գարիկեան Աւագ Սեղանի բնէն կարգաց Նոյեմբ. սիրով և հաւատքով վարպետը բացող յարեցաւ ուխտաւորաց անուանացանկը, և կու ըրաւ բոլորին որ իրենց լուսանեալով հպատանի Արուսեակի Ազգ. Բուժարանին Այդ նպատակաւ, պնակներ գետեղուած էին եկեղեցւոյ զոյգ ծառքերուն:

● Գշ. 20 Ապրիլ.— Աւագ Երեմիայի (Յիշատակ Տառն Կուսածոց) և Անուան Ս. Աստուածածնի: Ս. Գառաբաղը ժառանգուեցաւ Ս. Թարութեան Տաճարի դասին վրայ բացուող Ս. Յովնանու Անտարանի Նայապատեն ժառանգ մէջ: Ժամարարն էր չորսը. Տ. Գերշ. Վրդ. Գարիկեան, որ ապա զլիաւորեց Տաճարէն ներս կատարուած Տեօրինակի Սրբաւեղեաց ուղեւորութեան Բաժնի:

● Եշ. 22 Ապրիլ.— Աւագ Լիմանայի (Յիշատակ Բնորդաց): Առաւտուն, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Շարք Ազալարողաց: Կարճ զառարէ մը ետք, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ ժառանգուեցաւ Նահիդուար Ս. Գառաբաղ: Ժամարարն էր Գերշ. Տ. Առդիկ Եպս. Ղազարեան: Կարգացուեցաւ Ս. Բարեղ շարքաւոր չորսը: Բազմաթիւ հաւատացեալներ առացան Ս. Ղազարեանին:

— Կէտրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Վանաւորացի կործող, աղաւթիկ խորհրդաւորութեամբ և նախագահութեամբ Ամեն. Գառաբաղ Ս. Հօր: Լուսացումի արարողութիւնէն ետք, ըստ սովորութեան, Անկիւրան Գերշ. Արքեպ.ը զգեստաւորուելով և Աւագ Սեղանի բարձրանալով, Անկիւրէն լեղաւով կործող Ս. Անտարանի: Արարողութեանց ինքեայ եղանակով. Մուսաբաղը, ինչպէս նաեւ պետական զէմբեր և Հիպատոսական մարմիններէ բարձրանալուն հրաւիրեցան:

— Ժամը 5-ին, փոքր Բաժնի մը ուղեկէց Ս. Լեռնապատեցաւ եկեղեցին (Գրիգորի Առաջին Բանար): Ս. Արքեպ.ի ծառին ուղեւ կատարուեց Բեաւարանի ընթերցումէն ետք, եկեղեցիի Տեսուչ չորսը. Տ. Արշակ Արք. Սուլայանեան խօսեցաւ Յիսուսի շարժանաց խորհրդակցին շուրջ, ուխտաւորներուն առաջ նաեւ պատմական նոր վանքին:

— Իրիկուտի ժամը 7-30-ին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Վանաւորացի կործող, տարազեցիկ խորհրդաւորութեամբ, որ տեսն ընկելու կէս գիշեր: չորսը. Տ. Շահ Վրդ. Անթանի կու զարդով մը վեր Նահեկ շարքի գիւրջուան փրկարար նշանակութիւնը:

● Ուր. 23 Ապրիլ.— Աւագ Ուրբաթ (Յիշատակ Խաչիւրեան), Կէտրեն, Ս. Թարութեան Տաճարի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիկ եկեղեցին մէջ կատարուեցաւ ՎՍ. Ուղեւորութեան կործող, նախագահութեամբ չորսը. Տ. Գերշ. Վրդ. Գարիկեան:

— Կէտրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Տեօնահանգեալ Վարդանի կործող: Նահիդուար

էր Ամեն. Գառաբաղ Ս. Հօրը: Ներկայ էր մեծ թիւով ժողովուրդ:

● Եր. 24 Ապրիլ.— Աւագ Երեմիայ (Ճրագաւոյց Ս. Զատիկի): Առաւտուն ժամը 8-ին, փոքր Բաժնի մը, զլիաւորութեամբ Աւագ Բարձրան չորսը. Տ. Գերշ. Վրդ. Ս. Եկեղեցւոյ Ս. Թարութեան Տաճար, և Գառաբաղ Վանար Տաճարի դրան պաշտուական բացումը:

— Ժամը 10-15-ին, Ամեն. Գառաբաղ Ս. Հօր զլիաւորութեամբ, Միաբանութիւն և ուխտաւորութիւն մեկնեցաւ Ս. Թարութեան Տաճար, ուր յաւերգար կատարուեցան Լուսաւորայի շրջաւոր, Նահիդութիւն ու Բաժնի: Ժամը 1-ին, Յունաց Բաժնին ետք, Յունաց Ամեն. Գառաբաղն ու մեր Լուսաւոր չորսը. Տ. Գերշ. Վրդ. Գարիկեան, զգեստաւորուած, մտան Ս. Գերշ. ման, ուրիշ զարդ մը ետք զուրս պիտի դար նուիրական լոյսը, որով պիտի լուցուէին Տաճարէն ներս խոնոտ բազմազգ և բազմահազար հաւատացեալներու մոմեր, ստեղծելով ընդհանուր խաղաղութեան, մինչ զուարթութիւն կը հնչէին Նահիդական և յուսանքի թուր զանգիւն ու կոնքանները Տաճարին: Լուսաւորներն ալնթարթի մը մէջ նուիրական լոյսը կը հասցնէին Ս. Գերշ. մանին Նայալ վերնատան երկ պատուարէն մէջ իր սակը զրուած Ամեն. Գառաբաղ Ս. Հօր, որ տնով կ'որհնէ վարճ խոնոտ ուխտաւորաց բազմութիւնը: Ամենայն Ս. Գերշ. մանին շուրջ ընթացեալ կ'առնէ մեր Բաժնի, զոր կը զիտարէր չորսը. չորսը. Լուսաւոր Վարճ՝ եպիսկոպոսական խոր ի դուրս, և որուն կը հետեւէին Ղազար և Աստուր Բաժնիները: Ժամը 2-30-ին, Միաբանութեան վերադարձը: Մայրացիներ, Գարիկ Բնորդի դիմաց, Ամեն. Գառաբաղն ու չորսը. Լուսաւոր զգեստաւորուեցան, մինչ զպիտիներ երեկ սկսած Թարութեան շարժանները: Բաժնի վերջացաւ Մայր Տաճարին մէջ:

— Ժամ մը ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Ճրագաւոյցի արարողութիւնը, որուն առաջին Աւագ Սեղանին վրայ ժառանգուեցաւ Իրիկեան զէմբ խորհրդաւոր Ս. Գառաբաղը, զոր ժառանգ չորսը. Տ. Ներսէս Վրդ. Բազմուեան: Ապա Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպ. Նախագահեց Ս. Զատիկի նախատեսակին, որմէ ետք Վանար յարեալ շարժանը երգելով Միաբանութիւնը բարձրացաւ Սեղանատուն՝ ընթերցել:

● Կիր. 25 Ապրիլ.— ԶԱՅՈՒ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՄԻՆ: Գերշ. ման ժամը 2-ին, Միաբանութիւնը արթուն է արդէն ու կէս ժամ ետք Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպ. զլիաւորութեամբ, կը մեկնէ Ս. Թարութեան Տաճար, ուր կը պաշտուի ստուտան ժամերգութիւնը մինչև Վարդը, Ս. Գերշ. Լուսաւորիկ եկեղեցին մէջ: Ապա Միաբանութիւնը զգեստաւորուելով կ'իյնէ Ս. Գերշ. մանին շրջաւոր, ուր արարողութիւնները բարձրացնելու յետոյ կը կատարուի մեծահանգեալ Բաժնի Գրիգորի Ս. Գերշ. մանին և Գառաբաղուեցաւ շուրջ: Մեր Բաժնիներ կը հետեւէին Ղազար և Աստուր Բաժնիները: Բաժնի ընթացքին

կատարուեցաւ ՎԱՊՀ-ում: Առաւելեան ժամը 6-30-ին, հանդիսաւոր Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Բրիտանի Ս. Գերեզմանի վրայ: Ժամաքան էր Լուսարարական Գերբ: Տ. Հայրիկ Արքեպ. Արշան-եան: Ժամը 9-ին, Միաբանութիւնը, գլխավորութեամբ Ամեն. Գատարազ Ս. Հօր, ճամբայ ելաւ դէպի Մայրավանդ եւ Հայոց Թաղի մուգէն Յարութեան շարականներու երգեցողութեամբ բարձրացաւ Գատարազարան:

— Կէսօրէ ետք, Մայրավանդի մէջ քակին մէջ կատարուեցաւ Զատիկահիւնի մէջ ՎԱՊՀ-ում: Հանդիսական էր Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը:

● Բշ. 28 Ապրիլ.— Ծիշատակ Մեղանց: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանի վրայ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Գատարազ: Գատարազին էր Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը, որ խօսեցաւ յոյժ տպաւորիչ խորոզ մը Յարութեան տաղութեան մասին, ընտրան ունենալով՝ «Ճանաչել զիս եւ զգործութիւն յարութեան նորոյ՝ Առաքելային խօսքը: Յետոյ ուխտաւորներուն խոսեցաւ Երուսաղէմի բացառիկ նշանաբաններն ու անոր Արքավանդին ներս յընթաց դարուց արիւնով ու անասնման զոհողութիւններով շահուած մեր իրաւունքներուն մասին ու փափգ իր բարոյր»՝ անոն ուղղուած ողբերթի խօսքերով: Ս. Գատարազին ետք, Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը, ամպշուրմանի ներքեւ եւ Ս. Խաչատուրի մատուցեց ի մենին, նախադահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարած մենանշնչեց թափօրին, որուն աւարտին երգուեցաւ «Հանապարհօր», յապաղագէս ուխտաւորաց համար: Ապա Միաբանութիւնը «Քրիստոսո Յարութեան» շարական երգելով բարձրացաւ Գատարազարան, ուր Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը «Գահակոնի»-ով փափգեց հանդիսանութիւնը:

● Դշ. 27 Ապրիլ.— Գ. Օր Ս. Զատիկ: Ըստ սովորութեան, Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Ս. Գրէ-խաղի մատարն մէջ: Ժամաքան էր Հոգի. Տ. Վահան Արք. Թովաթեան: Ապա Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. Նաղարանի նախադահեց Գատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ ինդրամատոյց ուխտաւորաց ներկայութեամբ, հոգեհանգստեան համար:

● Դշ. 28 Ապրիլ.— Այս առթիւ, Ս. Կոյսի Աւետիան տօնը Աւագ Եօթնեակի ընթացքին հանդիպած ըլլալով, կարեւոր չղջաւ կատարել իր բուն օրին: Առաջ, Զատիկ տօները աւարտած ըլլալով, որոշուեցաւ 29 Ապրիլին կատարել Քրիստոնէական եկեղեցւոյ կարեւորագոյն տօներէն այս մէկը, որուն նախատեսուի այս երեկոյ պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, Լուսարարական Գերբ: Տ. Հայրիկ Արքեպ. նախադահեցութեամբ:

● Եշ. 29 Ապրիլ.— Այսօր կատարուեցաւ Ս. Կոյսի Աւետիան հրաշափառ տօնը: Առաւելեան ժամը 8-ին, Գերբ. Տ. Նորայր Եպ. Գլխավորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գերբ-սեմանի ճորը ու զանաւարակով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տէրմօր Ս. Գերեզմանին վրայ հանդիսաւոր Ս. Գատարազ մատուց Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. Նաղարանի՝ եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԷՔ

● Ուր. 5 Մարտ.— Կէսօրէ ետք, Յոյն-Կաթոլիկ Գատար. Փոխանորդ Գերբ. Տ. Ճիւղայիկ Եպ. Ապա-Մաստայի յուղարակաւորութեան, իրենց եկեղեցւոյն մէջ, ներկայ եղան Լուսարարական Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Աւագ Թաղական Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ., Արթ. Տ. Կարապետ Գնչյ. Անդրէասեան եւ Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Դշ. 16 Մարտ.— Ս. Գաղաթայ այցելող Գու-վէնդերի Եպիսկոպոսի (Անյուլայի) եւ իրեն ընկերացող ուխտաւորաց խումբին ի պատիւ Ամպաստօր պանդոկին մէջ տրուած Բէյազեդեանի ներկայ եղած Լուսարարական Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ., Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. եւ Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Բշ. 22 Մարտ.— Արար Լիկանէ Հինմարեկութեան Բանաճեակին ութիւ, Ամպաստօր պանդոկին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարական Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ., Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. եւ Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Դշ. 30 Մարտ.— Միտին Արեւելքի Ամերիկեան Բարեկամներու Ընկերութեան փոխ-նախագահ Տիար Հարոյտ Մայնըրի եւ իր տիկնոջ ի պատիւ, Տէյթթ Ճօրճ Նորակաւոյց պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Լուսարարական Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ., Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. եւ Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Դշ. 31 Մարտ.— Երեւանի Տեառն Հոգի. Տ. Եփրէմ Վրդ. Մամուր վերադարձաւ Եղեպատի իր երկամեայ արձակուրդէն:

● Բշ. 12 Ապրիլ.— Իսլամաց Գուրոյան պարամի տօնին առթիւ, Կէսօրէ տոռը, Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ., Դիւանապետ Հոգի. Տ. Ծահլէ Վրդ. Աճէմանի, Աւագ-Թարգման Հոգի. Տ. Գէորգ Վրդ. եւ Տիար Կարպիս Հինդլեանի, Նորաւարական այցելութիւն տուաւ Գաղաթայ Վահ. Մուհամմեդին, Ընդհ. Ուսմիկանդտեան, Ձինուրական Ընդհ. Հրաժանատարին, Գաղաթայեան, Մէլուական Արարիոյ Հնչյապատին եւ նախկին Կառավարիչ Էմիլ Նուսեյրի:

— Նոյն առիթով, Ամեն. Գատարազ Ս. Հայրը Նորաւարական հեռագրի մը յղեց Ն. Վեհ. Թաղաւորին՝ Ամենին Արքեպի:

● Եշ. 15 Ապրիլ.— Երգանանի Հաշիմական Թաղականութեան վերջին Գահաժողովի նշանակուած Իշխան Հասանի Երուսաղէմ պաշտօնական այցելութեան առիթով, Գատարազարանին կողմէ Կառավարչատուն դիմաւորութեան զայնք Լուսարարական Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. եւ Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Ուր. 16 Ապրիլ.— Կէսօրէ տոռը, Ս. Ուխտի Միաբան Գերբ. Տ. Առողիկ Եպ. Զաղարան Հայաստանէն դալով ժամանեց Ս. Աթոռ: Ընդունուեցաւ զՀրաշափառումը, եւ Ս. Դիւանդրի մատարն մէջ իր ուխտը կատարելէ յետոյ եկեղեցւոյ մէջ Ս. Յարութեան Միաբանութեան եւ ներկայ ժողովուրդին փոխանցեց Ն. Ս. Օծանութեան Հայրական ողբերներն ու

բարձրացաւ Պարտիաբարձրին Գերշ. Սրբազանը Յօրէր Ծնաց ձեր մէջ, մատոյց Առաջ Հինգշաբթիի չափազանց Ս. Պատարագը և յոյն սրբ կէտերէն հաշմէ մեկնեցաւ Պաշտատ, Վեհափառ Հայրապետին կողմէ նշանակուած ըլլալով Առաջնորդ Իրաքի Հայոց:

● Գշ. 20 Ապրիլ.— Եւրոպացոյ Ս. Զատիկ տօնին առիթով, կէսօրէ առաջ, Լուսաբարձարեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպօ., ի դուռն Միաբանութեան, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Ֆրանչիսկեանց Գերշ. Կիւսթոտին և Լուսինաց Ամեն. Պատրիարքին: Ապա, բնկերակցութեամբ քարտուղար Տիար Կարպիս Հինգիւնի, յոյն առիթով այցելեց Պապական Նախարարին, Անկիթեան Արքեպօ.ին և Արար-Անկիթեան եպօ.ին: Իսկ Հոգւ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամաթ, բնկերակցութեամբ Հոգւ. Հայրերու, այցելեց Յոյն-Կաթոլիկ Համայնքի նոր Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Օկիւսթին Ծարաւ Նուր-ին, Հայ-Կաթոլիկ Համայնքի Մեծաւորին, Մարտիրոս Համայնքի եպիսկոպոսին և Լուսաբակաւնեւորու ու Արար-Լուսաբակաւնեւորու երջնեւորին:

● Բշ. 26 Ապրիլ.— Մեր Ս. Զատիկ տօնին առիթով, կէսօրէ առաջ ժամը 11-ին, Պատրիարքարան այցելութեան եկան Քաղաքի Վեհ. Մուհաֆիզը, բնկերակցութեամբ Հոգւ. Ոստիկանպետին, Զինաւորական Ընդհ. Հրամանատարը և այլ բարձրաստիճան անձնակազմութիւններ:

● Գշ. 27 Ապրիլ.— Նոյն առիթով, առաւօտեան ժամը 9-ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ի դուռն Միաբանութեան, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Եւսեփ Ամեն. Պատրիարքին:

— Ժամը 9:30-ին սկսեալ, Քրիստոնեայ զօտը յարանուանութեանց բազմ հոգեւոր պետերը յաջորդաբար այցելեցին Պատրիարքարան: Այցելեցին նաեւ Անգլիկան Հիւպատոսը, Պապական Գերշ. Նախարարը և Վեհ. Քաղաքապետը:

● Գշ. 28 Ապրիլ.— Եոյն առիթով, կէսօրէ առաջ, Լուսաբարձարեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպօ., բնկերակցութեամբ Հոգւ. Հայրերու, այցելեց Ղըզտոյց, Ասորոյց և Հապէշաց Գերշ. եպիսկոպոսներուն:

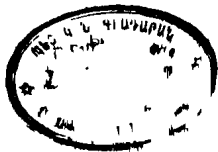
● Ուր. 30 Ապրիլ.— Կէսօրէ հաշ, Յոյն-Կաթոլիկ Համայնքի Հոգեւոր Հովիւ և Պատր. Փոխանորդ Կոնստանտին ձեռնադրուեց Նպս. Ապու-Մատասի յիշատակին Եմիթ վարժարանի մէջ կատարուած պահանջներին, Պատրիարքարանի կողմէ ներկայ դանուեցաւ Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուճեան:

ԵՐԱՌՈՒՄԱԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆ

Երաթ, 27 Մարտ 1965-ի երեկոյեան ժամը 7-ին. ժողովրդավարական Կարմարանի և Ընծայարանի լսարանին մէջ տեղի ունեցաւ երաժշտական երեկոյ մը. նուիրուած հայ ակամաւոր երաժիշտ Մակար Եկմայեանի:

Վարժարանի և Ընծայարանի Դաստիարակ Պրմ. Յ. Պուսիգումեանի թացման խօսքէն ետք, Գ. Պատարանի սան Նազարէք Գոմորայեան հասկացողութեամբ արտասանեց Վահան Թէրեւանի «Գողթան» երգիչները, իսկ սաները կազմուած Երգչախումբը, զինկապարտեամբ Տրգ. Տիրան Սամուրեանի, կատարեց Եկմայեանի զաշմարտած «Յամենայն»-ին: Ընծայարանի Ու. Կարգէն Տրգ. Գաբրիէլ Թաշմեան մենկերգեց Եկմայեանի «Պապ աղբի մօտը», որմէ ետք Մակար Եկմայեանի կիսմմ ու զարծը յաջորդութեամբ ներկայացուց Բարեշնորհ Յովհաննէս Մարկաւազ Այվաղեան: Ամ, ընելէ ետք կիսագրեպեանը մեծ երաժիշտին, համգամաբօրէն անդրադարձաւ հայ երաժշտութեան վիճակին՝ ԺԺ. դարու երկրորդ կէտին, և ցոյց տուաւ Եկմայեանի տարած աշխատանքին չափն ու կշիռը՝ մեր տոհմիկ երաժշտութեան զարգացման առնչութեամբ:

Յաջող այս քանխօսութենէն ետք, Բ. Պատարանի սան Յարութիւն ձնկերան կարգաց Գաբրիէն Լեւոնեանի «Եիս վերջին Այցելութիւնը», իսկ երգչախումբը կատարեց Եկմայեանի «Ազնիւ Ընկեր» և «Գովեա երուսաղէմ»-ը: Փակման խօսքը բրուա Հոգւ. Տ. Արշակ Արեղայ հաշատուրեան, որ այս յաջող երեկոյին համար իր գոհունակութիւնը յայտնելէ ետք, շնորհաւորեց յայտագրին մաս առնողներին ու քարեշնորհ բանաստեղծ, մաղբիւրով որ մնամ հաւաքողներին աւելի յանախաղով ըլլային: Երեկոն փակուեցաւ «Հինքնական» ձուրքութեան գիշերային եղբարով:

**«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԱՆ ՄԱՏՆԵՄԱԴԱՐԱՆԸ
ԵՆՈՐՀԱՎԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀՆՏԵՒԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Սփեռնաճարտ. թեան Հեռ Մշակութային Կապի Գործունէն ստացուած են հետեւեալները.
- ա. — Բաժնէր Մատենադարանի — Թիւ 7: Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն: Երեւան, 1964, էջ 435:
- բ. — Մայրամուտից Առաջ — Համո Սահեան: Երեւան, 1964, Հայպետհրատ, էջ 214:
- գ. — Երկերի ժողովածու — Պերճ Պուշեան: Զ. Հատոր: Երեւան, 1964, Հայպետհրատ, էջ 721:
- դ. — Երկեր — Առաքեալ: Երեւան, 1964, Հայպետհրատ, էջ 433:
- ե. — Քարավաններ Դեռ Քայլում են — Սիլվա Կապուտիկեան: Երեւան, 1964, Հայաստան Հրատարակչութիւն, էջ 530:
- զ. — Երկեր — Ալեհէ Բակունց: Բ. Հատոր: Երեւան, 1964, Հայպետհրատ, էջ 621:
- է. — Երկերի ժողովածու — Բաժնէր: Ե. Հատոր: Երեւան, 1964, Հայպետհրատ, էջ 547:
- ը. — Երկերի ժողովածու — Բաժնէր Պատկանեան: Բ. Հատոր: Երեւան, 1964, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 382:
- թ. — Հայ Նոր Գրականութեան Պատմութիւն — Գ. Հատոր: Երեւան, 1964, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 757:
- ժ. — Հայկական ՍՍԻ Քարտէզ — Երեւան, 1959, Հայպետհրատի հրատ: Հայաստանի ՍՍԻ Գիտութիւններու Ազգային Կոմիտէի ստացուած են հետեւեալները.
- ա. — Հայ ժողովրդական Հէֆաթներ — Ա. Բ. Հատորներ: Երեւան, 1959, էջ 689, 657:
- բ. — Կարգադրոյթային (սրտաբանութեան) լարեր — Թիւ 1, 2, 3: Խմբագրութեամբ Փրոֆ. Լ. Ա. Յովհաննիսեանի: Երեւան, 1956, 1958, 1960:
- գ. — Երկերի Լիակատար ժողովածու — Ե. Արովեան: Գ. Ե. Ը. Բ. Հատորներ: Երեւան, 1947, 1950, 1958, 1959:
- դ. — Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի — Հ. Անանեան: Ա. Գ. Հատորներ: Երեւան, 1952, 1957:
- Երեւանի Մշակոյցի Անուան Մատենադարանէն ստացուած են հետեւեալները.
- ա. — Բաժնէր Պատմութիւններ — Յովհաննի Սեփարատեան: Աշխատասիրութեամբ Վ. Գ. Գեորգեանի: Երեւան, 1964, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 234:
- բ. — Կանոնադրոյթ Հայոց — Ա. Հատոր: Աշխատասիրութեամբ Վ. Յակոբեանի: Երեւան, 1964, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 740:
- Հայաստանի Պետական Մատենադարանէն ստացուած են հետեւեալները.
- ա. — Զէյթունի Հերոսամարտը — Վ. Գ. Մելիքեան: Երեւան, 1960, Հայպետհրատ, էջ 114:
- բ. — Երկերի ժողովածու — Յ. Պարոնեան: Ա. Հատոր: Երեւան, 1962, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 483:
- Սայաթ Նովա — Խաչեր: Նուէր Գուհար Ազնաւուրեանէ: Երեւան, 1963, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, էջ 140:
- Մեղքի Քարը — Ե. Պէլիթաշեան: Նուէր Գր. Միլիքեանէ: Պէյրութ, 1960, Տպ. Մեւան, էջ 81:
- Յազուր — Ե. Պէլիթաշեան: Նուէր Ըստ Վերնոյ: Պէյրութ, 1953, Տպ. Համալսարանի, էջ 27:
- Հայ Ազգային Ոգին Մեր Ներկայ Աշխարհադարձ Մէջ — Լ. Մոզեան: Նուէր Ըստ Վերնոյ: Փարիզ, 1960, Տպ. Ա. Տէր Յակոբեան, էջ 82:
- Արուստագէտ Հրամոյ Քէմիկիւնի Կեանքը — Նուէր Ըստ Վերնոյ: Խմբագրուած, 1952, Տպ. Հրատարակչութիւն, էջ 78:
- Սրտագին Կոյ Սփիւռնայալարեան — Փրոֆ. Գ. Գ. Խաչիկեան (Նուէրատու): Պէյրութ, 1965, Տպ. Երթիկ, էջ 31:
- Ճշմարտութեան Կոսմոս — Գ. Գ. Աճէմեան (Նուէրատու): Պէյրութ, 1964, Տպ. Տանիկեան, էջ 23:
- Հայկական Պատմագրութիւն — Յ. Ստեփանեան (Նուէրատու): Պէյրութ, 1965, Տպ. Կիլիկիայ Կաթողիկոսութեան, էջ 37:
- Մեծ Զուլումի Յիմամսալը — Հրաչ Գալսեան (Նուէրատու): Ազնաւուրեան, 1965, Արաքս Մատենադար, էջ 40:
- Նարեկ (Գրաքար) — Ս. Գր. Նարեկացի: Նուէր Ս. Աթոռի Տպարանէն: Երուսաղէմ, 1964, Գ. Տպարանութիւն, Ս. Յակոբեանի Տպարան, էջ 773:
- Աւետարանի Պատգամներ — Սիւն Քեզեօ: Մանուկեան: Նուէր Ս. Աթոռի Տպարանէն: Երուսաղէմ, 1965, Բ. Տպարանութիւն, Ս. Յակոբեանի Տպարան, էջ 185:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ի Մ Բ Ա Գ Բ Ա Կ Ա Ն	Էջ
Ռեզիդի 24	109
«Գողգոթա Հայ Հոգևորականության Եւ Իր Հօտիմ»	115
Կարապետ Քառանյա Գարագաշեան	119
Յամուհ Հայ Դպրութեան	122
Ապրիլեան Յիսնամեակի Յուշատօնը Երասաղէմի Մէջ	125
 ՈՒ Գ Բ Ա Կ Ա Ն	
Ոտարականը	127
«Formgeschichte» Մեթոդը	133
 Կ Բ Օ Ն Ա Կ Ա Ն	
Աւետարանները Ինչո՞ւ ուշ Գրուեցան	135
 Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Վ Ա Կ Ա Ն	
Եզդեաներգութիւն	139
Արցունքի Շիթեր Գողգոթայի ձաւքում Վրայ	143
 Բ Ա Ն Ա Ս Ի Բ Ա Կ Ա Ն	
Հայ Երաժիշտ Վարդապետներ	145
 Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն	
Նոր-Ջուղայի Թանգարանի Արշալկան Հրովարտակները	149
Հայ Երասաղէմը Դարերու Մէջէն	153
 Մ Ա Ն Կ Ա Վ Ա Բ Ժ Ա Կ Ա Ն	
Հայ Դպրոցը Եւ Արդի Մանկավարժութիւնը	156
Ս. Զատկի շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետէն	160
Շնորհաւորական Հեռագիրներ	161
 Ս. Յ Ա Կ Ո Բ Ի Ն Ե Բ Ս Է Ն	
Եկեղեցական-Քիմական	162
Պաշտօնական	165
Երաժշտական Երկեր	166
Յանկ Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլլէմկեան Մասնաճառարանին Նուիրում Գրքերու	167
Բովանդակութիւն	168

«ՍԻՈՆ»ի վերաբերեալ տվն յզբաղեւորին և առաջում կատարել հետեւեալ հասցէիւն.—

MR. AR. KALAYDJIAN REDACTION OF «SION»,
P. O. BOX 4001, JERUSALEM - JORDAN.

«ՍԻՈՆ»ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Յուլա
բալթայի երկիրներու համար՝ 1 Մարտիս

نصدها - بطريقه الارمن 'ارثوذكس' المدير والمحرر المسؤول - صاحب النياقة رئيس الاساقفه هايكازون آراميان
أبريل - مايو ١٩٦٥
تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس
العدد ٤ - ٥